

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BİR MÜNEVVERİN ZİHİN DÜNYASI: AHMED MİDHAT EFENDİ
ROMANLARINDA MODERNLEŞME OLGUSU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah ÖZÇELİK

**Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Alev ERKİLET

HAZİRAN – 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

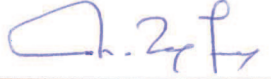
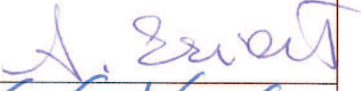

**BİR MÜNEVVERİN ZİHİN DÜNYASI: AHMED MİDHAT EFENDİ
ROMANLARINDA MODERNLEŞME OLGUSU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah ÖZÇELİK

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

“Bu tez 02/06/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Tayfun Ararın	BASARILI	
Doç. Dr. Alev Erkişlet	BASARILI	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Karahan	Basarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Abdullah ÖZÇELİK

02.06.2015

ÖNSÖZ

İlk telaffuzundan günümüze bir hayli zaman geçmesine rağmen hala insanların gündemini meşgul eden modernleşme, güncelliğini korumaktadır. Osmanlı entelektüellerinin zihninde büyük soru işaretleri meydana getirmiş olan bu süreç, oldukça zengin bir literatür de bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin kurumsal alanda başlayan ve daha sonra toplumun tüm kesimlerinde hissedilmeye başlayan reform çabaları birçok çalışmaya konu olmuştur. Osmanlı modernleşmesini siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel açıdan ele alan bu çalışmalar, Osmanlı modernleşmesi hakkında ufuk açıcı olmakla birlikte Osmanlı modernleşmesinin edebi eserler üzerinden okunmasının zayıf kaldığı da bir gerçektir. Bu çalışmada bu eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın bitmesini nasip eden inayet-i ilahiye hamdolsun. Gayret bizden Tefvik Allah'tan.

Abdullah ÖZÇELİK

02.06.2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: EDEBİYAT, TOPLUM VE DEĞİŞME	7
1.1. Edebiyat-Toplum İlişkisi: Toplumun Aynası Olarak Edebiyat	7
1.2. Toplumsal Değişme ve Modernleşme	10
1.2.1. Kavramsal Çerçeve	11
1.2.1.1. “Modern”in Etimolojisi ve Tarihsel Kökeni	11
1.2.1.2. Modernite/Modernlik	12
1.2.1.3. Modernizm	13
1.2.1.4. Modernleşme	15
1.3. Tarihsel Arka Plan	17
1.4. Modernleşme Teorileri	19
1.4.1. Klasik Sosyolojide Modernleşme Olgusuna Yaklaşımlar	19
1.4.2. II. Dünya Harbi Sonrasında Geliştirilen Modernleşme Kuramları	23
BÖLÜM 2: DÜNYADA BİR CEVELAN: ÂLEM’İN İNHİTÂTI VE OSMANLI COĞRAFYASINDA BİR MÜNEVVER	29
2.1. Batı Dışı Toplumlarda Modernleşme: Rusya, Japonya, Çin ve Hind Alt- kıtası’nda Modernleşme	29
2.1.1. Asya Steplerinden Avrupalılığa Uzanan Bir Yol: Rusya	29
2.1.2. Güneş’in Batıya Bakan Çocukları: Japonya	31
2.1.3. Batının Avı Bir Kaplan: Hind Alt-Kıtası	34
2.1.4. Ejderin Çığılığı: Çin	34
2.2. Osmanlı Modernleşmesi: Dîdem Batıya Nâzır Batıya Nâzır Dîdem	36
2.3. Osmanlı Coğrafyasında Bir Münevver: Ahmed Midhat Efendi	42
2.3.1. Hayatı	42

2.3.2. Eserleri	46
BÖLÜM 3: BİR MÜNEVVERİN ZİHİN DÜNYASI: AHMED MİDHAT EFENDİ ROMANLARINDA OSMANLI MODERNLEŞMESİ.....	49
3.1 Asr-ı Cedidde İnkıza Uğrayan Zihin Dünyası: Eğitim Alanındaki Sorunlar	49
3.2. Değişen İktisadi Zihniyet ve Osmanlılar	58
3.3. Teknolojinin Günlük Hayata Girmesi, Kullanımı ve Etkileri.....	63
3.4. Medeniyet Kurucu Bir Unsur Olarak Kent	68
3.5. Batılı Zihnin Osmanlı Tasavvuruna Alaturka Reddiye.....	71
3.6. Kimlik: Alaranga Zihnin Buhranı	75
SONUÇ	79
KAYNAKÇA.....	82
ÖZGEÇMİŞ	93

Tezin Başlığı: Bir Münevverin Zihin Dünyası: Ahmed Midhat Efendi'nin Romanlarında Modernleşme Olgusu	
Tezin Yazarı: Abdullah ÖZÇELİK	Danışman: Doç. Dr. Alev ERKİLET
Kabul Tarihi: 02.06.2015	Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) + 92 (tez)
Anabilimdalı: Siy. Bil. ve Kamu Yönetimi Bilimdalı: Siyaset ve Sosyal Bilimler	
<p>Birçok çalışmaya konu olmuş olan Osmanlı Modernleşmesi farklı disiplinlerin bakış açısı ile ele alınmıştır. Bu çalışmalarda Osmanlı Modernleşmesinin siyasi, iktisadi ve sosyal boyutu incelenmesine rağmen, Osmanlı Modernleşmesinin edebi eserler üzerinden okunması zayıf kalmıştır. Bu çalışmanın amacı Osmanlı Modernleşmesi'nin toplumsal etkilerini, Ahmed Midhat Efendi'nin romanları üzerinden incelemektir. Konuya edebiyat-toplum ilişkisi açısından yaklaşmaktadır. Tanzimat Fermanı ile yönünü resmen Batı'ya çeviren Osmanlı'nın geçirdiği değişim ve dönüşüm Ahmet Midhat Efendi'nin romanları merkeze alınarak anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu bakımdan üzerinde durulan problematik modernleşme sürecinde Osmanlı toplumunda ortaya çıkan alafanga ve alaturca insan tiplerinin Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarındaki yansımalarıdır. Kaynak taraması ve söylem analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada cevap aranan sorular; Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında, Alaturca insan tipleri ile modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan Alafanga insan tiplerinin, iktisadi ve sosyal zihni kavrayış ve yaşayış açısından bu süreçten nasıl ve ne şekilde etkilendiğidir. Ulaşılan sonuçlar ise; Osmanlı modernleşmesinin toplumda zihni kırılmalar meydana getirdiği; bu kırılmanın alafanga ve alaturca olarak iki ayrı cenah teşkil ettiği ve bu iki zıt tipin zihni duruşlarının, yeni olanı alma şekillerinin –eğitim, iktisadi tasavvur, kent, vb- topluma yabancılaşmada ya da kendi kültür havzasında kalma tercihinde başat rol oynadığıdır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Osmanlı Modernleşmesi, Ahmed Midhat Efendi ve Romanları, İnsan Tipleri	

Title of the Thesis: Mind World Of An Intellectual: Modernization Concept in The Novels Of Ahmed Midhat Efendi	
Author: Abdullah ÖZÇELİK	Supervisor: Assoc.Prof. Alev ERKİLET
Date: 02.06.2015	Nu. of pages: iv (pre text) + 92 (main body)
Department: Pol. Sci. and Public Adm. Subfield: Political and Social Science	
<p>Being a subject matter of many studies, Ottoman modernization is handled in various disciplines. In these studies, Ottoman modernization is addressed in political, economic and social dimensions. However, reading Ottoman modernization over literal works is not sufficient. This study aims at analyzing this era by the help of Ahmet Mithat Efendi'si works.</p> <p>Its approach is based on literature-society relations. It seeks for understanding change and transformation of the Ottoman, which directed its route to the West, by focusing on the works of Ahmet Mithat Efendi. Thus, the Problematic in this work is the Alaturka (in the Ottoman or Turkish style) and Alafranga (in the European or Western style) human types, who are reflected in Ahmet Mithat Efendi's works. The methods used in this study are literature review and discourse analysis.</p> <p>The research question is about how Alafranga and Alaturka human types of modernization were effected from this process in terms of political and social perception and their way of life. The research concludes with findings that Ottoman modernization paved way for "logical turn" in the society. Emergence of two human types in oppositional positions and their ways of inheriting the "new" -education, economic imagination, urban and etc. - play a leading role for preference of alienation or adherence to the cultural area.</p>	
Keywords: Ottoman Modernization, Ahmed Midhat Efendi and His Novel's, Human Types	

GİRİŞ

Çalışmanın konusu:

Modernleşme, özellikle son iki asırdan fazla bir zamandır insanların gündemini işgal etmektedir. Sosyal değişimin bir türü olarak modernleşme zamanla etimolojik olarak ifade ettiği anlamdan farklı anlamlar kazanarak son yıllarda hemen hemen her alanda kullanılmaktadır. Modern eğitim, modern sanayi, modern mimari vb kullanımlar günlük hayatta oldukça sık karşılaştığımız ifadelerdir. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa'nın geçirdiği değişim ve dönüşümün diğer dünya ülkelerine yayılmasını ifade eden modernleşme, özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren birçok toplumu derinden etkilemiştir.

Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gerçekleşen bu değişim ve dönüşümlerden Osmanlı devlet ve toplum yapısı da etkilenmiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı entelektüellerinin zihninde bu değişim ve dönüşüm dalgasının etkilerine karşı nasıl bir duruş alınması gerektiği konusu büyük yer edinmiştir. Mardin'in de belirttiği üzere Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte "halk" aydınlar tarafından keşfedilmiştir. Gazeteler, dergiler, tiyatrolar, romanlar vs. aracılığı ile halkı aydınlatmayı ve bilgi seviyelerinin arttırılması bir görev olarak kabul edilmiştir. Bütün aydınlar "devlet nasıl kurtulur" un cevabını aramaktadır (Aktaran Çetinsaya, 2001: 54).

1683 II. Viyana Kuşatması'ndan sonra artarak devam eden ve askeri alandan sonra bütün siyasi, iktisadi ve toplumsal alana sıçrayan aksaklıklar, artık bir çıkmaza dönüşmüştür. Tam da bu noktada dönemin padişahı II. Mahmut tarafından Tercüme Odası¹ kurulmuş ve bu sayede hem Batılı anlamda bürokrat hem de Batı'yı yakından tanıyan ve onun her alandaki üstünlüğüne cevap vermede yardım edecek devlet

---

¹ Osmanlı Devleti'nin yabancı elçiler ile diplomatik işlemlerin yürütülmesi gerekse yazışmaları yapanlar öteden beri Divan-ı Hümayun tercümanlarıdır. Bunlar padişaha ve sadrazama yabancı devletler tarafından gönderilen mektupları tercüme etmek, Reis'ülküttap'ın yabancı elçilerle yaptığı görüşmelere katılmak ve bu görüşmelerin raporlarını hazırlamak, Osmanlı sefaret heyetlerinde bulunmak gibi görevleri icra etmektedir (Balci, 2006: 71). Ayrıca bu tercümanlar Türkçe bilmeyen kişilerin davasına da yardımcı olan kişilerdir. 18.yüzyıldan 1821 Yunan isyanına kadar bu tercümanlık görevini Fenerli Rumlar yapmaktadır. Zira devlet aldığı ağır yenilgilerden en az zararla kurtulmak için yabancı dil bilen kişilere ihtiyaç duymaktadır. Rum tercümanların ihaneti üzerine II. Mahmut Bab-ı Ali'de Tercüme Odası'nın kurulmasını emreder. Bu sayede tercümanlık görevleri için Müslümanlar'ın alınmasını ve yetiştirilmesini sağlar (Eryılmaz, 2006: 61, 62). Tercüme Odası, Osmanlı Devleti tarihinde sadece diplomasi de değil, devletin yaptığı bütün reformların taşıyıcısı olmuştur. Burada yetişen ve Avrupa'ya gönderilen genç bürokratlar, bu reformların öncüsü olmuşlardır. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali ve Fuat Paşalar vb devlet adamları hep buradan yetişmişlerdir.

adamlarını yetiştirmek için kurmuştur. Tercüme Odası'ndan yetişen bu bürokrat ve aydın kesim Batı kültür ve düşüncesinin taşıyıcısı olarak gerek devlet sistemini gerekse toplumsal yapıyı değiştirmede büyük rol oynadılar.

Bu açıdan bakıldığında Ahmed Midhat Efendi, dönemin birçok önde gelen aydınından, özellikle de Yeni Osmanlılardan ayıran temel özellik, Tercüme Odası çıkışlı olmamasıdır. Osmanlı sınırları içinde kalarak Batı kültür ve medeniyetini tanımıştır. Sosyal köken itibariyle de dönemin önde gelen aydın/bürokrat/elitlerinden ayrılır.² Orta veya büyük ölçekte bir bürokrat çocuğu değil, esnaf bir babanın oğludur. Buna ek olarak çocukluğunda girdiği esnaf hayatı ile gazetecilik, onun hayatı ve kişiliği üzerinde belirleyici olmuştur (Coşkun, 2002: 4).

Bu dönemki yazarların eserlerinde/ gazete ve dergi yazılarında kullandıkları dil ve edebi eğilimleri sosyal kökenlerini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa vb. ilk dönem aydınlar Osmanlı'nın üst düzey bürokratik kesimiyle ilişkililerdi. Bürokrat kökenli kişilerdir. Devletin, Balkanlar'daki³ topraklarından gelen ve çoğunlukla üst sınıflara mensup olan bu kişiler “yüceltilmiş bir tarih ve geçmişe yönelik nostaljik özlem” temalarını işlediler. Diğer yandan Şinasi, Ahmed Midhat, Ağâh Efendi, Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim gibi “sosyal temalarla” alakadar olan kişiler “kentli alt sınıflardan veya kırsal kökenli üst sınıflar”dan gelmektedirler (Karpat, 2011: 182-183).

Ayrıca yaşanan sıkıntılara getirdiği çözüm önerileri itibariyle bir rejim sorunu olarak değil bir eğitim sorunu olarak bakmış ve Batılılaşmaya, Osmanlılar'ın gündelik hayatını kolaylaştıracak ilim ve teknik usullerinin alınması şeklinde yaklaşmıştır. Eğitim, öğretim ve kültürün belirli bir derecenin üzerine çıkmadığı toplumlarda, rejim sorunlarının/konularının tartışılmasının erken ve gereksiz olduğunu düşünür (Coşkun, 2002: 8).

---

² Ahmet Cevdet Paşa, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Sadullah Paşa, Sami Paşazade Sezai Bey, Abdülhak Hamit Bey, Rezaizade Mahmut Ekrem Bey, Namık Kemal Bey, Şemsettin Sami Bey, Mehmet Murat Bey gibi kişiler ünvanlarından da anlaşılacağı üzere üst düzey aydın/ bürokrat/ elitleri temsil eder. Ancak dönem itibariyle bu kişiler arasında bulunmayan ve sosyal statüsü itibariyle “Efendi” ünvanı taşıyanlar ise; İbrahim Şinasi, Ahmed Midhat, Ali Suavi, Muallim Naci ve Nabizade Nazım'dır (Mutluay, 1974: 117)

³ İmparatorluğun Balkanlar'da sahip olduğu tüm topraklar 1877-1914 arasında elden çıkmıştır. Bu tarihi gerçekten hareketle toplumsal hafızada derin izler bırakan savaş, yenilgi/ hezimet'in getirdiği açlık, kıtlık, salgın hastalıklar ve göç bu coğrafyada doğan aydınları da derinden etkilemiş olduğu açıktır.

Bu arka plandan hareketle bu çalışmanın konusu, Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplum yapısında, modernleşmenin etkisi ile meydana gelen değişim ve dönüşümleridir. Çalışmamızda, romanlar Osmanlı modernleşmesi ve Ahmed Midhat Efendi'nin hayatı ile bir arada değerlendirilecek şekilde ele alınmıştır. Romanlar dışındaki eserleri kapsam dışı bırakılmıştır. Romanlarını ele almamızın sebebi;

1. Roman konularının, Ahmed Midhat Efendi'nin kendi ifadesi ile Osmanlı toplum yaşamından yani bir gerçeklikten almış olması,
2. Romanların yazılma tarihlerinin kronolojik olarak geniş bir zaman dilimini kapsaması (1874-1910),
3. Konuya yaklaşılacak bakış açısının da bir gereği olarak böyle bir sınırlandırma ihtiyacı duyulmuştur.

Ahmed Midhat Efendi'nin yazdığı diğer eserler yani hikâye, tiyatro, seyahatname, psikoloji, sosyoloji, felsefe, pedagoji, ekonomi ve askeri alanda yazılan eserleri bu nedenlerden dolayı bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Buna ek olarak, ele alınan romanların kendi içlerinde de bir eleme yapılarak Osmanlı sınırları içinde geçmeyen ve içerik olarak Osmanlı toplumunu değil, başka toplumları ele alan romanları da tasnif dışında bırakılmıştır. Ancak konunun gerektiği ölçüde roman dışı kaynaklardan da yararlanma yoluna gidilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde edebiyat ve toplum ilişkisi ile birlikte, modernleşme ile ilgili kavramlar ele alınmış, tarihsel arka plandan hareketle gerek klasik gerekse modern sosyologların modernleşme ile ilgili kuramları ele alınmıştır.

İkinci bölümde Rusya, Japonya, Çin, Hind Alt-Kıtası ile Osmanlı Devleti'nin modernleşme tecrübeleri ele alınmıştır. Bu arka plandan hareketle bu ülkelerde yaşanan toplumsal kırılmalara değinilmiştir. Buna ek olarak Ahmed Midhat Efendi'nin hayatı ve eserleri ele alınmış ve düşünür hakkında bilgi verilmiştir.

Son bölümde ise Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında Osmanlı Modernleşmesi, eğitim, iktisadi zihniyet, kimlik buhranı, teknolojinin günlük hayata girmesi, kent ve Batılılaşma ile ilgili örnekler ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmanın Önemi:

Osmanlı Devleti'nin, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile resmiyet kazanan Avrupa'ya dönük ıslahat ve reformları sadece Osmanlı devlet yapısında değil, Osmanlı iktisadi ve sosyal hayatında da birçok değişim ve dönüşüme sebebiyet vermiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile hız kazanan reform politikaları, ihtiyaç duyulan alanlarda eğitim almak üzere yurtdışına gönderilen öğrencilerle farklı bir boyut kazanmıştır. Buna ek olarak açılan modern okullarda yetişenlerin toplum hayatında ve devlet kademelerinde bulunmaları ile birlikte Batılı hayat tarzı toplumun tüm kesimleri tarafından daha sık bir şekilde görünür olmuştur. Gerek Avrupa'da eğitim gören ya da elçiliklerde görev alan kişiler gerekse modern okullardan mezun olup Avrupa kültürünü yakından tanıyıp gören kişiler ile birlikte toplumda farklı insan tipleri oluşmaya başlamıştır. Bu tipler Osmanlı toplumunun, modernleşme ile birlikte yaşadığı kırılmaları göstermeleri açısından önem arz etmektedir.

O dönemin entelektüellerinin cevap aradığı “Batı'nın ilim ve tekniğini mi yoksa kültürünü mü alacağız ya da toptan mı Batılılaşacağız?” sorusu, modernleşme ile birlikte ortaya çıkan bu tipler üzerinde tezahür etmektedir. Zira bu insan tipleri arasında Batılaşmayı, salt kılık ve kıyafetçe Batılılar gibi giyinmek, Avrupa adabını günlük hayatta taklit etmek, Fransızca bilmek ya da günlük konuşma dilinin arasına Fransızca kelimeler serpiştirmek olarak algılayan Alafranga tipler olduğu gibi, kendi kültür ve medeniyet havzasında kalarak Batı'nın günlük hayatı kolaylaştıracak olan ilim ve tekniğini almak olarak algılayan Alaturka tipler bulunmaktadır.

Bu iki insan tipi ile birlikte modernleşmenin toplumda meydana getirdiği kırılmalar, dönemin birçok edebi eserine de konu olmuştur. Yazdığı eserlerle döneminin toplumsal kırılmalarını yansıtmaya çalışan Ahmed Midhat Efendi, romanlarında modernleşmenin getirdiği sıkıntıları işleyerek topluma bir nevi sorun olan ya da sorun oluşturması muhtemel olan durumları göstermeye çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin “en uzun yüzyıl”ında meydana gelen siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel değişim ve dönüşümler birçok çalışmaya konu olmuştur. Ancak bu değişim ve dönüşümlerin edebi eserler üzerinden okunması zayıf kalmıştır. Edebiyat ve toplum arasındaki sıkı bağ göz önüne alındığında dönemin edebi eserleri üzerinden Osmanlı modernleşmesini ve o dönem ortaya çıkan yeni insan tiplerini okumak önem arz etmektedir.

Bu arka plandan hareketle, literatüre baktığımızda Ahmed Midhat Efendi ile ilgili çalışmaların olduğunu görmekteyiz. Yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yanı sıra onun eserleri üzerine yazılmış birçok eser mevcuttur. Ahmed Midhat Efendi üzerine yapılan bu çalışmalar birkaç yıl öncesine kadar cılız kalmakta iken ölümünün yüzüncü yıldönümü münasebetiyle daha fazla yayın yapılmaya başlanmıştır. Tez çalışmalarının çoğunluğunu yüksek lisans tezleri oluşturmakla birlikte, Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılmıştır. Siyasal bilimler alanında ise üç tane yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalar Ahmed Midhat Efendi'nin hayatı, görüşleri ve eserlerini Batılılaşma, oksidentalizm ve dönemin siyasal ideolojileri açısından ele almaktadır (Bulut, 1992; De Rosay, 2006; Akkuç, 2014). Ahmed Midhat Efendi üzerine yazılan makale ve kitapların yekünü ise tez çalışmalarında olduğu gibi edebiyat alanına ait olup, eserlerinin edebi tahlilini konu edinmektedir. Bu çalışma ise, Ahmed Midhat Efendi'nin yazdığı eserleri, Osmanlı Modernleşme sürecindeki siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel kırılmalar ve Ahmed Midhat Efendi'nin hayatını birlikte ve beraber ele alarak sosyolojik bir perspektif sunması açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Edebiyat ile toplum arasında bulunan sıkı bağ, gerek toplumun edebi eseri gerekse de edebi eserin toplumu etkilemesi etmesi şeklinde kendini göstermektedir. Sosyal değişimin özel bir türü olan modernleşme ise bir süreç olarak özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki toplumlarda ortaya çıkmış, toplumsal kırılmalara yol açmıştır. Bu kırılmanın edebi eserlere yansımaları bizi bu eserleri incelemeye sevk etmiştir.

Toplumsal olanı farklı bir biçimde dile getiren roman ise bu bakımdan önem arz etmektedir. On dokuzuncu yüzyılla birlikte Osmanlı edebiyat dünyasına yeni bir tür olarak giren roman, Osmanlı toplumunda yeni olanın dile getirme aracı olmuştur. Bu alanda dönemin birçok aydınından daha fazla roman yazan Ahmed Midhat Efendi, yazdığı romanlarının konu açısından çok çeşitli olması ve bu konuları direkt toplum yaşamından alması ve kronolojik olarak bakıldığında oldukça uzun bir dönem ışık tutması açısından o dönemi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu çalışmanın amacı Osmanlı modernleşmesi ile meydana gelen değişim ve dönüşümler ile ortaya çıkan yeni insan tiplerini Ahmed Midhat Efendi'nin romanları üzerinden ele almaktır.

Özellikle on altıncı yüzyılın sonundan itibaren gün yüzüne daha belirgin bir şekilde çıkan Osmanlı devlet ve toplum yapısındaki sıkıntılar, birçok düşünür ve entelektüel tarafından ele alınmıştır. Devlet ve toplum yapısının temelde hangi esaslar üzerine inşa olduğunu ele alan risaleler, meydana gelen sıkıntılar karşısında nasıl bir pozisyon alınacağı ile ilgili layihalar, devlet ve toplum yapısındaki aksaklıkları düzeltmek amacıyla ıslahatnameler kaleme alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silindiği döneme kadar devam eden bu süreç, imparatorluğun “en uzun yüzyıl”ında Ahmed Midhat Efendi'nin gündemini de işgal etmektedir. Dönemin münevverlerine nazaran, meydana gelen değişim ve dönüşümler karşısındaki tavrı Ahmed Midhat Efendi'yi dönemin münevverlerinden ayırmaktadır. Bu çalışmada, modernleşme süreci ile birlikte meydana gelen kırılmaları, yukarıda belirtildiği gibi farklı bir bakış açısı ile okuyan Ahmed Midhat Efendi'nin, Batı'yı itidalli okuma çabasını anlama ve açıklama amacını gütmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın temel sorunsalı Osmanlı modernleşmesi ile toplumda ortaya çıkan yeni insan tipleri olarak Alafranga ve Alaturka insan tiplerinin Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarına yansımalarıdır.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerde kaynak tarama yöntemi, son bölümünde kaynak tarama ve söylem analizi yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bu kapsamda konu ile ilgili olarak veri tabanları taranmış, birincil ve ikincil kaynaklarla, konu ile ilgili kitap, makale ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

BÖLÜM 1: EDEBİYAT, TOPLUM VE DEĞİŞME

1.1. Edebiyat-Toplum İlişkisi: Toplumun Aynası Olarak Edebiyat

İnsanoğlu ilk var olduğu günden itibaren tabii çevre unsurları ve hem cinsleri ile etkileşime girmiş ve kendini değişik formlarla ifade etmiştir. Tabii çevreden etkilenerek hem yaşam biçimini şekillendirmiş hem de onu kendi ihtiyaçlarına göre kullanmış ve istihdam etmiştir. Bir alet, bir çizim, bir elbise vb eserleri hem vücuda getirmiş, hem de bunlardan etkilenmiştir. Edebiyat ve edebi eserler insanların hem cinsleri ve tabii çevre ile girdikleri etkileşim neticesinde oluşan kendini ifade etme biçimlerindedir.

Bu doğrultuda, Platon “Devlet” adlı eserinde Sokrates ile bir ressam arasında geçen diyalogu anlatır. Sokrates ressama yaptığı işin aslında her şeye bir ayna tutmak olduğunu söyler. Bu durumun şiir için de geçerli olduğunu belirtir. Fransız yazar Stendhal de, romanı tasvir ederken onun edebiyat-toplum ilişkisine dair ayna kavramsallaştırmasına gönderme yapar: “Bir roman yol boyunca gezdirilen ayna demektir”. Balzac ise, yazdığı romanlarında kullandığı karakterleri o dönemin Fransa’sından almış ve roman kahramanlarının hepsini bir şekilde birbiriyle ilişkilendirmiştir. Bu sayede dönemin toplumsal gerçekliğini yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda sıkıntı ve buhranları içerisinde Fransız halkının geçirdiği dönüşümlere ışık tutmuş ve şahitlik etmiştir. Marksist yazar Plehanov ise bunu şu şekilde dile getirmiştir: “Edebiyat ve sanat, hayatın aynasıdır” (Aktaran Özdemir, 1980: 2). Tüm bu gelişmeler on dokuzuncu yüzyıla kadar okumuş dar bir çevreye hitap eden edebiyatın, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren yeni bir mana kazanması ile de ilişkilidir. August Wilhelm, Frederich von Schlegel ve Madame de Stael ile birlikte artık edebiyat bir değer olarak “zamanın ve ulusun ruhu” şeklinde anlaşılmış, bu ikisi ile bağlantılı olarak görülmüştür (Escarpit, 2012: 65-66; Escarpit, 1968: 5).

Dikkatle bakıldığında, toplumsal gerçekliğin ve yaşanmışlığın edebiyatın konularından olduğu kadar, edebiyatın da toplumsal hayatta bir karşılığının bulunduğu görülmektedir. Edebi eserlerin, toplumsal hayatı betimleyici bir yanı olduğu gibi aynı zamanda da toplumsal hayata yol gösterici bir yanı da bulunmaktadır. Özellikle buhran ve değişim

dönemlerinde bu etki daha da belirginleşir. Hilmi Yavuz; “edebiyat hayatı dönüştürür ve hayatlar icat eder, yaşantılar kurar” şeklinde bunu ifade etmiştir (2003: 57).

Güneş’in de ifade ettiği üzere, edebi eserler üzerinden incelenen edebiyat-toplum ilişkisi farklı zaman dilimlerinde farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Toplumsal sorunlar, siyasi propaganda vb gibi durumlarda edebi eserlerin toplumsal işlevi hakkında bize fikir vermektedir. Zira bu eserler hem toplumsal olandan etkilendiği gibi, aynı zamanda toplumsal olanı da etkileme amacı gütmektedir (2007: 76; Coşkun, 2007).

Yukarıdaki açıklamalar “edebiyatın sosyolojik imkânını” (Alver, 2012: 11) tartışmamızı gerekli kılmaktadır. Edebiyat Sosyolojisi edebiyatın, dolayısıyla da edebi eserlerin, sosyal, siyasal ve iktisadi alan ile olan ilişkisinden hareketle, gerek edebiyatın üzerine sinen toplumsal etkiyi gerekse toplumsal alan içinde edebiyatın konumunu belirlemeye çalışır (Cuma, 2009: 85).

Edebiyat ve toplum arasındaki bu sıkı bağa gerek Türk edebiyatından gerekse Dünya edebiyatından birçok örnek verilebilir. Mizancı lakaplı Mehmet Murad’ın “Mansur Bey”i, Namık Kemal’in “Vatan Yahut Silistre”si, Ruhsan Nevvare ile Tahsin Nihad’ın “Jön Türk”ü, Mithat Cemal Kuntay’ın “Üç İstanbul”u Türk Edebiyatı’ndan verilebilecek birkaç örnektir. Mizancı Murad, “Mansur Bey” adlı eserinde, dönemin siyasi, iktisadi ve sosyal olaylarına ışık tutmaya çalışmış, meydana gelen büyük değişimler karşısında tutulacak yolu kendi zaviyesinden göstermeye çalışmıştır. Romanda, borcu borçla ödeyen dönemin yönetiminin eleştirilmesi, imparatorluk coğrafyasında meydana gelen ayrılıkçı hareketlere karşı Osmanlıcı tutumun yüceltilmesi, rüşvet ve adam kayırmanın eleştirilmesi, liyakatin öne çıkarılması vb birçok konu roman karakterleri üzerinden tartışılmıştır.

Namık Kemal ise “Vatan Yahut Silistre” adlı tiyatro eserinde, vatan kavramının içeriğini olay örgüsü içerisinde farklı bir zemine oturtmuş ve kaybedilen toprakların halkın zihninde yarattığı izdüşümleri işlemiştir. Ruhsan Nevvare ile Tahsin Nihad’ın kaleme aldıkları “Jön Türk” adlı tiyatro ise istibdad dönemi yönetimini ve toprak kaybedilmesini eleştirir. Romanın başkahramanı Nihad karakteri ile dönemin genç aydın tipi resmedilir. Yıllarca ihmal edilmiş Anadolu halkının bilgi seviyesini arttırmak, halka yardım etmek öne çıkarılır. II. Meşrutiyet’in ilanı sırasındaki siyasi ve sosyal

ortamı resmetmektedir. Mithat Cemal Kuntay'ın "Üç İstanbul" adlı eserinde ise; bir kent merkezinde, yaşanan siyasi ve toplumsal değişimlerin tasvir edildiğini görmekteyiz. Sultan II. Abdülhamit'in 33 sene süren "istibdat" dönemi, II. Meşrutiyet'in hareketli siyasi ve sosyal ortamı ve son olarak İstanbul'un işgal yıllarının sefaleti tasvir edilmiştir.

Honore de Balzac'ın "Cesar Brotio"su, Victor Hugo'nun "1793 Devrimi", Charles Dickens'ın "İki Şehrin Hikâyesi", Pasternak'ın "Drina Köprüsü", Necip Mahfuz'un "Es-Sülâsiyye" diğer bir adıyla "Kahire Üçlemesi" romanları Dünya edebiyatından verilebilecek başlıca örneklerdendir. Balzac, "Cesar Brotio" adlı eserinde yükselen orta sınıftan bir tüccarın hayatını anlatmaktadır. Cesar Brotio bir itriyatçıdır ve yükselen burjuva sınıfının bir üyesidir. Geliri arttıkça gerek ticari ilişkileri gerekse aile ilişkileri değişmektedir. Özellikle o dönemin burjuvazisinin içerisinde bulunduğu sosyo-psikolojik durumun tasvirini yapan bir romandır. Victor Hugo'nun "1793 Devrimi" adlı eserinde ise, ihtilal sırasında büyük bir değişimin yaşandığı Fransız siyasi, iktisadi ve sosyal yaşantısına dair olaylar sahnelenmektedir. Fransa'daki iç savaş döneminin anlatıldığı romanda kralcılar ile ihtilal yanlıları arasındaki savaşlar, XVI. Louis'in idamı, iktidar oyunları ve feodalitenin tezahür ettiği bütün her şeyin ortadan kaldırıldığı karmaşa ve kargaşa dönemi resmedilmektedir. Charles Dickens'ın "İki Şehrin Hikâyesi" adlı romanı ise Fransız İhtilal'i döneminin Londra ve Paris'ini toplumsal açıdan karşılaştırarak yansıtmaktadır. Burjuvazinin yükselişi, büyük umutlar ve iki şehrin sosyo-psikolojik panoraması eserde görülmektedir. Pasternak'ın Nobel ödüllü eseri "Drina Köprüsü"nde de, Tuna Nehri'nin kıyısında bir yerleşim yeri olan Drina'dan adını alan köprü üzerinden Osmanlı'nın bölgeye hâkimiyeti, güçlendiği ve geri çekilmeye başladığı zamanlar, dönemlerin özellikleri ve toplumsal hayatı işlenmektedir. Necip Mahfuz'un "Es-Sülâsiyye" diğer bir adıyla "Kahire Üçlemesi" olarak anılan üç romanı 1917'den 1944'e kadar Mısır'ın sosyal ve siyasi hayatına dair birçok olayı içermektedir. Doğu-Batı, geleneksellik ile modernlik bu üçlemenin tamamında kendini hissettiren konulardır.

Görüldüğü üzere edebiyat toplumun ayrılmaz bir parçası olarak toplumsal refleksleri içermekte ve toplumu yansıtmada rol üstlenmektedir. Bu sayede sosyo-kültürel alana ait

olanları yansıtmakla kalmamakta buna ek olarak toplumsal olanla etkileşime girerek toplumsal beklentiler dâhilinde bir dönüşüme de sebebiyet vermektedir.

1.2. Toplumsal Değişme ve Modernleşme

Değiş(mek);“başka bir biçim veya duruma girmek, tahavvül etmek” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2005: 486). Bir süreklilik ve devingenliği tasvir ve farklılaşmayı ifade etmektedir. Toplumsal yapıyı oluşturan sosyo- kültürel sistemde meydana gelen değişmelere ise toplumsal değişme adı verilmektedir. Ancak toplumsal değişme konusu Koenig’in de belirttiği gibi sosyolojiye konu olmadan önce de antik dönemde tartışılmış bir konudur. Doğu düşüncesinde var olan ve altın çağdan sonra başlayan kötüye gidiş (Aktaran Erkilet, 2004: 30) olarak nitelendirilen değişme, Hinduizm ve Budizm’de “tarihsel süreçlerin tekrarlanması” olarak ele alınırken, Yunan ve Roma düşünce dünyasında ise bunlardan farklı olarak “ilerlemeci değişme” şeklinde tezahür etmiştir (Erkilet, 2004: 30).

Toplumsal değişme kavramı yansız ve nötr bir kavram olmasına rağmen bazı yanlı ve değer taşıyan kavramlarla karıştırılmaktadır. Gerileme, ilerleme, gelişme, kalkınma, modernleşme, batılılaşma vb kavramlar toplumsal değişme kavramını karşılar nitelikte kullanılmasına rağmen, bu kavramlar “yön belirtir ve değer yargısı taşır” (İçli, 2009: 141). Toplumsal ilerleme ve toplumsal gerileme bir değişmedir. Ancak gelişme daha çok ekonomik açıdan bir farklılaşmayı/değişimi ifade eder. Gelir artışı, orta sınıfın kabarılaşması, refahın yükselmesi vb nitelikler gelişmenin birer ölçütü (Erkal, 1999: 228-229) olarak kabul edilmektedir.

Yaklaşık olarak iki asırdan fazla bir zaman diliminde özellikle yaşadığımız toplumun ve coğrafyanın gündeminde olan “modern” kavramı ve bu kavramın türevleri genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu sadece yaşadığımız topluma özgü bir durum değildir. Bu sebeple öncelikle “modern” kavramının tarihsel etimolojik kökeni hakkında bilgi verilecek, ardından onunla ilişkili olan kavramların tanımları yapılacaktır. Tanımların yanı sıra tarihsel arka plan verilerek, ilk çıktığı günden günümüze farklı nitelendirmeler için kullanılan bu kavramların içeriği ve hangi siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel değişmelere karşılık geldiği ortaya konulacaktır. Akabinde klasik

sosyologların ve II. Dünya Harbi'nden sonra o dönemki düşünürlerin modernleşme hakkındaki öne sürdükleri görüşleri betimlenmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Kavramsal Çerçeve

1.2.1.1. “Modern”in Etimolojisi ve Tarihsel Kökeni

MS. 5. yüzyılda ilk defa kullanılmaya ve o dönemki Latince sözlüklere girmeye başlayan “modernus” kelimesi, Paganlar ile Hristiyanlar arasındaki ayrımı belirtmek için ve “Hristiyanlık” a atfederek, onu kastederek kullanılmıştır (Yavuz, 2012: 175; Jameson, 2002: 17). Yani bu kavram aslında Hristiyan Orta Çağ’ı kapsamakta ve onu tarif etmektedir.

Dönemin tarihi göz önünde bulundurulduğunda “modernus” nitelemesinin kullanımı Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlığı yasal/legal bir din olarak kabul ettiği bir zamana denk gelmektedir. Davison’a göre bu açıdan bakıldığında, artık Hristiyan mümin Roma dönemi ile o güne kadar devam eden Pagan müşrik Roman dönemi ayrılmakta ve modern bugünü, yeni olanı ifade etmektedir (Aktaran Aydın, 2009: 18).

Modernus, Latince lügat manası “şimdi” manasına gelmekte ve yeni olana vurgu yapmaktadır. Ancak bununla birlikte “kopma ve farklılaşma”yı da ifade etmektedir (Aydın, 2009: 19). Geleneksel olan Pagan inanış, yaşayış ve kültüründen kopma durumunu anlatmakta, bir olumlamayı da içermektedir. Dolayısıyla terim zamanla ilgili ve zamana ilişkin bir kavramdır (Özgiraz, 2003: 14).

Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde ise “modern” kelimesi çağdaş, asri manasında ele alınmıştır. Modern, “gelenekselin karşıtı olarak, yeni olan, en son olan, içinde yaşanılan dönemde genel kabul görmese bile böyle bir potansiyel taşıyan ve olumlu imajı olan” anlamındadır (Demir ve Acar, 2005: 288).

Ancak tüm bu tanımlara rağmen “modern” kelimesinin etimolojik anlamını korumasına rağmen tarihsel koşulların etkisiyle işaret ettiği şey değişmiştir. Günümüzde modern kelimesi Orta Çağ’ın bittiği yerden başlatılmaktadır. Bu ciddi bir çelişki olarak ortada durmaktadır.

Ancak “modern” kelimesinin biraz da etimolojik kökeninden koparak tarihsel bir duruma karşılık gelmesiyle günümüzde kullandığımız şekli ortaya çıkmıştır. Bu Habermas’ın deyişiyle Hegel’le birlikte olmuştur (Kaya, 2010).

1.2.1.2. Modernite/Modernlik

Tarihsel süreçte etimolojik olarak temelde yeni olanı ve şimdiki ifade etse de modern kelimesi ve türevlerinin başka anlamlar kazandığı görülmektedir. Temelde ifade ettiği anlamdan daha fazlasını ifade ettiği söylenebilir. Bunları literatürde yapılan tanımları analiz ettiğimizde daha iyi görmek mümkündür.

Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde “genel olarak bir uygarlığın kendi gelişim çizgisi içinde görece en son dönemde geliştirdiği, özel olarak da Batı uygarlığının Rönesans ve Aydınlanma dönüşümünden sonra kazandığı kültürel değer ve sosyal ilişkilerin özümsemesi ile ortaya çıkan yaşam tarzı”dır (Demir ve Acar, 2005: 289). Burada modernite/modernliğin iki anlamı vurgulanmaktadır. İlk olarak, etimolojik kökenine işaret ederek toplumların kendi gelişim seyyaleleri içerisindeki en son durumlarını tasvir etmektedir. Diğer bir ifadeyle en son ve en yeni olanı ifade etmektedir. İkinci olarak ise, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’nın kendi toplumsallıklarını üzerine inşa ettikleri Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma ve Hümanizma aşamalarına dikkat çekmekte ve işaret etmektedir. Coğrafi/mekânsal bir göndermede bulunmaktadır.

Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü’nde “ulusal tekerkleri[monarkları] ve ulus- devletlerin yarattığı siyasal ortamda gelişen ekonomik, toplumsal, siyasal, yönetsel, bilimsel ve teknolojik gelişme süreci sonucunda, Batı uygarlığını son aşamaya ulaştıran süreç ve bu süreçte yaratılan değerlerin tümü” olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Bilimler Akademisi, 2011: 834). Batı Avrupa’nın kendi sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel alanda geçirdiği değişim ve dönüşüm süreci esas alınmakta hem tarihsel/kronolojik hem de coğrafi/mekânsal bir zeminde modernite/modernlik tanımlanarak siyaset kurumuna başat bir rol atfedilmiştir.

Giddens’a göre ise modernlik, “on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder. Bu yaklaşım, modernliği belirli bir zaman süreci ve coğrafi çıkış noktasıyla

ilişkilendirir; ama onun temel karakteristiklerini de şu an için bir karakutu içinde dikkatlice istiflenmiş olarak bir kenara bırakır” (Giddens, 2012: 9).

Modernlik öncelikle “modern toplumu ve endüstriyel uygarlığı” eş zamanlı olarak anlatan bir terimdir. Detaylı olarak incelendiğinde ise bu terim “dünyaya karşı belirli yerleşik tutumları, insanın müdahalesiyle şekil almaya açık bir dünya fikrini; ekonomik kurumların karmaşık bir bileşimini, özellikle endüstriyel üretim ve pazar ekonomisini; ulus-devlet ve kitle demokrasisi dâhil olmak üzere, belirli siyasal kurumları göstermektedir” (Giddens, 2001: 83). Giddens modernlik/modernite’yi üç sacayağı üzerine inşa ederek tanımlamıştır. Tarihsel/kronolojik olarak on yedinci yüzyıl ile başlayan, coğrafi/mekânsal olarak Avrupa’da ortaya çıkan ve hem bir değer hem de bir yön belirleyen olarak tüm dünyayı etkileyerek, bir nevi görünür/görünmez bir zorlayıcılıkla, derinden sarması bu üç sacayağını oluşturmaktadır. İnsanı merkeze alan, sofistike iktisadi kurumların egemen olduğu, sanayi ve makine bazlı seri üretimin tarımsal ve el üretiminin yerini aldığı, siyasal iktidarın artık tek elde ya da belli bir klik ile sınırlı değil kitleselleştiği bir durumu ifade etmektedir.

Modernite/ modernlik kavramı, Avrupa kıtasında belirli bir zaman diliminde meydana gelen sosyal, siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimleri ifade eder. Bir başka deyişle; “17. Yüzyılla beraber Avrupa’da toplumsal, siyasi ve kültürel alanda görülen değişiklikleri ve yeni toplumsal hayat ve örgütlenme biçimlerini karşılar” (Beriş, 2008: 484).

Sarup’a göre ise modernite, “Batı Avrupa’da ortaya çıkan ve toplumsal, ekonomik ve politik dizgeler demetine gönderme yapan bir kavram olarak tanımlanabilmektedir. Modernite... toplumsal dünyanın ayrımlaştırmasını başka bir deyişle, olgunun değerden, ahlaksalın kuramsal alanlardan ayrılmasını ifade etmektedir” (Koçak Turhanoglu, 2011; 9). Sarup, rasyonaliteye ve metafizik olandan ayrılmaya dikkat çekmektedir.

1.2.1.3. Modernizm

Modernizm Batı Avrupa’da yaşanan dönüşümlerin artık düşünsel alana sirayet ederek sistemleşmesini ifade etmektedir. Batı’da yaşanan siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel

değişimlerin birbirini tetiklemesi, Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma Düşüncesi, Hümanizma ile birlikte artık bir sanat, edebiyat ve düşünce formu kazanarak yeni olanın sözcüsü olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Modernizm, Sosyoloji Sözlüğü'nde şu şekilde tanımlanmıştır: “Genelde, on dokuzuncu yüzyıl sonu ile İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemde, bilhassa sanat ve edebiyatta meydana gelen büyük çaplı değişimleri tanımlamakta”dır (Marshall, 1999: 208). Marshall, bu tanımla özellikle mimari alanda ortaya çıkan, şiir, resim, müzik gibi alanlara da sirayet eden bir yaşam ve estetik formuna vurgu yapmaktadır.

Fransız semiyolog Roland Barthes ise modernizmi, “on dokuzuncu yüzyıl içinde bir momentte toplanan, yeni sınıfların, teknolojinin ve iletişimlerin evriminin sonucu olarak türeyen dünya görüşlerinin çoğullaşması” olarak tanımlamıştır (Marshall, 1999: 208). Barthes burada sanatta, siyasette, iktisatta belli fikri akımların ortaya çıkmasını, oluşan yeni taşıyıcılar olarak orta sınıfların etkileşim sonucu düşünsel arkaplandaki zenginliği belirtmektedir.

Sosyal Bilimler Sözlüğü'nde modernizm, “Aydınlanma çağı ile gelen zihinsel dönüşümün ortaya çıkardığı ideoloji ve yaşam biçimi[dir]. Hümanizm, sekülerizm ve demokrasi sacayağı üzerine kurulu; egemenliği insana özgüleştirilen, kurtuluşu dinde değil bilimde arayan, insanbiçimci ve insanmerkezci dünya görüşü”dür (Demir ve Acar, 2005: 288). İktidarın gökyüzünden yeryüzüne inmesi ile değişen bilim, teknik, siyaset ve çalışma alanlarının bir önceki döneme nazaran artık insanı merkeze alan bir duruma gelmesi dikkati çekmektedir.

Modernizm, “insanlığı içinde bulunduğu bağnazlıktan, hurafelerden, geri kalmışlıktan kurtarmayı amaçlayan; toplum bilimlerinde insan uygarlığının genellikle sanayileşme ve laikleşme aracılığıyla uğradığı ekonomik, siyasal ve toplumsal bir dönüşüm” olarak tanımlanmaktadır (Kale, 2002: 30). Kale bu tanımıyla Batı'nın geçirdiği değişimleri fetişleştirerek, adeta tek merkez ve tek yön Batı imişçesine bir tavır içerisinde bulunmaktadır. Batı'yı sürekli bir devingenlik içerisinde ele alırken, bunun dışında kalan toplumları “geri” olarak sınıflandırmıştır. Ayrıca tanımında bir “dönüşüm”den bahsederek aslında modernizmi tanımlamaktan çok modernleşme kavramını tanımlamaktadır.

Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü'nde ise modernizm kavramı iki farklı anlamda verilmiştir. İlk olarak, “19. yüzyılın sonlarında başlayıp 20. yüzyılın ortalarına kadar etkili olmuş, yazında ve genel olarak kültür ve güzel sanatlarda, insanın konumu ve işlevini yerleşik kural, alışkanlık ve geleneklere bağlı kalmadan evrensel boyutta ve yeni bir bakışla algılama, biçim ve biçem olarak özgün denemelere girişme yaklaşımı olarak tanımlanmıştır. İkinci olarak, “Aydınlanma çağı ile gelen düşünsel dönüşümün ortaya çıkardığı, akıl, laiklik ve demokrasi ilkelerine yaslanan, kurtuluşu bilimde arayan, insanbiçimci ve insanmerkezci dünya görüşünün, yaşam biçimi ve özellikle sanat ve yazın alanındaki büyük çaplı yansımaları” olarak tanımlanmıştır (Türkiye Bilimler Akademisi, 2011: 834). Burada hem tarihsel/kronolojik hem de düşünsel açıdan modernite/modernliğin bir ardılı olarak ele alınan modernizm, siyasi, iktisadi, sosyal alanda vaz ettiği ilkeler çerçevesinde ele alınmıştır.

1.2.1.4. Modernleşme

Modernleşme kavramı ise Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışında kalan toplumlarda meydana gelen büyük siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşüm sürecini işaret etmektedir. Modernleşme kavramından bahsettiğimizde genel olarak bu süreç kastedilmektedir.

Hans Van Der Loo ve Williem van Reijen, modernleşmeyi şu şekilde tanımlamıştır: “Modernleşme, geçen yüzyıllarda kristalize olmuş, bugünkü yaşam tarzımızı şekillendirmiş ve bizi hala belirli bir yöne sevkeden, birbirleriyle içiçe geçmiş yapısal, kültürel, psişik ve fizik değişimlerin karmaşasını dile getirmektedir” (2006: 14). Bu açıdan bakıldığında, modernleşme kavramı, hala devam eden ve yansız, yönsüz değil aksine tayin edilmiş bir yol ve menzile doğru yönelmeyi ifade etmektedir. Ancak bu belirli bir menzil ve yol dâhilinde olsa dahi zihni perspektifte ve toplumsal hayatta bir karmaşayı da beraberinde getirmektedir.

Demir ve Acar'a göre ise, “sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda başta ABD olmak üzere sanayileşmiş Batı toplumlarının sahip olduğu yapı, kurum, değer ve sistemlere sahip olmak amacı ile yapılan tüm düzenlemeler” olarak tanımlanmaktadır (2005: 289). Toplumsal hayatın tüm yönlerini içeren oldukça kapsamlı değişiklikleri

ifade etmesinin yanı sıra, kavram sanayileşmiş toplumları odak notası olarak ele alınmıştır.

Farklı bir bakış açısı ile Sosyoloji Sözlüğü şu şekilde ele almıştır: “ABD’deki bir grup gelişme uzmanının, Marksist toplumsal gelişme değerlendirmesine bir alternatif ortaya koyma gayretlerinin sonucu olarak, 1960’ların başında yaygın biçimde kullanılmaya başlayan bir terim ve yaklaşım”dır (Marshall, 1999; 508).

Modernleşme terimi farklı tanımlamalara uğramasına rağmen “geleneksel tarımsal üretim ve küçük çaplı el sanatlarına dayalı durağan bir yapıdan sanayileşmiş, şehirleşmiş, okuryazarlık oranının arttığı, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının geliştiği, dinamik bir yapıya geçiş, modernleşme olgusunun ortak özellikleri” olarak ele alınmaktadır (Yılmaz, 1996: 19). Görüldüğü üzere toplumsal yapıdaki farklılaşma, iktisadi üretimdeki makineleşme, artan kentli nüfus ve kentleşme, eğitimin yaygınlaşması ile iletişim ve ulaşım teknolojisinin tüm toplumu kapsayacak şekilde gelişmesi ve genişlemesi modernleşme sürecinin ana taşıyıcı unsurları olarak dikkati çekmektedir.

Çetin ise modernleşmeyi: “Batılı olmayan toplumlarda, o ülkelerin kendi iç dinamiklerinin değil özellikle Batı’nın bir dış etken olarak müdahaleleri, düzenlemeleri ve zorlamaları sonucunda ortaya çıkan tepeden inme/devletçe düzenlenen bir değişim süreci” şeklinde tanımlanmaktadır (2007: 67). Çetin, yapılan birçok tanımın aksine Batı’nın, yerli özneyi bertaraf ederek, kendi norm ve kurumlarını yerli olanın yerine ikame etmesini açık bir şekilde belirtmiştir. Sosyal değişimin bağımsız değişkeni Batılı değerler değil aksine her toplumun kendi sosyo-kültürel değerleridir. Modernleşme sürecinin içerisinde bulunan toplumlarda yöneticiler tarafından yürürlüğe konulan uyum politikaları gerek toplumu gerekse iktisadi ve sosyal sistemi modernleşme reformlarına hazır hale getirmek amacıyla, toplumun yerli/milli reflekslerini yıkmaya amacını taşımaktadır. Batılı değer, norm ve kurumların yerleştirilmesi sırasında kod uyumsuzluğu göz ardı edilmektedir.

1.3. Tarihsel Arka Plan

On beşinci yüzyılın son çeyreği ve on altıncı yüzyılın ilk yılları ile birlikte başlayan Rönesans'la Ortaçağ'ın siyasal, toplumsal ve düşünsel sistemi, yerini Yunan ve Roma düşüncesine dönülerek bunların doğrudan anlaşılması çabasına bırakmıştır. Yeni coğrafi keşifler iktisadi hayatı canlandırmış, matbaanın keşfi ise düşünce alanında hızlı ilerlemelere zemin hazırlamıştır (Göze, 2007: 103). Bu sebeple canlanan ticaret ve değişen kent hayatının Avrupa'nın medeniyet ve üstünlüğündeki etkisi büyüktür. Zira Rönesans'ın önemli taşıyıcısı, kentler ve ticaretle geçimini temin edenlerdir (Sander, 2007: 78). Bu süreçte birçok kır yerleşimi büyüyerek kent halini almış, tarıma dayalı feodal iktisadi anlayış yerini ticarete bırakmıştır. Gelişen ticari hayat, sermaye birikimini ve yeni bir sınıfın yani burjuvazinin doğuşunu beraberinde getirmiştir. Parçalanmış iktidarın tek elde toplanması bu yeni sınıf sayesinde olmuştur. Zira bu yeni sınıfın ticaretini rahat ve güvenli bir şekilde yapabilmesi siyasal istikrarı ve düzenli bir yönetimi gerekli kılmaktadır. Merkezîyetçiliği/merkezi iktidarını sağlamlaştıran monarkların doğuşu bu sayede gerçekleşmiştir (Beriş, 2008: 485-486).

Yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans, insanoğlunun dünyayı yeniden keşfetmesi ve ona farklı bir değer atfederek yaklaşmasıdır (Gökkaya ve Yeşilbursa, 2008: 51). Bu dönemle birlikte artık insanlar kendilerini bağlayan ve sınırlandıran kilise ve dini otoriteden azade olmuşlardır (Beriş, 2008: 485). Dolayısıyla Papalık da etkisini kaybetmiştir. Kıta Avrupası'nda Fransa (XIV. Louis'nin tahta çıkması) ve İspanya'da (Kastilya ile Aragon'un birleşmesi ve Müslümanların hâkimiyetine İber yarımadasında son vermeleri ile) merkezi monarşiler kurulmuştur.

Göze'ye göre, gelişen ticaret ve Rönesans hareketi akli ön plana çıkarmış ve Hristiyan düşüncesini yeni bir kalıba sokmuş, dini düşünceye akıl eklenmiştir. "Vicdan ve düşünce özgürlüğü" nü kilisenin tahakkümünden kurtarmak beraberinde siyasal özgürlük taleplerini de getirmiştir (2007: 124). Bu dönem din/ mezhep savaşlarıyla geçmiştir.

Mutlak monarşilerle birlikte dağınıklık ve bölünmüşlük bertaraf edilmiştir. Din savaşları ve iç savaşlar güvenlik ve düzen ihtiyacını arttırmış ve bu sayede mutlak

monarşilerin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönem merkantilist⁴ ekonominin geliştiği bir dönemdir. Ancak ticari kapitalizmin gelişmesi mutlakiyet rejimlerini ileride sıkıntıya sokacaktır. Zira burjuvazi giderek güçlenecek ve iktidara katılmak/paylaşmak/ortak olmak isteyecektir (Göze, 2007: 129).

On sekizinci yüzyılda dünya ölçeğinde yeni ve büyük değişimler yaşanmıştır. Burjuvazi, giderek gücünün farkına varmış, teknik ve iktisadi alanda yaşanan gelişmeler Avrupa'nın sosyal, iktisadi ve siyasi yapısını değiştirmiştir. "Avrupa burjuvazisi için dörtlü gelişme denkleminin oluştuğu söylenir; zenginliği geliştiren ticaret, özgürlüğü gerektiren zenginlik, ticareti kolaylaştıran özgürlük ve devletin gücünü arttıran ticaret" (Göze, 2007: 173). 1765'de buhar makinesinin icadı ile endüstri devriminin başlaması, artık küçük aile işletmelerinin yerini büyük işletmelerin almaya başlaması, işyerinde uzmanlaşma gibi ekonominin seyrini değiştiren gelişmelerin yaşanmaya başlaması dünya toplumları nezdinde büyük değişimler meydana getirmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısı devrim çağını başlatan savaflara sahne olmuştur. 1756 yılında başlayan Yedi Yıl Savaşları ile Fransa tüm sömürgelerini İngiltere'ye kaptırmıştır. Ancak bu savaş hem galip hem de mağlup devleti ekonomik açıdan zayıflatmış, sıkıntıya sokmuştur.

İngiltere savaş sırasında uğradığı ekonomik zararı, sömürgelerinden aldığı vergileri arttırarak giderme yoluna gitmiştir. Ancak bu önce sömürgelerinde yaşayan halkın isyan etmesine, ardından da Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. 1776'da Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda İngiltere'nin yenilmesinin ardından sömürgeler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Fransa'da ise açlık, kıtlık ve salgın hastalıklarla boğuşan halkın üzerine bir de yenilgiyle sonuçlanan savaşın ağır maliyeti binmiştir. Saray halkın sesine kulak tıkamış, eğlence ve balolar düzenlenmiştir. 1789 yılında Fransız İhtilâli'nin gerçekleşmesi ekonomik alanda başlayan devrimi siyasi alana taşımıştır. Sınırlı iktidar kavramı entelektüel

---

⁴ Feodalitenin çözülüp, yerine mutlak monarşilerin kurulduğu 16. ve 17. yüzyıllarda egemen olan ekonomik sistemdir. Değerli madenler ülkenin siyasi ve iktisadi gücünün kaynağı olarak görülmektedir. İhracat teşvik edilip, ithalatın kısıtlandığı, ülkenin zenginleşmesinin dış ticaret dengesinin fazla vermesini öngörür. Müdahaleci ve yerli ekonomiyi koruyan bir sistemdir ("Merkantilizm", Sosyal Bilimler Sözlüğü).

çevrelerde konuşulmaya başlanmıştır. Artık bilim, rasyonalite, sınırlı devlet ve güçler ayrılığı, dinin yerini aklın alması siyasi, kültürel ve ekonomik olarak toplumların kodlarını değiştirmiştir. Bu yüzyılın Fransız İhtilâli ile başlayan devrim savaşları ile nihayete erdiği genel kabul görmektedir. On dokuzuncu yüzyıl ise tam anlamıyla bir devrimler çağıdır. Burjuva ve işçi devrimleri ile anayasacılık hareketleri tüm Avrupa'yı sarmış, sömürgecilik yarışı hızlanmıştır.

Özetle ifade edecek olursak, Batılı denizcilerin, Akdeniz havzasından çıkarak dünyanın büyük denizlerine açılması ve yeni yerleri görmeleri Dünya ölçeğinde hem Batı'da hem de Batı- dışı birçok bölgede değişimlere yol açmıştır. Coğrafi keşifler Batı'da sermaye birikimini kolaylaştırmış ve sanayi devrimine giden yolu açmıştır. Askeri alanda meydana gelen birçok yenilik Batı yayılcılığını/ üstünlüğünü arttırmış ve tüm bunlarla birlikte teorik çerçevede modernleşme dünya gündemini işgal etmeye başlamıştır.

1.4. Modernleşme Teorileri

Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da bu olaylar yaşanırken, özellikle Rusya, Japonya, Çin ve Hint alt-kıtasında siyasi, sosyal ve iktisadi alanda büyük değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bu değişim ve dönüşümler aynı zamanda entelektüelleri de etkilemiş ve yapılan çalışmalarda da kendini göstermiştir. Yaşanan değişim ve dönüşümleri anlama ve açıklama çabası hem Batılı düşünürler de hem de modernleşme süreci içerisine giren toplumların düşünürlerinde ortaya çıkmıştır. Özellikle Batılı düşünürlerin yaptıkları açıklamalar ve analizler Batılı ülkelerin Avrupa kıtası dışındaki eylemlerini meşrulaştırma aracına dönmüştür.

Bu başlık altında modernleşme kuramcılarının ileri sürdüğü modernleşme kuramları incelenmektedir. Öncelikle klasik sosyolojik bakış açısından meseleye yaklaşan düşünürler ele alınacak, ardından II. Dünya Harbi sonrasında bu konu hakkında ortaya atılan teorilere değinilecektir.

1.4.1. Klasik Sosyolojide Modernleşme Olgusuna Yaklaşımlar

Bu alanda yapılan çalışmaların ilklerinden biri Ferdinand Tönnies tarafından, 1887 yılında vücuda getirilen "Gemeinschaft/Gessellschaft" adlı eserdir. Bu eserle, yaşadığı

zaman diliminde tanık olduğu, Avrupa ve Amerika kıtalarını derinden sarsan ve büyük değişimlere sebebiyet veren sosyal, iktisadi ve siyasi değişimler ile sanayileşme, kentleşme ve maziden kopuşu anlamlandırmaya ve kavramaya çalışmıştır. Gemeinschaft yani cemaat/topluluk kavramını Tönnies çok özel bir manada, insanlar arasındaki şahsi ve birincil ilişkileri betimlemede, ifade etmede kullanmıştır. Cemaat; komünal bağlılık ilişkilerinin olduğu, sosyal ve coğrafi hareketliliğin sınırlı olduğu, homojen bir yapının hâkim olduğu, tarım ekonomisine dayanan bir özellik göstermektedir (Slattery, 2011: 59).

Gessellschaft yani cemiyet ise; “artan işbölümü ve nüfus ile birlikte kurum ve ilişkiler düzeyinde yapısal farklılaşmanın başladığı, formel normlarla birlikte yazılı kurallar ve bürokrasinin yerleştiği, bireyselleşmenin hızlandığı, sanayileşmiş modern toplum özelliklerini” taşımaktadır (Kaya, 2012: 113). Tüm bu süreçte Gessellschaft’ın yapısı değişmekte yani yapısal bir farklılaşma meydana gelmektedir. Gemeinschaft’den Gessellschaft’a doğru geçiş, daha sonraki düşünürler tarafından geleneksel toplumdan modern topluma geçiş şeklinde ifade edilmiştir.

Emile Durkheim ise 1893 yılında yazdığı “Toplumsal İşbölümü” adlı eserinde toplumsal dayanışma kavramı etrafında bu meseleyi ele almıştır. Durkheim geleneksel toplumların sade yapısını, modern toplumların sofistike yapısı ile mukayese etmiştir. “mekanik toplum” olarak adlandırdığı geleneksel toplumlarda;

- İlişkiler yüz yüze ve mekaniktir.
- İşbölümü çok basittir.
- İnsanların çoğu genellikle aynı işi yapmaktadır.
- Ortak bir hayat tarzı ve herkes tarafından bilinen adet ve ritüeller vardır.
- Kolektif bilinç hâkimdir.
- Bireyselliğe çok az yer vardır.
- Toplumsal farklılıklar çok azdır ve
- Özel mülkiyet neredeyse hiç bilinmez (Slattery, 2011: 115).

“Organik toplum” olarak adlandırdığı modern toplumlar ise modernleşirken;

Sanayi ekonomileri ve karmaşık işbölümleri gelişir ve insanlar köyden kente göç ederken, sonuçta mekanik dayanışma topluma dar gelmeye başlar. Farklı

meslekler, hayat tarzları ve alt kültürlerin çoğalması ve yasallık kazanmasıyla, benzerlik yerini farklılaşmaya, homojenlik heterojenliğe bırakır. Kolektivizm yerine bireycilik, ortak mülkiyet yerine özel mülkiyet komünal/toplumcu sorumluluk yerine bireysel haklar, ortaklaşalık yerine sınıf ve statü farklılıkları geçmeye başlar. Yüzyüze ilişkiler ve resmi olmayan (informel) sosyal kontroller artık toplumu bir arada tutamaz; güç ve otorite aile ve kiliseden hukuk ve devlete geçer (Slattery, 2011: 115).

Durkheim geleneksel ve modern toplum tiplerini tasvir ederken, sanayileşmenin etkisiyle ortaya çıkan büyük sanayi işletmelerinin toplumsal yapıda nasıl bir karşılık bulduğunu ifade etmektedir. Mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya bir geçiş yaşanmakta, artan heterojenlikle birlikte toplumsal farklılaşma gün yüzüne çıkmaktadır. Modern toplumda önemli hale gelen iş bölümü ve uzmanlaşmayı, nüfus faktörü domine etmektedir. Bu sayede iş bölümü gelişir.

Karl Marx ise modernleşmeyi iktisadi ve sınıf temelli açıklamıştır. Ekonomi kurumuna başat bir rol atfetmiştir. O içinde yaşadığı Modern Avrupa'nın sahip olduğu siyasi ve sosyo-kültürel değerlerin kapitalizmin etkisiyle ortaya çıktığını savunarak bunların eleştirisini yapar (Kaya, 2012: 120). Marx ve Engels, 19. yüzyılda yaşanan iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel değişimleri şu şekilde ifade etmektedir: “Tüm yerleşmiş ilişkiler, doğurdıkları eski değer yargıları ve görüşlerle birlikte çözülüp dağılmakta yeni oluşarlarsa daha kemikleşmeden eskimektedir. Kalıcı duran ne varsa buharlaşıyor, kutsal diye ne varsa kutsallıktan düşüyor” (Aktaran Kaya, 2012: 121). Marshall Berman bu durumu “Katı Olan Herşey Buharlaşıyor” şeklinde ifade etmiş ve yazdığı esere de bu adı vermiştir (Berman, 1994).

Marx para mübadelesine dayanan iktisadi bir sistemin ortaya çıkışı ile birlikte insanlarla olan birincil ilişkilerin zayıflayıp, karşılıklı bağımlılığın ortadan kalkacağını belirtmektedir. Bu iktisadi sistem içerisinde faaliyetler arttıkça para üretici sınıftan ayrı bir güç olarak ortaya çıkacaktır (Harvey, 2012: 121). İktisadi ilişkilerin bu ilişkiler ağı içerisinde bulunanlardan bağımsız olarak gerçekleşeceğini ortaya koyan Marx, yeni oluşan bu iktisadi sistem ve ilişkilerin, eski iktisadi sistem ve ilişkilerle çatışmaya gireceğini belirtir. Bunun yanı sıra yeni sistem toplumsal yapıyı da dönüştürerek yeni üretim biçimi ile uyumlu bir hale getirir (Kongar, 2002: 128). Marx, Avrupa'nın üzerine inşa olduğu kapitalizmi, özellikle hayatının İngiltere'de geçirdiği safhasında çok daha yakından görmüştür. Çalışmalarını vücuda getirirken kapitalist iktisadi sistemin bütün

açmazlarını dikkatle incelemiş ve bu iktisadi sisteme köklü eleştiriler getirmiştir. Burjuva sınıf ile proleterya sınıfları arasındaki ilişkiyi bir “çatışma” perspektifi ile ele almış, sömürü ilişkilerinin “yabancılaşma”ya sebebiyet verdiğini öne sürmüştür.

Modernleşme konusunda fikirler ileri süren diğer bir düşünür ise Max Weber’dir. Weber çalışmalarında modern toplumun ayırıcı vasıfları üzerinde durmuş ve karşılaştırmalı çalışmalarla bu meseleyi aydınlatmaya çalışmıştır. Modern toplumların ayırıcı özelliğinin aklileşme/rasyonelleşme olduğunu ileri sürerek modern toplumu karakterize eden şeyin “rasyonel ve mantıklı düşünme ve organizasyon biçimi” olduğunu savunmuştur. Weber geleneksel toplum ile modern toplumları şu şekilde karşılaştırmıştır; “önceki toplumlar din, gelenek veya kişisel karizma gibi irrasyonel inançlar veya düşünce sistemlerine dayanırlarken, modern toplum mantığa ve kendi düşünce ve örgütlenme sisteminin asıl temeli olan akla başvurmaya dayanır” (Slattery, 2011: 79). Weber egemenlik tiplerini sınıflandırırken bu temelden hareketle; karizmatik, geleneksel ve rasyonel/hukuki egemenlik olarak üç kategoriye ayırmıştır. Karizmatik egemenlik özellikle toplumların buhran dönemlerinde kendisini göstermektedir. Geleneksel egemenlik, meşruiyetini öteden beri var olan kurallardan almaktadır. Rasyonel/hukuki egemenlik ise modern dönemde ortaya çıkmıştır. Modern dönemde genişleyen ve büyüyen bürokrasi aygıtı, yönetime hakim olan kanunlardan neş’et etmekte ve ona dayanmaktadır.

Weber, Avrupa’da gelişen “akılcı kapitalizm”in temellerini Protestan Etiği’nden aldığını, iktisadi ve sosyal sistemin temelinde Protestan çalışma ahlakının olduğunu ileri sürerek dini değerler temelinde kapitalizmin yükseldiğini savunmaktadır. Ancak zamanla bu dini değerler görünürlüğüne kaybetmiş sadece kâr ve üretim için çalışma ameliyesi kalmıştır. Bu dünyanın büyüden arındırılıp salt rasyonelleşmeye doğru bir yönelişi de ifade eder.

Görüldüğü üzere yukarıda bahsi geçen klasik sosyologlar, adına modernleşme demeseler de yaşanan değişim ve dönüşüm sürecini ana hatları ile betimlemeye çalışmışlar ve gerek toplumsal yapı, gerek iktisadi yapı, gerekse siyasi yapı üzerinde odaklanarak analiz etmişlerdir. Bu düşünürlerin ortaya koydukları fikirler II. Dünya Harbi sonrası oldukça revaçta olan modernleşme kuramlarının temelini oluşturmuştur.

1.4.2. II. Dünya Harbi Sonrasında Geliştirilen Modernleşme Kuramları

II. Dünya Harbi'nden sonraki süreçte klasik sosyolojinin modernliğe ve modernleşmeye getirdiği açıklamalar birçok düşünür tarafından yeni bir bakış açısı ile ele alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bölümde Parsons, Smelser, Rostow, Eisenstadt, Inkeles, Black ve Lerner gibi düşünürlerin savaş sonrası modernliğe ve modernleşmeye dair getirdiği açıklamalar ele alınmaktadır.

Parsons öncelikle modernleşmenin üzerine inşa edeceği kavramsal çerçevesini oluşturarak “insani eylemler ve toplumsal gerçeklik”i dört temel unsur ile açıklar. Bunlar; yapı, kültür, kişi ve doğa'dır. Sosyal gerçeklik itibariyle bir aktör olarak insan, toplum içerisinde bazı roller ifa ederek, eylemleri/davranışları sayesinde, birbirleriyle iletişim ve etkileşim halindedir. İçerisinde yaşanan sosyal gerçeklik aynı zamanda kültürel bir gerçeklik olma özelliğini de barındırır. Değer, norm, kurum üçlüsü hedefe yönelik eylemlerimizi/ davranışlarımızı belli bir istikamete doğru sevkeder. Her ne kadar yapıp ettiklerimiz, eylemlerimiz/davranışlarımız etrafımızda bulunan yapılar tarafından sınırlandırılrsa da kişinin kendine bağlı olan bir tarafı da vardır. Ek olarak doğal/ biyoloji bağımlılığın bilincine istisnai durumlarda varan modern insan, aradaki bağımlılık oldukça köklüdür (Der Loo ve Reijen, 2006; 34-35). Bu açıdan bakıldığında yapısal olarak modernleşme, “bir farklılaşma süreci, kültürel açıdan bakıldığında akılcılaştırma süreci, kişilikle ilgili olarak bakıldığında bireycileştirme süreci ve en nihayetinde periferisini yani doğayı/biyolojik çevreyi ehlileştirerek evcilleştirme sürecidir (Özkiraz, 2003; 77-78). Geleneksel döneme ait olan tüm kurumlar ve yapılar önce farklılaşmakta daha sonra ise hepsi bütünleşmektedir. Artık geleneksel kurumların yerine getirdiği işlevler bölünmüş ve uzmanlaşmış, meydana gelen olayların sebebi gökte değil bilimde aranmaya başlanmış, birey toplumdan azade bir duruma sahip olmuş ve doğa tüm teknik ve teknolojik araçlarla tahakküm altına alınmıştır.

Parsons'ın öğrencisi olan Smelser da toplumların gelenekselden modern olana geçişte yaşadıkları değişimi ve farklılaşmayı temel almıştır. Bu açıdan bakıldığında Smelser modernleşmeyi ekonomik gelişme ile denk tutmuştur. Dört aşamada bu değişimi dönemlendirir. Bunlar; bilim temeli üzerine inşa edilen teknoloji, otarşik ticari tarım, hayvan yerine makine gücünün kullanımı ile kırsal kesimden şehir merkezlerine

yönelen değişimlerdir. Bunlar yapısal farklılaşma temelinde yükselen yeni bir sosyal yapının oluşmasına sebebiyet verir. Toplumsal hayatta var olan “roller ve örgütler” tarihsel şartların da etkisiyle eskisinden daha etkin fonksiyon icra eden sosyal rol ve örgütler temelinde farklılaşırlar. Bu farklılaşmada dört alan öne çıkmaktadır; iktisadi faaliyetlerin aile içinden ayrışması, laik/seküler sahalar ile dini sahaların ayrılması, doğuştan gelen toplumsal statülerin, sonradan kazanılan mesleki statüler ile “yer değiştirme” ve “aile etkinliklerinin biyolojik ve toplumsal yeniden üretiminde ve duygusal ifadede yoğunlaşması” olarak sıralanmaktadır (Waters, 2008: 453-454). Parsons’ın farklılaşma düşüncesine yakın duran Smelser, modernleşme sürecini daha çok iktisadi boyutu öne çıkararak incelemiştir. İktisadi faaliyetlerin ayrışması, laisizmin genişlemesi, mesleki statülerin önem kazanması, aile kurumunun işlevinin başkalaşması ile kendini gösteren değişim ve dönüşüm, farklılaşma ile bütünleşme skalası arasında durmaktadır.

1950 sonrası ortaya atılan modernleşme teorilerinin en önemlilerinden biri de Rostow’a aittir. Rostow, “The Process of Economic Growth” adlı eserinde, Batı’nın değerleri üzerine inşa edilmiş olan modernleşme kuramının iktisadi yanını kendi kendini idame ettiren iktisadi büyümeye geçiş olarak temellendirir. İktisadi büyüme ile gayri safi milli hâsıladan ayrılan kişi başına düşen geliri arttırarak gelir dağılımında değişikliklere sebep olacaktır. Bu aynı zamanlarda yatırımlardaki artışa ve kişi başına düşen milli geliri artışına sebebiyet vermesi manasını taşımaktadır. Rostow toplumların gelişmesini iktisadi açıdan üçe ayırmaktadır; “uzun bir bekleme aşaması, geçiş aşaması ve normal ve ekonomik hale gelen uzun bir büyüme aşaması” olarak sıralanmaktadır. Bunlardan sonra Rostow, “The Take-off into Self-Sustained Growth” adlı makalesinde, iktisadi büyüme aşamasına geçişin şartlarını;

- “Verimli yatırımların ulusal gelirin yüzde 5 ya da daha azından, yüzde 10’u oranına yükselmesi,
- Bir ya da daha fazla, yüksek büyüme oranına sahip temel imalat sektörünün gelişmesi,
- Modern sektördeki genişleme güdülerini ve dış ekonominin potansiyelini kullanabilecek siyasal, toplumsal ve kurumsal bir yapının varlığı ya da hemen ortaya çıkması” olarak saymaktadır” (Kongar, 2002: 243).

Rostow modernleşme sürecinin dinamosunun ekonomi kurumu olduğunu öne sürer. Bu süreci “take-off” kavramı ile ifade eder. Ancak Rostow’un ekonomi kurumuna başat bir rol atfederek yaptığı bu analiz, dikkatle incelendiğinde bir yön tayin etmektedir. Zira modernleşme sürecinin içerisinde bulunan toplumların siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel değerleri bir engel olarak görülmektedir. Yani “take-off”un olabilmesi için Batılı değer yargıları çerçevesinde oluşturulmuş iktisadi politikaların/gömleğin giyilmesi gerekmektedir.

Bu dönem modernleşme üzerine zihni uğraşı içerisinde giren bir diğer düşünür olan Samuel Noah Eisenstadt, “Modernization: Protest and Change” adlı eserinde görüşlerini ortaya koymuştur. Eisenstadt’a göre “tarihsel olarak modernleşme, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişimin bir ürünü olarak gelişen, sonra diğer Avrupa ülkelerine, ardından da on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılan bir süreçtir” (Eisenstadt, 2014: 11). Bu tanım literatürde modernleşme kavramı üzerine yapılan tanımlar içerisinde betimsel bir bakış açısı ile modernleşme kavramının ele alınmasına bir örnek teşkil etmektedir. Zira Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da meydana gelen gelişmelerin tarihsel, coğrafi/mekânsal ve değer tarafı öne çıkmaktadır.

Eisenstadt’a göre modernleşme iktisadi ve sosyal iki merhaleye ayrılmaktadır. İktisadi alanda sanayi, ticaret ve hizmet sektörü daha önemli bir hale gelir. Siyasal alanda ise;

- “Siyasal gücün kapsamı genişler ve merkezi otoritenin elinde yoğunlaşır.
- Potansiyel güç toplum içinde daha büyük gruplara doğru yaygınlaşır ve sonunda bütün yetişkin vatandaşları kapsar.
- Siyasal rejim demokratiktir ya da halka dayanır”

Kültürel alanda ise; “genel kültürel konular ve değerler arasında farklılaşma görülür. Din, felsefe ve bilim birbirinde ayrılır. Okuryazarlık ve laik eğitim gelişir”.

Modernleşme sürecine giren toplumlarda sürekli yapısal değişiklikler meydana gelmektedir. Eisenstadt, bunları şu şekilde sıralamaktadır; siyasal örgütlenmede, büyük bir bürokrasi aygıtı oluşur, küçük çıkar grupları yerini büyük çıkar ve baskı gruplarına

bırakır. İktisadi örgütlenmede ise, aile işletmeleri yerini büyük, bürokratik bir yapılanmayı içeren ticari işletmelere bırakır. Mesleki örgütlenmelerde de, yeni meslek grupları ortaya çıkar (Kongar, 2002; 231). Genişleyen bir bürokrasi ve ülkenin tümünü kaplayan merkeziyetçilik, genişleyen katılım, rejimin demokratikliği, eğitimin genişlemesi ve mahiyetinin değişmesi bu süreci resmeden özelliklerdir.

Alex Inkeles ise “The Modernization of Man” adlı makalesinde, modernleşme sürecinin temel saiki olarak ekonomik gelişmeyi koyduğumuzda, bu gelişmenin insanların gelir seviyesini yükselterek yaşam standartlarını yükselteceğini öngörür ve buradan hareketle modern insanı tanımlamaya çalışır. Inkeles’e göre modern insan içsel ve dışsal iki özellikten meydana gelmektedir. İçsel olanı “duygu, değer, tutumlar” olarak tanımlarken, dışsal olanı ise “çevre” olarak tanımlamaktadır. Modern insan tipinin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır;

Modern insan, yeni tecrübe, değişim ve yeniliklere hazır ve açık olmak durumundadır. Modern insan daha ayrıntılı ve derinlemesine düşünür. Ayrıca bu düşüncenin demokratik yönelimi de belirleyici etkidir. Başkalarının düşüncesine (varlığına) saygı, onların farklılıklarını kabullenme görülür. Modern insan, şimdiki ve gelecek zamana, geçmiş zamandan daha çok yönelir. Ayrıca “zaman programı” yapmak “dakiklik” ve “düzenli” olmak da önemlidir. Modern insan planlı ve örgütlü hareket etmeye yöneliktir. Modern insan kendine güvenir ve yetkinlik iddiası taşır. Modern insan dünyanın düzenli bir yasa zinciriyle oluştuğunu düşünür... Modern insan, diğer insanların onuruna saygı duyar (özellikle de kadın ve çocukların). Modern insan bilim ve teknolojiye daha çok inanır. Modern insan dağıtıcı adalet taraftarıdır; yani dağıtıcı adalet sayesinde, ödüllerin kaprise ya da kişinin özel niteliklerine göre değil, yaptığı katkıya göre dağıtılması gerekir (Aktaran Sevil, 1999: 41-42).

Her sistem/yapı bir insan tasavvuru ile yola çıkmaktadır. Bu tasavvur modernitenin kendisinde de vardır. Inkeles, bu insan tasavvurunu öne çıkararak modernleşmeyi ele almaktadır. Ancak bu tasavvur yine yerli olan değerleri göz ardı etmektedir. Zira bir önyargı etrafında analizlerini yapmaktadır. Mesela modern insanın yeni fikirlere, değişime açık olduğu savı buna örnektir. Sosyal değişimin bağımsız değişkeni olarak ele alınan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’nın değer yargıları ile o toplumun baştan sona tüm değerleri yok sayılarak sanki değişmeye kapalı, durağan ve statik bir yapıya sahipmiş gibi ele alındığı görülmektedir.

Black ise çağdaşlaşmanın/modernleşmenin dört ayrı adımını belirleyerek, modernleşen toplumların karşı karşıya kaldıkları durumu ifade etmeye çalışmaktadır. İlk adım

çağdaşlığın/modernleşmenin zorlamasıdır. Modern kurumlarla ve zihniyetle ilk defa karşılaşılması ve modernleşmeyi savunan bir kesimin ortaya çıkmasıdır. İkinci aşama çağdaşlaştırıcı/modernleştirici liderliğin sağlanmasıdır. İktidar aygıtının geleneksel liderlerden çağdaşlaştırıcı/modernleştirici liderlere geçmesidir. Üçüncü aşama iktisadi ve sosyal dönüşümdür. İktisadi ve sosyal değişim ve dönüşüm tarımsal ekonominin yerini sanayi ağırlıklı ekonomiye bırakır, çoğunlukta olan kırsal nüfus ise zamanla azalır ve kentleşme artar. Son aşama ise toplumun bütünleşmesidir. Bütün bu değişim ve dönüşüm sebebiyle toplumun sosyal, iktisadi, siyasi ve kültürel alanda yeniden inşası gerçekleşir (Black, 1989: 73-74). Black, Batı ile karşılaşan toplumların yaşadığı gerek zihni gerekse maddi alandaki sarsıntıları incelemekte, analizini bu çerçeveden yapmaktadır. Batı'nın maddi alandaki özellikle de ilim ve teknik alandaki galebesi, toplumları modernleşme sürecine itmektir. Buna ek olarak entelektüeller arasında da tartışılan bir konu haline alır. Modernleşme sürecini destekleyen entelektüellerin yanında, bu süreci idare edecek bir liderin bulunmasıyla siyasi yapının mahiyetinde değişim meydana gelecektir. Hem yapılacak reformlar için büyük bir iktisadi kaynağa ihtiyaç duyulması nedeniyle hem de Batı'nın iktisadi gücünü yakalamak amacıyla iktisadi ve sosyal dönüşümler yaşanır.

Modernleşmeyi farklı bir açıdan değerlendiren Lerner'a göre ise, modernleşme sürecinde yaşanan gelişmeleri; ekonominin otarşik bir yapı arzemesi, maddi ve manevi unsurlardan meydana gelen kültürün değişimlerden etkilenerek yeni öğeleri bünyesine katması, sosyal ve kurumsal alandaki farklılaşmalar ile toplumsal hayatın akışkanlığının hızlanması, siyaset kurumuna demokratik ilkelerin girmesi ve bunların olduğu toplumda bireylerin yukarıda değinilen ortamlarda daha aktif bir eylemsellik içerisinde bulunmalarını kolaylaştıracak bir "şahsiyet yapısını kazanmaları" olarak sıralamıştır (Baransel, TY: 76). Lerner'a göre, Batı ülkelerindeki artan kentleşme, okuryazar oranının artmasına, okuryazar oranındaki artış kitle iletişim araçlarının daha etkin ve işlevsel olmasına yol açarak iktisadi ve siyasi katılıma sebebiyet verir (Tezcan, 1984: 89). Bu özelliklerin hepsinin sadece Batı Avrupa ve Kuzey Amerika için değil bütün dünya için evrensel olduğunu savunur. Modern kelimesi artık etimolojik kökeninden çok daha farklı bir gerçekliği ifade etmektedir. Yeni olan "Batı" olarak tanımlanmış, aynı zamanda evrensellik atfedilerek yön tayin edilmiştir.

Tarihsel bir gerçeklik olarak ortaya çıkan modernite, farklılıklarını dikkate almaksızın modernleşme süreci içerisinde olan toplumların büyük bir çoğunluğunda takip edilmektedir. Bu noktada modernleşmeyi Batılılaşma ile aynı manada eş değer olarak kullanmakta ve evrensel olduğunu ileri sürmektedir (Türkdoğan, 1988: 75).

BÖLÜM 2: DÜNYADA BİR CEVELAN: ÂLEM'İN İNHİTÂTI VE OSMANLI COĞRAFYASINDA BİR MÜNEVVER

Ticaret, savaşlar, coğrafi/mekânsal yakınlık, coğrafi keşifler vb sebeplerle Batılılarla etkileşim içinde bulunan Batı dışı toplumlar, Batılıların yaşadığı değişim ve dönüşümlerden etkilenmişlerdir. Farklı alanlarda Batı'nın üstünlüğüne şahit olan bu toplumlar özellikle askeri alanda Batı'nın galebesinden kurtulmak için ıslahat/reform politikalarını devreye sokmuşlardır. Bu yenilgiden kurtulmak amacıyla Batı'nın ilim ve tekniğini almak, ardından bunun getirdiği zihni sarsıntıyı yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu bölümde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kıtası dışında kalan ve kendi coğrafyalarında büyük siyasi, kültürel erkler olarak hüküm süren toplumlar incelenecektir. İlk olarak Rusya'nın entelektüel canlanma ve teknik ve teknoloji alanında yaptığı hamleler, Japonya'nın iktisadi alanda hızla kapitalist ekonomiye entegre olması ile ve teknoloji alanında hızla büyümesi, Çin ve Hindistan'ın özellikle zihni ve madden direnişi ele alınarak ardından Osmanlı Coğrafyası'nın durumu ve Ahmed Midhat Efendi'nin yetiştiği şartlar tasvir edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Batı Dışı Toplumlarda Modernleşme: Rusya, Japonya, Çin ve Hind Alt-kıtası'nda Modernleşme

Birbirinden farklı dört coğrafyada karşılaşılan durumun hemen hemen aynı olmasına rağmen verilen tepkilerin farklılığı modernleşme sürecinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Rus Çarları'nın büyük bir dünya gücü olmak için birçok alanda değişime ihtiyaç duymaları, Japonya'nın, Uzak Doğu'nun Çin merkezli etnosentrik siyasetinden çıkmak için yaptığı hamleler, Çin'in ise kendini merkezde konumlandırarak gerek toplumsal gerekse siyasi zeminde Batı karşıtı olması ve Hind alt-kıtasının kendi içerisindeki kültürel farklılıklara rağmen Batıya zihni karşı duruşu bu bölümde incelenecektir.

2.1.1. Asya Steplerinden Avrupalılığa Uzanan Bir Yol: Rusya

Bulunduğu coğrafyanın parçalı siyasi ortamında ayakta kalmaya çalışan Moskava Knezliği, on dördüncü yüzyıldan itibaren yükselişe geçmiştir. Moğol istilası, ardından

gelen Altın Orda Devleti Dönemi, sonra gelen Hanlıklar Dönemi, Moskova Knezliği'ni her ne kadar gölgede bırakmış olsa da coğrafi yayılmasını durduramamıştır. Ruslar bu dönemlerde istilalar, kıtlık vb sebeplerden birçok sıkıntı çekmesine rağmen, Moskova Knezliği ile birlikte farklı bir mecraya doğru gideceklerdir.

Doğu Roma'nın yıkılışı ile birlikte Ortodoks dünyanın iltica ettiği bir devlet olarak Moskova Knezliği, bütün Rus topraklarını birleştirme siyasetini başarı ile sürdürmüş, son Doğu Roma İmparatoru'nun yeğeni ile evlenen III. İvan ile birlikte, Moskova'nın Üçüncü Roma olduğu tezi güç kazanmıştır. IV. İvan dönemini de kapsayan dönemde tımar sistemini ihdas etmiş ve Çarlık dönemi Rusya'sının yeniçerileri olarak anılan "strelitz" adı ile bir askeri teşkilat kurulmuştur.

IV. İvan'dan sonra kargaşa hâkim olmuşsa da Romanov Hanedanı ile birlikte bu kargaşa dönemi sona ermiştir. Çar Aleksey Mihayloviç (1645-1676)'in iktidarı döneminde özellikle ticaret vesilesi ile birçok Avrupa devleti ile ilişkiler kurulmuş, İngiltere en önemli ticaret ortağı haline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde sayıları binleri bulan birçok Batılı Moskova'ya yerleşmiş, Çar 1652 yılında Moskova'nın kuzeydoğusunda Alman Mahallesi adıyla anılan bir yerleşkeyi yabancılara tahsis etmiş, Çarlık ordusundaki yabancı asker sayısı artmıştır.

Batılılar, Rus ticaretinde önemli rol oynamalarının yanı sıra çeşitli alanlara imalathaneler kurarak, iktisadi hayatın gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Ayrıca ticarete ek olarak Askeriye, tıbbiye vb alanlarda da uzman olarak hizmet ettiler. Bu dönemde Batı'da yazılan eserler Moskova kütüphanelerinde bulunabilmektedir. Din adamları, aristokrat sınıfa mensup kişiler tarafından bu dönemde çeşitli dallarda eğitim veren okullar açılmıştır.

I.Petro (1682-1725)'nin tahta çıkışı ile birlikte Avrupa'ya tam anlamıyla bir yönelmeden söz edebilir. Zira bu dönemde Batı'nın modernite ile birlikte geldiği nokta, amacı ayakta kalmak ve güvenliğini sağlamak olan Rusya'nın yönünü tüm alanlarda Batıya dönmesine sebebiyet vermiştir (Türköl, 2005: 18). Çar Petro, gerçek kimliğini gizleyerek yaklaşık bir buçuk sene süren bir Avrupa seyahatine çıkmıştır. "Büyük Gezi" olarak adlandırılan bu seyahate Çar Petro bir "stajyer öğrenci" gibi giderek (Belge, 2007: 45), Avrupa'nın ilim, teknik, sanayi ve toplumsal hayatına dair inceleme ve

gözlemlerde bulunmuştur. “Bedeni olarak çalışmış”, hastane, okul, fabrika vb bütün kurumlara girmiş ve işleyişlerini öğrenip haklarında bilgi sahibi olmaya çalışmıştır (Belge, 2007: 45). Riga, Königsberg, Berlin, İngiltere, Hollanda ve Viyana’ya gitmiştir. Özellikle İngiltere ve Hollanda’da gemi yapımı ve denizcilik konularını yakından incelemiştir. Çar Petro denizlere açılmadan, iktisadi, askeri ve sosyal alanda yapacağı reformların başarısız olacağını bilincindedir. Gemilerden yararlanarak Don, Volga gibi nehirleri rahatlıkla askeri ve ticari amaçlar için kullanılabilir hale getirecektir. Prusya’da kalışı sırasında ise topçuluğu yakından öğrenmiştir. Bununla birlikte Avrupa’ya sadece kendisi gitmekle kalmamış, birçok öğrenciyi de Avrupa’ya göndermiştir (Belge, 2007: 47).

Çar Petro, strelitz denilen askeri kurumu ilga etmiş, eyalet sistemini değiştirerek merkeziyetçiliği tesis etmiş, kilise reformu ile sezaropapizm⁵ ilkesine hayatiyet kazandırmış, vergi sistemini düzenleyerek laik eğitim veren okullar kurmuştur. İlk gazete de bu dönemde yayımlanmaya başlanmıştır. Çariçe II. Katerina (1762-1796) döneminde ise Petro reformlarını devam ettirilmiştir. İdareyi modernleştirmeye önem verilir. Bilimler Akademisi, Sanatlar Akademisi ve Moskova Üniversitesi’nin yanı sıra Edebiyat Akademisi açılmıştır. Kadınların eğitimine önem verilmiş ve önde gelen kadın aydınlarından Daşkova önce Bilimler Akademisi’nin ardından da Edebiyat Akademisi’nin başına atanmıştır.

2.1.2. Güneş’in Batıya Bakan Çocukları: Japonya

Tarihi süreç içerisinde Japon devlet sisteminin ve buna bağlı olarak politikalarının oluşumunda üç önemli dönem bulunmaktadır; Aşikaga Dönemi (1393-1573), Tokugawa Dönemi (1603-1868), Meiji Dönemi (1868-1912).

Aşikaga Dönemi’nde Japonya ile Çin arasındaki ticari ilişkiler gelişmiş ve bir orta sınıf meydana gelmiştir. Şehirli tüccarlar, toprakları işleyen çiftçiler kadar önemli hale gelmiştir. Parasal değişimin/ mübadelenin artmasından köylüler zarara uğramış ve bu nedenle birçok isyan çıkmıştır. Bu dönem Tokugawa ve Meiji Dönemleri’nin

---

⁵ Din-devlet ilişkilerinde, devlet başkanının üstte olduğu sistemdir.

hazırlayıcısı ve Japon kapitalizminin tohumunun atıldığı bir dönemdir (Buluş, 2002: 141).

Aşikaga Dönemi Japonya'nın kıta dışı bir medeniyetle karşılaşması açısından önem taşımaktadır. On altıncı yüzyılın ortalarına doğru önce Portekizliler ardından İspanyollar adaya ayak basmışlardır. Portekiz ve İspanyollar Çin merkezli işleyen ticaretin seyrini değiştirmelerine rağmen, sömürgeleştirme konusunda hiçbir varlık gösterememişlerdir. Avrupa'dan getirilen mallar arasında özellikle silah ve cephanelere derebeyleri arasındaki savaş ve iç istikrarsızlık yüzünden kıymet verilir, bu sebeple Avrupalılar da hoşgörü ile karşılanmıştır. Birçok yerde tüfek imal edilmeye başlanmıştır (Erkin, 2004: 19-22).

Tokugawa Dönemi ise içe kapanma siyasetinin, ülkede belirleyici bir rol üstlendiği dönemdir. Japonya sadece Batılılara değil aynı zamanda periferisinde bulunan asyatik devletlere karşı da bu politikayı uygulamıştır. Çin merkezli bir ticaret ve kültür ağının içerisinde olan Japonya, Kore ve Çin ile de ilişkilerini asgari seviyeye indirmiştir. Yabancılarla ilişkilerinin Hollanda, Çin ve Kore ile sınırlanmasına rağmen az sayıda Çinli tüccar ve Hollandalı gelmiştir (Özel, 2002: 65).

Japonya'nın tecrit politikasında görüldüğü üzere iki etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Çin'in, özellikle Güney Asya ve Uzak Doğu Asya toplumları üzerinde kurduğu siyasi, iktisadi ve kültürel egemenlik Japonya'nın birçok alandaki faaliyetini sınırlandırmaktadır. Bunlardan en önemlisi yaptığı ticarete getirilen sınırlandırmalar ve engellerdir. Japonya'nın dışa kapanma siyasetinin ikinci nedeni ise, ülkeye gelen misyonerler veyahut da tüccar Avrupalıların Hristiyanlığı yayarak, yerel lordlar arasında büyük savaşlara neden olmalarıdır (Dündar, 2011: 14).

İki yüzyıldan fazla sürmüş olan bu tecrit döneminde merkezi istikrar sağlanmış, feodal sınıf farkları fonksiyonunu kaybetmiştir. Bu dönemde zorunlu eğitim getirilmiş ve kadın erkek ayrımı gözetilmeksizin okur-yazarlık oranının yükselmesi temin edilmiştir. Eğitim verilen okullarda Şintoist, Budist ve Konfüçyanist ahlaki öğretilerin yanı sıra, ticaret ile ilgili dersler de okutulmuştur. Ulaşım ağı geliştirilmiş ve bu sayede merkezin otoritesinin yayılması sağlanmıştır. Üretilen malların başka bölgelere sevki de mümkün olmuştur (Öztürk, 2002: 206-207).

Tecrit döneminde, sınırlı da olsa bazı limanlar sayesinde ticaret yapılan Batı ülkelerinden, Batı'da neler olup bittiği öğrenilmiştir. Japonya, özellikle Hollanda'dan Batı ilim ve teknolojisi vb konularda bilgiler almıştır (Buluş, 2002: 145). Hollanda, Japonya'ya sadece ilim, teknik ve teknoloji ihraç etmemiş aynı zamanda, Avrupa mallarının yanı sıra, Güneydoğu Asya'nın ham ipek, ipekli tekstil ürünleri ve şeker satıp, karşılığında Japonya'dan altın, gümüş, bakır gibi kıymetli madenleri almıştır (Buluş, 2002: 153). Hollanda Kralı'nın inzivadan çıkma tavsiyesini içeren mektubu, 1838 yılında meydana gelen Çin-İngiltere arasındaki Afyon Savaşı ve ardından imzalanan kapitülasyon anlaşması tecrit politikasının sürdürülebilirliğini tartışılır kılmıştır. 1854 yılında Edo açıklarında demirleyen Amerikan filosu, Japonya'yı tehdit ederek iki yüzyıldan fazla bir zamandır sürdürdüğü inziva/ tecrit politikasından vazgeçmeye mecbur bırakmıştır. İmzalanan dostluk anlaşması ile Batılı ülkelerle ticaret tekrar başlamıştır. Çevre ülkelerde Batılı ülkelerin yaptığı istilalar ve Batı'nın askeri üstünlüğü Japonlar'ı Batıya yönlendirmiştir (Gökkaya ve Yeşilbursa, 2008: 216).

Meiji dönemi, Batıdaki gelişmeleri ve yeni asrın gereklerini bilen aydınlar tarafından inşa edilmiş ve desteklenmiştir. Feodal düzen tamamen ortadan kaldırılmış ve merkezi hükümet tam bir iktidar ile ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Özel mülkiyet, seyahat hakkı ile ticari mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı kapitalistleşmeyi, sermaye birikimini arttırmıştır. İhracatın önündeki engeller kaldırılmış tahıl, ipek ve bakır ihraç edilmiştir. Modern ve zorunlu eğitim sistemi tesis edilmiş ve işlerliği sağlanmıştır. Ulaşım ağı yenilenecek demiryoluna ağırlık verilmiştir. Avrupa'ya öğrenci gönderimine başlanmış, diğer yandan Avrupalı ve Amerikalı uzmanlar ülkeye getirilmiştir. Para birimi oluşturulmuş ve bankacılık sistemi kurulmuştur. Toprak ve vergi reformları yapılarak gelirin ana kaynağı ıslah edilmiştir (Öztürk, 2002: 209- 211).

44 yıla yakın süren Meiji Dönemi'nde ülke feodal beyliklerin ve bitmeyen savaşların hâkim olduğu bir siyasi sistemden, parlamentoya ve bakanlar kuruluna sahip merkezi bir devlete dönüşür. Ülke çapında geliştirilen demiryollarına ek olarak, telgraf şebekesi ve büyük bir ticaret filosu kurulmuştur. Meiji Dönemi'nin sonlarında Japonya'da 800 binden fazla işçinin çalıştığı 32 fabrika bulunmaktaydı (Özel, 2002: 95).

2.1.3. Batının Avı Bir Kaplan: Hind Alt-Kıtası

Hind Alt-kıtası on beşinci yüzyılın sonunda Portekizlilerin buraya gelmesi ile Batı Medeniyeti ile karşılaşmıştır. Batı sahillerine koloni kuran Portekizliler burayı Hıristiyanlaştırma faaliyetine giriştiler. On yedinci yüzyılla birlikte Hollandalı ve İngiliz tüccarlar buraya gelmeye başladılar. Babür Sultanı'ndan ticaret imtiyazı alan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, burada ticari faaliyetlerine hız verir. Ticari izin almasının ardından, fabrika kurmuş ve egemen olduğu sahil bölgesine kale inşa ettirip, vergi toplama ve davaları yürütme işlerini üstlenmiştir.

On sekizinci yüzyılın ortalarına doğru Avrupa ülkeleri arasında koloni savaşları başlamıştır. Portekiz, Almanya, Fransa, İngiltere burada hâkimiyet kurma mücadelesine başlamıştır. İngiliz Doğu Hindistan Ticaret Şirketi yerel güçlerle işbirliği yaparak Babür İmparatorluğu'nun siyasi otoritesini kırmış ve ülke siyasetinin kargaşaya sürüklenmesine sebebiyet vermiştir. Şirket bu başarısını Nadir Şah'ın müdahalesi merkezi otoriteyi zayıflatmasına ve İngilizlere sağlanan vergi muafiyetine borçludur. Hindistan'da yönetim alanında, hukuki alanda ve işe alımlarda ayrımcılık yapılmaya başlanmıştır (Bulgur, 2004: 67- 69).

İngilizler, Hindistan'da İngilizce eğitim vermeye başlamışlar, okullar açmışlardır. İngiltere'deki sanayi inkılâbı, Hindistan sanayisinin çökmesine sebep olmuştur.

2.1.4. Ejderin Çılgığı: Çin

19. yüzyılla birlikte Asya kıtasında ve özellikle de Güney-Asyada Batılılar'ın hâkimiyeti ciddi bir şekilde görülür olmuştur. Batı'nın hem maddi/ askeri ve sanayi hem de manevi/ düşünsel alanda kazandığı mutlak üstünlük Kadim Çin'i ve sahip olduğu değerleri temelinden sarsmıştır. Afyon Savaşı neticesinde limanlarını Batılı tüccarlara açmak zorunda kalan Qing Hanedanı, sadece dışarıdan değil içerden de birçok tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır.

1850 yılında misyonerlerden etkilenen liderlerin başını çektiği bir köylü isyanı olan Taiping Ayaklanması dinsel ve siyasal bir görünüm kazanarak 1864 yılına kadar sürer. Afyon Savaşı sonunda açılan Çin limanlarının Batılı tüccarlarla dolmasının ardından,

tüccarlar ticari anlaşmazlıkların çözümünde Batılı ülkelerin silah ve diplomatlarına dayanarak ticari faaliyetlerini arttırmışlardır. 1860'ta Rusya Mançurya'yı, 1860-65 arasında Fransa Hindini'yi, 1882'de ise İngiltere Birmanya'yı ele geçirerek Qing Hanedanı'nı askeri alanda da zora sokmuştur. Bütün bunlara rağmen kadim geleneğin etkisi ile Çin, Batı ilim ve teknolojisine kendini uydurma gereği duymayarak emekyoğun üretime/ ekonomiye devam etmiş, makineleşme yoluna gitmemiştir. 1894 yılında Japonya ile girişilen savaşın kaybedilmesi üzerine, Avrupalı devletler Çin'i ekonomik olarak parçalayarak ulusalcı- milliyetçi bir ayaklanmanın tohumunu atmış oldular. Yabancılara yaptırılan demiryollarına, tren istasyonlarına ve buralarda çalışan işçilere saldıran Boxer İsyanı, Batılı ülkeler tarafından ağır bir şekilde yenilgiye uğratıldılar (Sander, 2007: 274). Bu isyanın bastırılmasının maliyeti Çin'in iktisadi, sosyal ve siyasi açıdan daha da istikrarsızlaşması olmuştur. Nihayetinde 1911 Xinhai Devrimi ile imparatorluk dağılmıştır.

Örneğin bu dönem yaşayan ve Batılı kurumlarda eğitim gören Çinli entelektüel Ku Hung-Ming 1915 senesinde kaleme aldığı "Çin Halkı'nın Zihniyeti" adlı eseri, sahip olunan zihni mirası ve entelektüel duruşu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ku Hung-Ming uygarlığın temel kıstasını, mimari, sanat, teknoloji değil "ne tür bir insanlık üretebildiği" olarak ele almıştır. Batılılar Çin dilini ve insanını derinliğine anlayamadıkları için fikri genişliği elde edememektedirler. Çin insanlarında bulunan karakterin ve pek tabii ki Çin medeniyetinin üç temel özelliğini; "derinlik, genişlik, sadelik" olarak tasnif etmiştir. "İncelik" in Çin medeniyetinin özü olduğunu savunur. İbraniler'in dininin Avrupa'ya adaleti öğretmiş fakat inceliği öğretememiştir. Yunan medeniyeti ise adaletten yoksun bir incelik anlayışını getirmiştir. Ancak "Çin dini" adalet ve inceliği birlikte ve beraber öğretmektedir (Hung-Ming, [1915] 2013). Bunun yoksunluğundan dolayı Avrupalılar ne kadar dil ve kültür bilgisine sahip olurlarsa olsunlar "Çin" in künhüne vakıf olamamaktadırlar.

Sonuç olarak Batı dışı coğrafyalarda yaşanan, yukarıda anlatılan siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel kırılmalar farklı coğrafyalarda farklı tepkilerle karşılanmıştır. Rusya'da Moskova Knezliği öncülüğünde, kaim olduğu coğrafyanın saldırılara açık, güvensiz oluşunun etkisi ile bu süreç Batı'ya yönelme ile neticelenmiştir. Bu sayede Batı ilim ve tekniği ile ordusunu güçlendirmiş, ardından öncen beri sahip olduğu aristokrasi ve

Ortodoks mezhebini koruyarak coğrafyasında söz sahibi olmuştur. Süreç, Avrupa’da olduğu gibi dini ve aristokrasiyi yıkarak gelişmemiştir. Japonya’da ise Çin merkezli bir dünya algısını kırmak ve kendi “ben idrakini” korumak ve güçlendirmek için Batı ile ilişkiler kurulmuş, Batının ilim ve tekniğini almayı amaç edinmişlerdir. Çin ve Hind Alt-kıtasında ise modernleşme süreci tamamen sömürge rekabetleri etrafında gelişerek Batının sadece ilmi ve teknik üstünlüğü değil, aynı zamanda kültürel hâkimiyeti bu toplumları derinden etkilemiştir. Modernleşme, bu iki ülke için Batılılar tarafından cebri/askeri yöntemlerle zorunlu kılınmıştır. Yaşanan tüm bu süreç, İslam dünyasının temsilcisi ve hamisi konumunda olan Osmanlı Devleti’nde ise daha farklı ve girift boyutlarda gerçekleşmiştir.

2.2. Osmanlı Modernleşmesi: Dîdem Batıya Nâzır Batıya Nâzır Dîdem⁶

16 ve 17. yüzyıllarda gücünün zirvesinde olan Osmanlı Devleti, önce askeri ve mali alanda başlayan daha sonra tüm sistemi etkileyen bozukluklarla karşılaşmıştır. Savaş meydanlarında alınan yenilgiler, uzun savaşlar, kötü giden iklim koşulları, Celâli İşyanları (Akdağ, 1964) Osmanlı Devlet sistemini sıkıntıya sokmuş, entelektüeller ve üst düzey devlet görevlilerinde Avrupa karşısında sahip olunan “Ben İdraki” (Davutoğlu, 1997) nin zayıflamasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti gücünün zirvesinde bulunduğu dönemde, özellikle on altıncı yüzyılın sonuna kadar, bütçe hep gelir fazlası vermiştir. Ancak uzayan savaşlar ve halktan alınan savaş vergileri mali sistemi sıkıntıya sokmuş, savaşların süreklilik arzemesi savaş vergilerinin de sürekliliğini beraberinde getirmiş halkın belini bükümüştür. 17. yüzyıl boyunca devlet bütçesi hep açık vermiştir (Halaçoğlu, 1991: 57, 66-67).

Osmanlı’nın durumu savaştığı cephelerde de pek parlak değildir. Macaristan sınırındaki savaşlar 1593-1606 arasında 13 yıl, Erdel’deki savaş 1658-1600 arasında 2 yıl, Kutsal İttifak Savaşları 1684-1699 arasında 15 yıl sürmüştür. Doğu sınırında Safeviler’e karşı girişilen savaşlar ise aralıklarla; 1570-1592 arasında 22 yıl, 1603-1611 arasında 8 yıl, 1623-1639 arasında 16 yıl, Akdeniz’deki Girit Savaşı 1645-1669 arasında 24 yıl sürmüştür (Agostone, 2009: 198).

---

⁶ (Alkan, 2010)

Avrupa'daki "askeri devrim" (Parker, 2002)in etkileri, Piyade sınıflarında tüfek sayısının artırılması, Otuz Yıl Savaşları sonrasında değişen savaş taktikleri, Osmanlı toplarının teknolojik açıdan Avrupa toplarının gerisinde kalması, Avrupa kale mimarisinin ve İtalyan mühendislerinin tahkimat yapılarının değiştirilmesi gibi etkenler, giriştiği savaşlarda Osmanlılar'ı zorlamıştır. Osmanlı Devleti on altıncı yüzyılın başında ve sonunda iki tane meydan muharebesine girmiş, geriye kalan tüm savaşlar kale muhasarası olmuştur (bkz. Börekçi, 2006). Osmanlı askeri daha çok kale muhasarasına adapte olmuş bir ordu olarak meydan muharebelerine adapte olmakta ciddi sorunlar yaşamışlardır. Avrupa'da meydana gelen değişimleri bilmesine rağmen, bunların Osmanlı ordularında kullanılmaması Avrupa'yı takip etmeme değil, aksine Osmanlı askeri rasyonalitesi içerisinde bir yere oturmamasıdır.

Bu dönemde Koçi Bey, Hasan Kâfi el-Akhisari, Kâtip Çelebi, Defterdar Sarı Mehmet Paşa gibi Osmanlı devlet adamları ve âlimleri bozulmanın nedenlerini ortaya koyarak, sistemde ıslahat yapılmasını öngörmüşler (Koçi Bey [1631] 2008: 27-100; Kâtip Çelebi, [1695] 1982; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, [1714] 1969) ve II. Mehmet, I. Selim, I. Süleyman zamanlarının örnek alınması gerektiğini belirtmişlerdir (Öz, 1997). Yeni bir sistemden ziyade ıslahatın yeni tavrı sergileyerek sistemin kendi içerisinde kaim bulunan iktisadi, siyasi ve sosyal kaidelere göre işlenmesini savunmuşlardır. Bu tavır Avrupa'yı görmeme olarak algılanmamalıdır. Zira her toplumun kendine ait bir rasyonalitesi olduğu gibi, zihinsel ve yapısal olarak da bir işleyişi bulunmaktadır. Osmanlı müelliflerinin sistemin kendi deveranı içerisinde gitmesini önermesi Avrupa ve Osmanlı arasında bulunan bu kod uyumsuzluğundandır.

Osmanlı Devleti, dengesini kaybeden devlet sistemini yeniden düzenlemek ve Avrupa karşısında aldığı yenilgileri bertaraf etmek için önce ıslahatlara daha sonra da bir dizi Avrupai yeniliklere girişmiştir. 1760 yılına kadar devlet sistemini yapılan ıslahat ve yenilikler ayakta tutmuş, ancak 1768 Rus Savaşı ile bu tamamen bozulmuş, hızlı ve önü alınamaz yenilgiler meydana gelmiştir. Ordu perişan olmuş, ikmal sistemleri çökmüş, celali isyanları artmış, kaliteli devlet adamı bulunmaz olmuş, ayanlar köşe başlarını tutmuş, eğitim sistemi verimini kaybetmiş, vergi gelirleri düşmüş, yenilen devletlere ödenen savaş tazminatı artmıştır. Öyle ki içinde bulunulan durumu dönemin padişahı Sultan III. Mustafa (1757–1774) şu şekilde anlatır:

“Yıkılıptır Őu cihan sanma ki bizde dűzele
Devleti erh-i deni verdi kamu műp tezele
Şimdi Ebvâb-ı Saadet’ te gezen hep hezele
İŐimiz kaldı hemân merhamet-i Lem-Yezel’e”⁷

Halk Őairi Konyalı Sıdkı ise o dűnem oldukça yaygın olan bir sıkıntıya iŐaret eder ve eleŐtirir:

“Âlemi kasdı kavurdu yidi idi toymadı
Kâdının karnı sanasın bir takım tencîredir”⁸(Yeniterzi, 2000: 366)

diyerek rűŐvet alan devlet gűrevlilerini eleŐtirmiŐtir.

1789 yılında tahta çıkan III. Selim, Nizam-ı Cedid adıyla űnce ordudan baŐlayarak bir dizi yenilik baŐlatır. Bu yenilikler aynı zamanda Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Rus SavaŐları sırasında ayanlar karŐısında zayıflayan merkezin gűcűnű yeniden tesis etme amacı taŐır (Karpat, 2012: 27). Sultan tahta çıkar çıkmaz 22 űst dűzey devlet gűrevlisine emir vererek yaŐanan aksaklıklar ve űzűm űnerilerini içeren raporlar hazırlatır. Avrupa’da daimi elçilikler kurularak, yabancı dil eēitimine izin verilir. Műhendishane-i Berri Hűmayun⁹ ve Műhendishane-i Bahri Hűmayun¹⁰ adıyla iki okul kurularak ordunun teknik eleman ve modern savaŐ usullerini bilen teknik subay ihtiyaını karŐılar. İlk devlet matbaasını tesis eder. Tűm bu yeniliklerin finanse edilmesi için ayrı bir bűte oluŐturur. Yaptıēı yenilikler sırasında yeni bir ıslahatçı bűrokratik sınıf doēmuŐ, ancak bu bűrokratların lűks yaŐam Őekli ve bazı yapılan haksızlıklar, artan pahalılık, temel gıda maddelerinin eksikliēi vb sebepler zaten memnun olmayan yeniçerilere bahane olmuŐ ve isyan ederek bu devir yenilikleri sonlandırmıŐlardır (Karpat, 2012: 30-31).

1808’de tahta çıkan II. Mahmut ise temkinli ve planlı davranarak adım adım ilerlemiŐ, ulemayı, halkı ve yeniçerilerden bir kısmını yanına alarak ocaēı kaldırmıŐtır. Ayanlarla bir anlaşma imzalanmıŐ (Sened- i İttifak) ve merkezin dışında bu iktidar odaklarını tek tek ortadan kaldırmıŐtır. Modern Avrupa orduları tarzında bir ordu kurulmuş, vakıf

---

⁷ Cihan zaten yıkılmakta, harap olmaktadır, zannetme bizde dűzelir. Alçak felek devleti iŐe yaramaz, soysuzların eline dűŐűrdű. Őimdi Saadet kapısında/İstanbul’ da gezen hep ayak takımıdır. Akibetimiz Yűce Allah’ın merhametine kaldı.

⁸ Âlemi yaktı, yıktı, yedi, iti, doymadı. Kadı Efendi’nin karnı sanki bir tencere takımı gibidir.

⁹ Kara műhendishanesi

¹⁰ Deniz műhendishanesi

gelirleri merkeze bağlanmış, vergiler merkezde toplanmaya başlanmıştır. Tercüme Odası kurularak Batılı formda bürokrat yetiştirilmiştir (Eryılmaz, 2006: 63).

Ordu kaldırıldıktan sonra Avrupalı subaylar tarafından eğitilen yetmiş beş bin kişilik bir ordu kurulmuş; vergi toplama ayanlardan alınmış ve başka kişilere verilmiştir. Ayanların denetiminde olan toprakların bir kısmına el konulmuştur. Geçmiş uygulamalarla vakıf topraklarına dönüştürülmüş topraklar ile diğer kaynakların denetimi ve gelirlerinin merkezi hazineye aktarımı için Evkaf Nezareti kurulmuştur (Pamuk, 1997: 160).

Avrupa'dan yabancı uzmanlar getirilmiş ve yapılan reformlarda bunlardan yararlanılmıştır. 1838 yılında İngiltere ile yapılan ticaret anlaşması Osmanlı esnafının belini bükmüş ve Osmanlı pazarının Batılı devletler karşısında çökmesine sebebiyet vermiştir. İmzalanan bu anlaşma ile İngilizler en üst müsaadeye sahip millet olarak tanımlanmış, Osmanlı Devleti'ndeki ihracat yasakları kalkmış, gümrük vergileri Batılı ülke tüccarları lehine, Osmanlı esnafının aleyhine olacak şekilde düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti kapitalist ekonomik sistemle tanışmıştır (Çakır, 2012: 93-94)

1839'da Sultan Abdülmecid'in tahta çıkması Osmanlı tarihinde yeni bir sayfa açmış, atalarının atlarını ve kılıçlarını çevirdiği Avrupa'ya artık bütün bir medeniyetin yönünü çevirmiştir. İlk olarak Tanzimat Fermanı ilan edilmiş, gayrimüslim unsurların devlet memuru olmasının önü açılmış, vilayet idare meclislerine halkın bir kısmının katılımı sağlanmış, Avrupa'ya eğitim için öğrenci gönderilmiştir (bkz. Şişman, 2004; Erdoğan, 2010). Artık efkâr-ı umumiye yani kamuoyu keşfedilmiş, önce kahvehanelerde daha sonra ise gazete ve dergilerde halkın sesi duyulmaya başlanmıştır. Modern eğitim kurumları açılmış, telgraf hatları ile imparatorluk bir uçtan diğer uca birbiriyle bağlanmış, Batılı hukuk, adliye sistemi örnek alınarak reformlar yapılmıştır.

Tanzimat Fermanı ile Osmanlı klasik adalet dairesi değişmiştir. “Adaletle hükmet ki, halk refah içinde yaşasın ve üretsın, halk ürettikçe ve refah içinde yaşadıkça devlet vergi alsın, devlet vergi aldıkça orduyu beslesin, ordu beslenip güçlendikçe devlet de güçlensin” (Kınalızâde Ali Çelebi, [1564] 2007: 532; Pîr Mehmed Za'ifi, [1540] 2013: 83; İbn-i Fîrûz, [1439] 2012: 119, 123, 217, 387; Şeyhoğlu Mustafa, [1401] 2013: 95; Abdüsselâm El-Amasî, [1439] 2012:115) diye ifade edilen Klasik Osmanlı adalet

dairesi Tanzimat Fermanı ile değişime uğramıştır. Adalet dairesi; herkesten gelirine göre vergi alınacak, can, mal, namus devlet güvencesinde olacak, yargılanmadan kimse cezalandırılmayacak şekline dönmüştür. Gelire göre alınan vergi üretimi sekteye uğratmayacak, can, mal ve namus endişesi taşımayan halk rahat yaşayacak ve kanun önünde herkesle eşit konumda bulunacağını bilerek sorumlu bir şekilde hareket edecek ve devlet kalkınacaktır. Bu fermanla, imparatorluk başkenti/ merkez maliyeyi güçlendirmeye çalışmış, taşradaki unsurların ise ekonomik gücünü zayıflatma yoluna gitmiştir. Öşür ve hayvanlardan alınan ağnam vergisinin toplanmasında iltizam sistemini kaldırmış, vergilerin bizzat devletin kendi memurları tarafından toplanmasını benimsemiştir (Pamuk, 1997: 160).

Avrupa ile ilişkilerde gerek halkın gerekse devlet adamlarının miladı olan bir diğer gelişme 1853-56 Kırım Savaşı'dır. Zira Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Avrupalı devlet askerlerinin büyük bir çoğunluğu İstanbul'da konaklamıştır. Gündelik hayatta Avrupalılar ve Avrupalılık daha görünür olmuştur.

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile Millet sistemine dayanan Osmanlı toplumsal düzeni tamamen değişmiş ve tüm Osmanlı tebaasını vatandaşlık yükümlülükleri açısından eşit kabul etmiştir. Bütün tebaanın devlet memuru olabilmesi, karma mahkemelerin kurulması, işkencenin kaldırılması, askerlik mükellefiyetinin gayrimüslimlere de uygulanması, iltizamın kaldırılarak verginin doğrudan devlet eliyle toplanması vb kaideler getirilmiştir.

Gerek müslim gerek gayrimüslim halk bu fermana tepki göstermiştir. Daha ferman ilan edildiği sırada yaşanan bir olay bunun habercisi gibidir. Fermanın ilanı sırasında adet olduğu üzere dua okunması gerekir, ancak devletin resmi duacıları törende bulunamaz. Şeyhülislam, Maarif Meclisi azası olan Arif Bey'den dua etmesini ister. Arif Efendi'de: "Allah'ım Muhammet ümmetine merhamet et, Muhammet ümmetini koru, bağışla. Allah'ım Muhammet ümmetinin düşmanlarını kahret..." diye dua edince törende hazır bulunan yabancı elçiler ve gayrimüslim cemaati liderlerinde hoşnutsuzluk meydana gelir (Ahmed Cevdet, 1991; 67-69; Eryılmaz, 2006: 148). Ferman, geleneğe vurgu yapar gibi görünse de aslında içerik olarak geleneği ciddi şekilde sarsmıştır. Yukarıda ifade edilen olay tüm tebaa arasında neden ve nasıl tepki konduğunu göstermesi bakımından

dikkat çekicidir. Zira millet sisteminin yerini alan bir sistem öneren ferman, ilan edildikten sonra Cidde, Suriye, Halep, Lübnan, Nablus ve Kuleli Vakaları gibi toplumsal ve siyasi olaylar meydana gelmiştir (Yeniçeri, 2002: 1458-1461; Erdem, 2005: 111-130; Gülsoy, 1994: 282).

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile ordu ve maliye alanında başlayan yenileşme hareketi, eğitim, hukuk, bürokrasi ve yargı alanlarına taşınmıştır (Pamuk, 1997: 160).

Sultan Abdülhamit dönemi reformların hız kazandığı ve daha kapsayıcı bir hal aldığı dönemdir. Modern bir bütçe oluşturulmuş, modern ve eğitim sağlık kurumları imparatorluğun dört bir yanına yayılmış, ulaşım ve haberleşme ağı dönemin birçok Avrupa devletinden daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Askeriye, tıbbiye ve mülkiye modernleşmenin taşıyıcı gücünü oluşturmuştur. İlk anayasa ilan edilmiş, seçimler yapıp parlamento tesis edilmiş ve kısa da sürse meşruti monarşiye geçilmiştir. Vilayet idaresi modern bir görünüm kazanmış, merkezin taşra ayakları tam manasıyla kurulmuştur. Edebiyat ve gazeteler/matbuat bu reform çağında halkın sesi olmuş yaşanan değişimleri sansüre rağmen anlatmaya ve ifade etmeye çalışmıştır. Kadın, eğitim, kölelik, evlilik, yanlış Batılılaşma, Batı ile karşılaşılana, temas edilen noktalarda meydana çıkan sorunlara çare bulmaya, cevap bulmaya çalışmışlardır.

Bu dönemde Osmanlı coğrafyasında meydana gelen yenileşme hareketlerine dikkatle bakıldığında, bu hareketlerin başında Batı'da eğitim almış ya da Batı'yı görmüş genç bürokratlar bulunmaktadır. İşte buna benzer bir şekilde imparatorluk başkentinde de bulunan bir kısım genç bürokrat, Bab-ı Ali'nin reformları uygularken benimsediği despotik tavra karşı bir araya gelirler. Hemen hepsi meşruti idareden yanadır. Bununla birlikte yöneticilerle aynı zihni yani Tanzimat zihnini taşımasına rağmen onlara muhalif olan ve daha sonra Yeni Osmanlılar olarak anılan İttihad-ı Osmanî adında bir cemiyet ortaya çıkmıştır. Otoriter devlet adamlarının tutumlarına karşı çıkan, parlamento ve sınırlı bir hükümdardan yana olan 19. yüzyıl liberalizminden etkilenmiş, çoğunluğunu Tercüme Odasından yetişen bürokratların oluşturduğu aydın kesimdi. Şinasi, Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa, Ayetullah Bey, Ali Suavi bu cemiyettendir. Bu cemiyet 1865 senesinde Sultan Abdülaziz döneminde kurulmuştur. Yukarıda belirtildiği üzere otoriter bir tutum sergileyen devlet adamlarına özellikle de Âli ve Fuad Paşa'ya karşı bir

muhalafet gelişmiştir. Padişaha karşı direkt bir muhalafetten söz edilemez. Âli ve Fuad Paşalar'ın kültürel meselelerde dahi Avrupa'nın etkisinde kalması, Osmanlı ülkesinde yaşayan Müslim tebaayı "Avrupa'nın büyük devletlerine peşkeş çekmesi", iktisadi alanda devleti zaaf haline düşürmesi gerekçesi ile ağır eleştirilerde bulmuşlardır. Daha da önemlisi demokrasi tasavvurlarının temeline şer'i hükümleri yerleştirmişlerdir (Mardin, 2008: 87).

Batı ile ilişkilerde bulunan üst düzey bürokratlar idari işlere vukufiyet kazandıkça padişahın etkisi giderek azalır. Devlet işlerini kendi tekellerine alırlar. Geleneksel sistemde padişahın otoritesi yeniçeriler ve ulema gibi gruplar sayesinde sınırlandırılmakta idi, fakat bu dönemde bürokrasinin gücünü kıracak ve sınırlayacak hiçbir güç bulunmamaktadır. Yeni Osmanlılar'ın meşrutî idareyi bürokratları da kapsayacak şekilde önermelerinin arkasında yatan başlıca sebep budur. Buna ek olarak bu bürokratlar devlet bütçesi ile kendi şahsi bütçeleri arasındaki farkı da karıştırmakta ve reformların meydana getirdiği kargaşadan fayda sağlayarak ceplerini doldurmaktadırlar. Namık Kemal, Batılılaşmayı lüks Avrupa mallarının kullanımı şeklinde yüzeysel olarak algılayan üst düzey memurlara ağır eleştiriler getirmektedir (Mardin, 2013: 273-281).

Ahmed Midhat Efendi'nin ise bunlarla yakın bir ilişkisi bulunmamaktadır. Tanzimat'ın lüks içinde yaşayanları topluma ve dolayısıyla geleneğe yabancılaştıkça bu cemiyetin muhalafet şiddeti de artıyordu. Yeni Osmanlılar, Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında resmedilen alafranga züppe Bihruz Bey'in karşısında bir tavır aldılar. Bu şekilde bir modernleşme ve Batılılaşma taraftarı değildiler. Sultan Abdülaziz döneminde 1873 senesinde sürgüne gönderildiler. Sürgünden sonra bu cemiyet dağılmıştır.

2.3. Osmanlı Coğrafyasında Bir Münevver: Ahmed Midhat Efendi

2.3.1. Hayatı

Ahmed Midhat Efendi, 1844 yılında, Anadolu bez tüccarı bir baba ile 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Kafkasya'dan İstanbul'a göçmüş olan Çerkez bir annenin (Esen, 2014: 58) çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelir. On iki yaşında iken,

babasının vefat etmesi üzerine önce Mısır Çarşısı'nda bir aktar dükkânında çıraklık yapar (Ülken, 2005; 113), daha sonra ailesiyle birlikte Vidin'de devlet memuru olan ağabeyinin yanına gider. Burada sıbyan mektebinde başlayan eğitimini, ailenin bir sene sonra İstanbul'a dönmesi üzerine burada tamamlar. Tanzimat'ın "kudretli"¹¹ valilerinden Midhat Paşa'nın Niş Valiliği'ne atanması sebebiyle, valinin maiyetinde bulunan ağabeyi ile birlikte Niş'e gider ve burada rüşdiye eğitimini tamamlar (Abdurrahman Şeref, 1912: 1114). Bu zamana kadar tahsil ettiği eğitim ileri düzeyde olmamak kaydıyla Arapça, Farsça, Tarih, Kozmografya¹² ve bir miktar da Coğrafya'yı kapsamaktadır. Kendi ifadesiyle, meraklı ve öğrenme iştiağıyla dolu bir tabiata sahip oluşu A. Midhat Efendi'nin hayatında belirleyici bir rol oynar (Ahmed Midhat Efendi [1876] 2013: 167).

Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği'ne tayin oluşu ona bambaşka ufuklar açar. Midhat Efendi, Paşa'nın dikkatini çeker. Paşa, Midhat Efendi'yi Fransızca'yı iyi bir şekilde öğrenmeye teşvik eder. Dragan Efendi'den Fransızca dersleri, Hacı Salih Efendi medresesinde ise Arapça ve Farsça dersleri almasını sağlar. Politika memuru Odyan Efendi ise Ahmed Midhat'a "Fables de la Fontaine" i ezberletir. Bununla birlikte Tuna Vilayet Gazetesi'nde yazı işlerine yardım eder ve Tuna İdare-i Nehriyesi'nde veznedarlık yapar, aynı zamanda Ziraat Müdürlüğü yazı işlerine de atanır. İlk yazı uğraşım diye tabir ettiği Hukuk-ı Milel tercümesiyle ve bir coğrafya kitabı üzerinde çalışır (Ahmed Midhat Efendi [1876] 2013: 173).

Tuna vilayetinde bulunduğu sıralarda onu etkileyen diğer bir isim de Şakir Bey'dir. Kendisinin tasvirine göre; açık fikirli, mert ve ahlaklı bir adam olan Şakir Bey Erkan-ı Harbiye'ye mensuptur. Şakir Bey hem asker, hem şair, hem de filozof biridir ve kütüphanesini Ahmed Midhat Efendi'ye açar. Ayrıca Şakir Bey'in Helen'in Paris tarafından kaçırılması ve sonrasında çıkan savaş üzerine yazmakta olduğu tiyatroyu Ahmed Midhat ilgiyle inceler (Ahmed Midhat Efendi [1876] 2013: 180).

---

¹¹ "Kudretli" kelimesi merkezîyetçi bir idare kurmaya çalışan devletin, merkezin taşradaki ayaklarını tesis eden valileri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.

¹² Gök biliminin, matematik ve fiziğin yalnız temel kavramlarından yararlanarak en belli başlı olayları ele alan dalı (Tdk Türkçe Sözlüğü, 2005: 1227).

Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği'ne tayin olunması üzerine onunla birlikte Bağdat'a gider. Burada Zevra Gazetesi'nin müdürü olan A. Midhat Efendi geldiği yere kıyasla kendisini kültürlü bir çevre ve sistemli bir sohbet meclisinin içinde bulur. Batı Medeniyeti'ni yakından tanıyan ve gayet iyi bilen önemli ressamlarımızdan Osman Hamdi Bey'den Batı kültürünü, Bağdat Müftüsü Muhammed Feyzi ez-Zühavi'den din ve medrese kültürünü (Okay, 1989: 100), birçok farklı dini ve kültürü iyi bilen, filozof tavırlı, Arapça, Farsça, Hintçe, İbranice ve İngilizce dillerini bilen İran'ın Fürs yöresi halkından Bakır Can Muattar' dan Doğu ilimleri ile Doğu ve Batı felsefe ve kültür sahalarını öğrenir (Ahmed Midhat Efendi [1876] 2013: 193).

Ahmed Midhat Efendi hatıratında o dönem vilayet politika müdürü olan Osman Hamdi Bey'in kendisine “Birader! Gerçekten bilgini artırmaya merakın var ise, bazı esaslı kitapların isimlerini vereyim, paraya acıma, bunları elde et ve oku. Mevzularda derinleş, ondan sonra işe karış” dediğini ve kendisine uzun bir kitap listesi verdiğini söyler (Ahmed Midhat Efendi [1876] 2013: 196). Bu liste ve içeriği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu listedeki kitapların Ahmed Midhat Efendi'nin gelişiminde mühim bir rol oynadığı bilinmektedir.

Can Muattar ile adli bir olay sebebiyle tanışan Ahmed Midhat Efendi, ondan özellikle dinler tarihi hakkında birçok bilgi öğrenmiştir. Can Muattar Şia, Caferî, Sünnî, Vehhabî ve Babî âlimlerinin önde gelenleriyle tartışmış, Protestanlar'ı yakından tanımış, birkaç farklı dine girip çıkmış, tabiat ilimleri ile akli ve dini ilimleri çok iyi bilen biridir. Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve İncil'i Ahmed Midhat Efendi'ye tüm inceliklerini öğretmiştir. Gerek Doğu'da gerek Batı'da din ilmini iyi bilen kişilerin yazdıklarını bu sayede öğrenmiştir (Ahmed Midhat Efendi [1876] 2013: 194- 196).

Ahmed Midhat Efendi, Bağdat'ta bulunduğu sırada Mekteb-i Sanayi öğrencileri için yazdığı Hâce-i Evvel ders kitabı, Kıssadan Hisse ile küçük romanlarından bazılarını yazmıştır. Bunların hemen hepsinde Osman Hamdi Bey kendisiyle ilgilenir ve çalışmalarını takip eder (Ahmed Midhat Efendi [1876] 2013: 198).

Basra mutasarrıfı bulunan ağabeyinin 1871 yılında vefatı üzerine İstanbul'a gelir. Burada Ceride-i Askeriye'nin başyazarlığını yapar. Evde kurduğu matbaa ile kendi kitaplarını basmaya başlar. Bu arada Rusçuk'ta bulunduğu sırada ismini duyduğu

Namık Kemal ve Yeni Osmanlılık¹³ ile daha yakından tanışır. Yeni Osmanlıların gazetelerini özellikle hürriyet fikrini yaymanın bir aracı olarak kullanmaları Ahmed Midhat'ın benimsediği bir durum değildir. Zira Ahmed Midhat gazeteyi “halk için anlaşılması zor şeyleri açıklayan bir muallim” ve “halka yalnız ziraat, sanayi ve ticaretin gelişmesiyle refah ve milli servetin yolunu göstermeye memur” olarak görür. Yeni Osmanlıların düşmanca bir tavır takınmaları ve yayınlarında ölçülü olmamalarını hoş karşılamaz. Yayınlarının zayıf, muhalefetlerinin ise şahıs temelli olduğunu düşünmektedir¹⁴ (Ahmed Midhat Efendi [1876] 2013: 207- 209).

Namık Kemal'in Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu duruma getirdiği çözüm önerilerine Ahmed Midhat Efendi, ciddi eleştirilerde bulunmaktadır. Ahmed Midhat, Namık Kemal'in aşağıdaki önerileri sürekli gündemde tuttuğunu belirir:

“Geleceğimizin güvenliği hakkında gösterdiğiniz deliller, hükümetimizin asıl yapısını ilahi adaletin yeryüzünde ortaya çıkmış hali olduğu için, öncesiz ve sonrasızlığı kesin olan İslam dininin oluşturduğu; fıkıh nazarında milletin ortaya çıkan her çeşit yeniliği kabul etmekte görevli olduğu; Avrupa milletlerinin yaşama sebeplerinin bizim geleceğimizin güvencesi olduğu; vatan evlatlarının dünyada birinci asker olduğunu her vakit göstermeye hazır bulunduğu; savunma silahı şimdiki gibi oldukça Tuna'dan, Balkan'da kolaylıkla geçilemeyeceği ve sahillerimizi yavaşlamayacağı; verimli topraklarımızın bizi zengin etmeye kâfi bulunduğu ve İslamiyet'in birlik olmayı emrettiği bu yüzden de “Bu devletin geleceğinden ümit yoktur; bari fırsat varken yükümüzü tatalım da ileride rahat rahat geçinelim” diyenlerin çoğunun mezarda yattığı ama “Biz geçiciyiz vatan kalıcı, biz ölürüz fakat vatani yaşatırız” diyenlerin çocuklarının hâlâ mevcut olduğu hususlarıydı” (Ahmed Midhat, [1876] 2013: 203)

Namık Kemal'in “yiğitlik ve cesaret” bu kokan tavrını benimsemez. Zira memleketin durumu Namık Kemal'in çözüm önerilerini boşa çıkartacak bir durum sergilemektedir. Ona göre halkın, okuma ve yazmanın, eğitimin daha başlangıcı olduğu ve asıl eğitimin bundan sonra başladığının farkında olmadığını ileri sürerek bu fikrin yaygınlaşması gerektiğini söyler. Avrupa'nın sadece kötülükleri ve çirkinliklerine muhatap olan halkın Avrupa'nın güzelliklerini reddedip, nefret etmesinin büyük bir sıkıntı teşkil ettiğini ileri

---

¹³ Yeni Osmanlılar Cemiyet'ine mensup aydınlar, dönemin birçok aydınları gibi kendi içlerinde çelişki taşımaktadırlar. bir yandan geleneğe bağlılığı vurgularken, diğer yandan yeni olanı modern olanı istemektedirler. İçinde buldukları gelenekle, onu kırmanın yollarını aramak arasında kalmaktadırlar (Koçak, 2009: 74).

¹⁴ Gençlik döneminde Yeni Osmanlılara yakınlık duyan Ahmed Midhat Efendi, sürgünden sonraki hayatında Sultan II. Abdülhamit'i destekleyecek, hatta Kanun-ı Esâsi ve Padişah hakkında “Tavzihi Kelâm ve Tasrihi Meram” adlı bir risale kaleme almıştır (Ahmed Midhat [1296] 1887; Ahmed Midhat, 2002: 111).

sürer. Bu iki temel durum Ahmed Midhat ile Namık Kemal arasındaki fikri ayrılığın temelidir. Ayrıca sadece şariat hükümlerine değil, eldeki diğer kanunlara dahi riayet edilmediğini, sadakatle hizmet eden yetenekli askerlerin ve devlet görevlilerinin şahsî kin ve garazla sürgün edildiğini, ilerlemenin ve ulaşımın birlikte gerçekleşmesi gerekirken böyle olmadığı, Avrupalılar ile yapılan antlaşmalarda kendi çıkarlarımızı gözetmediğimizi öne sürerek Namık Kemal’i eleştirir. Devletin ve toplumun geleceğinin “kendimizi ciddi bir muayeneden” geçirip, doğru ilacı almakta görür (Ahmed Midhat Efendi [1876] 2013: 218- 225).

Dağarcık Dergisi’nin dördüncü sayısında yayımlanan “Duvardan Bir Sada” adlı makalesinin İslam dinine aykırı olması gerekçesi ile 1873 yılında Rodos’a sürgün edilir. Burada otuz sekiz ay sürgünde kalır ve Menfa adlı sürgün hatıratını burada yazar. Bu eserde hayatını, suçsuzluğunu ve aslında sürgünü hak edecek bir düşüncesi olmadığını beyan ederek, Yeni Osmanlılar’dan farklı olan düşüncelerini anlatır. V.Murat’ın tahta çıkması üzerine affedilir. Bundan sonra daha yoğun olarak neşriyat işi ile uğraşır. 1878 yılında Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’ni kurar. 1889 yılında Stockholm’de toplanan Şarkiyatçılar Kongresi’ne katılır. Bu vesile ile yaklaşık iki buçuk ay Avrupa’da seyahat eder ve Avrupa’da Bir Cevelan adlı seyahatnameyi yazar. Avrupa’yı yakından tetkik etme imkânı bulan Ahmed Midhat, bu tetkiklerini detaylı olarak bu seyahatnamesinde ele alır. II. Meşrutiyet ile birlikte iyice unutulmuş Ahmed Midhat Efendi 1912 yılında vefat eder.

2.3.2. Eserleri

Velud bir yazar olan Ahmed Midhat Efendi, farklı alanlarda birçok eser vermiştir. Hikâye, roman ve tiyatro eserlerinin yanı sıra, monografi, tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, pedagoji, iktisat ve askeriye alanlarına ait eserleri de bulunmaktadır. Ek olarak yeni usulde ders kitapları kaleme almış birçok roman ve tiyatro eserleri de çevirmiştir. Tercüman-ı Hâkikat gazetesinde de birçok makale yazmıştır.

Detaylı bir şekilde eserlerini incelediğimizde, Ahmed Midhat Efendi’nin yazdığı roman, hikâye ve tiyatrolarının kronolojik olarak büyük bir zaman dilimini kapsadığı görülmektedir. 1870-1910 tarihlerini kapsayan bu dönem, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nda siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanda birçok değişiklik meydana

gelmiştir. Geleneksel meddah dilini koruyarak kaleme aldığı bu eserlerinde özellikle toplumsal sıkıntılara değinmiş ve aile kurumunu merkeze alarak, bu kurumun önemli olduğunu her seferinde belirtmiştir. Aşk, cinayet, intikam gibi klasik konuları işlediği eserleri olsa da, “yanlış Batılılaşma”, kadının eğitimi, çok eşlilik, kölelik ve cariyelik, ahlak, aile kurumu, İslam dini, alafranga züppeler, değişen iktisadi hayat gibi konular üzerinde özellikle durmuştur.

Ahmed Midhat Efendi iki seyahatname kaleme almıştır. Bunlardan ilki 1890 senesinde Şarkiyatçılar Kongresi’ne katılmak için yaptığı Avrupa seyahatini anlatır. Gezip gördüğü yerler ile Osmanlı ülkesini kıyas eder ve Batı hakkında tetkikler ve yakından gözlemler yapar. Avrupa şehirlerinin düzeni, Avrupa’nın eğitim sistemi, mimari yapısı vb konuları incelemesi bakımından önemlidir. Bu eseri daha çok bir gözlemci tavrıyla yazmış, Avrupa’nın durumunu betimlemiştir. Yazdığı diğer seyahatname ise İzmit’e arkadaşları ile yaptığı seyahati içermektedir.

Tarih ile ilgili eserler de kaleme alan Ahmed Midhat Efendi, bu alanda 9 eser kaleme almıştır. Avrupa ve Osmanlı Devleti’ni Kâinat adlı 15 ciltlik eserinde, Üss-i İnkılap adlı 2 ciltlik eserinde Kırım Harbi’nden 1877 yılına kadar geçen süredeki olayları, Zübdet’ül Hakayık adlı eserinde Osmanlı-Rus savaşının siyasi ve tarihi tahlilini yapar. Hilal-i Ahmer adlı eserinde Kızılay’ı, Medhal ve Tarih adlı eserinde coğrafi konuları, Tarih-i Edyan’da dinler tarihi konularını ele almaktadır. Tarih-i Umumi adlı iki ayrı eserinin birinde ilk ve orta çağ tarihlerini işlerken, diğer Tarih-i Umumi adlı 3 ciltlik eserini ise verdiği derslerden teşkil etmiştir.

Felsefe alanında da eserler kaleme alan Midhat Efendi, özellikle dinlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesine yoğunlaşmıştır. Müdafaa adlı 3 ciltlik eserinde İslam dini ile Hristiyanlık’ın karşılaştırılması, misyonerlik, Hristiyanlık’ın ortaya çıkışından o güne kadar ki tarihi anlatılmaktadır. Paris’te 30000 Budi adlı eserinde ise Budizm konusunu işlemiştir. Schopenhauer’in Hikmet-i Cedidesi adlı eserinde Schopenhauer’in felsefi düşüncesini, Ben Neyim? adlı eserinde materyalizmi, İstibşar’da ise İslamiyet’i anlatır ve Osmanlılık’ı savunur. Niza-ı İlm ü Din ve Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye adlı eserlerinde Hz. Muhammed(as)’ın İncil’de müjdelenmesi ve Katolikler ele alınmıştır.

Çalışmanın fazileti, iktisadi ve mali konuları Sevda-yı Say ü Amel, Hall'ül Ukad, Ekonomi Politik eserlerinde ele alınmıştır. Zabit ve Edvar-ı Askeriye eserlerinde askeriye ile ilgili konularla, savaş adabı, Osmanlı subaylarının durumu gibi konular işlenmiştir. Hikmet-i Peder, Peder Olmak Sanatı, Ana Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi, Çocuk Melekat-ı Uzviye ve Ruhıyesi adlı eserlerinde aile kurumu, anne, baba rolü ile çocuk psikolojisi alanındaki eserleridir.

Okullarda okutulmak üzere, hesap, hendese, hikmet, tarih, coğrafya, sinema konularını içeren Hâce-i Evvel (Ahmed Midhat, 1859: 2, 63, 107, 141, 204, 234, 289, 382), Hokkabaz Kitabı, Sıhr-i Siraci, Medrese-i Süleymaniye kitaplarını yazmıştır.

BÖLÜM 3: BİR MÜNEVVERİN ZİHİN DÜNYASI: AHMED MİDHAT EFENDİ ROMANLARINDA OSMANLI MODERNLEŞMESİ

3.1 Asr-ı Cedidde İnkırazı Uğrayan Zihin Dünyası: Eğitim Alanındaki Sorunlar

Osmanlı Devleti'nin, on altıncı yüzyılının sonlarından itibaren kendini hissettiren devlet sistemindeki sarsılmalar, zaman ilerledikçe, özellikle de askeri başarısızlıklar arttıkça gerek devlet gerekse toplum hayatına tüm yönleriyle sirayet etmiştir. Batı'da ilim ve teknik alanında meydana gelen yeni gelişmeler sadece devlet sisteminde değil, Osmanlı entelektüellerinin de zihninde kendi kültür ve medeniyet havzasına karşı bir şüphe meydana gelmiştir. Bunun sebepleri arasında başlıca; Avrupa başkentlerinde elçilik görevlerinde bulunan devlet adamlarının sefaretnameleri, askeri başarısızlıklar, iktisadi sistemin bozulması sayılabilir. Başlatılan ıslahat çalışmaları, zamanla yönünü tamamen Batı'ya dönerek Batı'nın kendi zihni ve entelektüel çabası ile ürettiklerini, seçme ve ayıklama kriteri göz ardı edilerek toptan alma yoluna gidilmiştir. Öncelikle askeri alanda yapılan ıslahatlar yeterli olmamış ve Batılı subayların aldığı teknik eğitime benzer eğitim vermek üzere birçok okul kurulmuştur. 1773 yılında Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun ile bu askeri teknik eğitim veren okulların ilki açılmıştır. III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedid reformları ile başlayan II. Mahmut'un reformları ile devam eden süreç modern ordunun, okulların, kamu kurumlarının, iktisadi düzenin kurulmasına öncülük etmiştir. Osmanlı modernleşmesinin üç sacayağını oluşturan "Harbiye-Mülkiye-Tıbbiye" bu reformların sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna karşın medreseler bu süreçte dışarıda bırakılmıştır.

Ayrıca yine bu dönemde Avrupa ülkelerine, devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda eğitilmek üzere öğrenci gönderilmiş, Tercüme Odası kurularak modern manada bürokrat yetiştirilmeye başlanmıştır. II. Mahmut devri ile birlikte zorunlu eğitim yürürlüğe konmuş ve halkın yaygın eğitim kurumlarına gitmesi için gerek okul gerekse öğretmen sayıları arttırılmaya çalışılmıştır.

Yaşadığı dönem itibariyle Ahmed Midhat Efendi, bu reform çabalarına şahit olmuş ve dönemin diğer aydınlarından farklı olarak eğitim kurumuna başat bir rol vermiştir. İşe

eğitimin aslında ne ifade ettiği ile başlar ve Osmanlı ülkesinde eğitimin hangi durumda olduğunu tartışır:

“Bir milletin muhtaç olduğu yeniliklerin gerçekleşmesi öncelikle eğitime ihtiyaç gösterir. Bizde ise bunun olup olmadığını ölçmek lazım gelse tek kalemde yokluğuna karar vermekten başka çare yoktur. Kamuoyuna sorulsun, elbette yüzde doksan sekiz eğitim denilen şeyi okuma yazmadan ibaret görürler. Okuma yazmanın bir insan için dinleyip, söylemekten başka bir şey olmadığı, bunların eğitimin başlangıcı olduğu ve bir adamın bunları öğrendikten sonra eğitime başlayabilecek dereceye gelmiş olacağı henüz memleketimizde yaygınlaşmamış yeni bir fikirdir” (Ahmed Midhat, [1876] 2013: 218).

Yukarda görüldüğü üzere Ahmed Midhat Efendi eğitimin içeriğinin yanlış anlaşıldığından ve eğitim durumunun o dönem için yeterli bulunmadığını eleştirel bir şekilde belirtir. Burada onun vurguladığı, örtük olarak da olsa, zihniyet değişiminin gerektiğidir. Okuma ve yazma eğitimin ilk basamağıdır. Asıl eğitim bundan sonra başlamaktadır. Bu konuyu sürgün hatıratında da dile getiren Ahmed Midhat, Yeni Osmanlılar’ın gazeteyi sadece siyasi amaç için kullanmalarını eleştirirken halkın eğitim durumuna değinerek bunu şu şekilde tasvir eder:

Bu gün bile ortalama halde bulunan üç yüz kişiye “Hürriyet ister misiniz? Hürriyet yolundaki gelişmelere hevesiniz var mıdır?” diye sorunuz. İyi-kötü verecekleri cevabı bir yana bırakıp bir de bunların ne anlama geldiğini sorunuz. Hiç şüphe etmem ki içinden üç tanesi bile gerçeğe yakın cevap bulamazlar...
Bu fikir ve görüşe dayanarak, daha Bağdat’tayken kendi kendimce milli gelişmenin tohumu olmak üzere, eğitim yöntemini kolaylaştırmanın yollarını aramaya başladım. Hattâ kendi evimde, kendi çoluk çocuğum için bir de ders açtım (Ahmed Midhat, [1876] 2013: 213).

Yukarda görüldüğü üzere, halkın o dönem gündemi işgal eden bir kavramın mahiyeti hakkında dahi bilgisinin zayıf olduğunu dile getirmektedir. Ahmed Midhat Efendi tedrisat üzerine de fikir beyan etmiştir. Tedrisatın ıslah edilmesi gerektiğini dile getirerek, eğitimde yeni usullerin kullanılmasını ve yeni usule uygun kitapların basılmasının lüzumunu belirtir:

“Daha Bağdat’ta bulunduğum zamandan beri bende bir emel doğmuştu ki o da bizim memlekette eğitim ve öğretim yöntemlerini ıslah etmektir. Hattâ... bana göre milletimizin cidden gelişip ilerlemesi eğitimin yaygınlaşmasına bağlıdır. Eğitimin yaygınlaşmasının ilk şartı da eğitim yöntemlerinin kolaylaştırılması olduğundan, Bağdat’ta Mekteb-i Sanâyi öğrencileri için düşündüğüm bazı yöntemleri tecrübeye başlamış ve Hâce-i Evvel’in birinci ve ikinci baskılarını ve daha sonra İstanbul’da

yayımlanmış olduğum üçüncü baskısını dahi bunlar için yazmışım” (Ahmed Midhat, [1876] 2013: 282).

Ahmed Midhat Efendi, “Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları” adlı eserinde Osmanlı lisanı ile yazılmış coğrafya kitaplarının yetersizliğinden bahseder. Bu eksiklik hem bilgi yetersizliği hem de bu alanda yazılmış kitapların azlığı bakımındandır:

“Farz edelim ki Amerika’nın ne olduğunu öğrenmek için coğrafya kitaplarını açtınız. Eğer bunlar Türkçe kitaplar olacak ise, acırız zahmetinize! Beş kıt’a-i arziyenin beşinden dahi bâhis olmak üzere henüz beş yüz sayfalık bir coğrafya kitabımız bulunmadığından, elde bulunan coğrafya kitaplarımız size Amerika denilen kıtanın başlıca kaç devlete münkasım olduğunu ve ne kadar dağı, deresi, inişi, yokuşu bulunduğunu bile lâıyıkıyla haber veremezler. Zira tekmil Amerika’ya dair olan mevâdd-ı mündericeleri yirmi sayfaya varmış bir coğrafya kitabımız mevcut olduğunu biz bilemiyoruz. Yirmi sayfalık tarifât ile Amerika’nın ne demek olduğu anlaşılabilir mi?” (Ahmed Midhat, [1888] 2002: 5).

Ahmed Midhat, sadece Osmanlı lisanında olan kitapları değil, ek olarak başka dillerde yazılmış kitapların da eksik olduğunu belirtir. O mukayese ederek, kendi bakış açısından doğru olanı ifade etme yolunu tutmaktadır:

“Fransızca coğrafyalara müracaat ederiz.” Deseniz yine boştur. Vakıta onlar size Amerika’ yı bir dereceye kadar tanıtabilirler ise de, yalnız bir dereceye kadar tanıtabilirler ki o derece dahi coğrafya-yı tabîi, coğrafya-yı siyasî, coğrafya-yı sınâî, coğrafya-yı ticarî, coğrafya-yı istatistikî vesaire gibi hep coğrafyalıktan harice çıkamayan dereceden ibarettir” (Ahmed Midhat, [1888] 2002: 5).

Dikkat edilirse Ahmed Midhat Efendi’nin yurduşında yazılmış kitap iyi kitaptır anlayışı ile değil, tahkik ve temyiz ederek, ihtiyaç dairesinde nasıl bir kitap gerekiyor ise onun yazılması gerektiğini belirtmektedir.

“Bahtiyarlık” romanında da buna ek olarak Ahmed Midhat, Abdülcebbar Bey’in çocuklarını eğitmek için tuttuğu iki muallim üzerinden, eski ve yeni usulde eğitimi kıyaslar. Arapça, Farsça ve dini bilgileri öğreten hocanın eli sopalıdır ve çocuklara bu işi sevdirmek yerine nefret ettirmektedir. Ancak Abdülcebbar Bey’in Fransa’dan getirttiği mürebbiye, Madam Terniye çocukların haline göre davranmakta, pedagojiyi iyi bilmektedir:

“Avrupanın “instituters” denilen muallimleri ne kadar müstait olurlar. Çocukların damarlarına girmeyi ne güzel bilirler! Bunlar “Eti benim kemikleri anasının babasının” diye terbiye-i etfâli deruhde etmezler. Ders zamanlarını çocuklara bir işkence edip bırakmazlar. Belki çocuklara hem kendilerini hem tahsili sevdirek

muayyen olan zamanlarda derslerine seve seve devam ettirdikleri gibi yine muayyen olan zamanlarda dahi yine çocuklarla beraber oynayarak hiçbir zaman yanlarından ayrılmazlar” (Ahmed Midhat, [1885] 2000: 43-44).

Madam Terniye, çocukların gönlünü kazanmış, eğitimi onlara sevdirmiştir. Ancak çocuklar gerek anne ve babasıyla gerekse Arap dili ve dini bilgileri tahsil ettiği hoca ile araları açılmıştır. Hem bir kuşak hem de bir zihniyet çatışması husule gelmiştir. Zira çocuklar Madam Terniye’den sadece Fransızca değil, aynı zamanda Batı’nın adab-ı muaşeretini ve itikadını da almışlardır.

“Bu mini mini malumatçıklar miyanında Madam Terniye’nin çocuklara bir de Haktaâla Hazretleri olduğu ve onunda mini mini bir oğulcuğu bulunduğu ve bu oğulcuğun bir de anası olup insanlar uğrunda oğlunun canını feda eylediği ve binaenaleyh onu minettarâne bir surette sevmek iktiza edeceği hakkında verdiği derslere ve “İşte baba oğul valide şunlardır” diye kitaplardan resimlerini dahi göstermesine burada ilişmeyelim. Çünkü çocukların babası Abdülcebbar Beyefendi dahi bunları görmüyordu bile! Çocukların mini mini malûmatçıklarını büyülte büyülte o minnettârâne bir surette sevilmesi lâzım gelen ibnullahı Yahudiler asmış öldürmüş olduklarından bahisle onlar hakkında bir husumet lâzım olduğu derecesine kadar vardığı gibi bir aralık kıraat kitaplarında muhârebât-ı sâlibiyyeye dair görülen fıkralar üzerine Müslümanların dahi Hristiyanlara nasıl seyf-i zulm ile muamele etmiş olduklarını takrire başlayarak işte bu misillü ilkaâtla genç çocukları kendisine celp ettikçe etmekte bulunmuştu” (Ahmed Midhat, [1885] 2000: 45).

Yukarıdaki örnek aslında Türk entelijansiyasının zihni dünyasının nasıl inkiraza uğradığı hakkında bize ciddi bir arka plan vermektedir. 1830 yılında Fransa’nın başkenti Paris’e harbiye tahsili için gönderilen Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa ile dönemin Fransa kralı arasına geçen konuşma durumu açık bir şekilde açıklamaktadır. Kral, Osmanlı Devleti’nin Paris sefiri Salih Paşa ile birlikte Mehmet Emin Paşa’yı ziyaret eder. Zira amacı, paşayı aracı kılarak Osmanlı’ya Fransız askeri ve teknik uzmanlar göndermektir. Kral, paşaya arzusunu söyler ve Osmanlılar’a bu medeniyet yolculuklarında yardım edecek, yol gösterecek uzmanlar göndermek istediğini belirtir. Ancak Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa’nın cevabı ibretliktir:

“Haşmetmeab, yapmayı düşündüğünüz bu şey hiçbir işe yaramaz. Hem bu göndereceğiniz adamlar istekleriyle bizim canımızı sıkacaklar, hem Fransa’nın hem de Avrupa’nın medeniyetinden bizi soğutacaklardır. Gelin bunun yerine bize birkaç bin, akıllı ve güzel yosma gönderin. Bu yosmalar bizi daha çabuk medenileştirir; hatta Fransızlaştırlar bile?”

Bu konuşmayı duyan Fransızlar, Osmanlı pay-i tahtına birçok Fransız hayat kadını göndermişlerdir. Bu hayat kadınları özellikle orta ve üst sınıf Osmanlı ailelerinin çocuklarını kendi zihin ve kültür havzasına yabancılaşmasına sebebiyet vermiştir (Fazlıoğlu, 2009: 37; Fazlıoğlu, 2006: 78). Ahmed Midhat Efendi bu konuya dile getirerek muallimlik ile alakası olmayan mürebbiyelere dikkat çekmiştir.

“Dostlara nasihat ederim ki hanelerine muallime alacakları zaman Fransa maarif nezaretinin muallimliğe mahsus olan şehadetnamesini arasınlar. Hatta böyle bir şehadetname ibraz olduğu zaman bile sahte bir şey olmasından emin olmak için Fransız Consulatosa müracaat külfetinden de kaçmasınlar. Velew muallime diye eski bir koket veyahut mütekait bir aktrisi hanelerine almak ihtimali hiç de istib’âd olunamaz” (Ahmed Midhat, [1898] 2003: 153)

Tam bu noktada iki kelimeyi etimolojik açıdan irdelemekte fayda olacağı kanaatindeyiz. Zira bu bize zihni ve entelektüel kodun yönünün nereye doğru kaydığını göstermek açısından yardımcı olacaktır. “Mürebbiye” ve “Rab” kelimeleri köken itibariyle aynıdır ve terbiye eden, öğreten anlamına gelmektedir. Zihni ve kültürel havzası dini bir eğitim ile şekillenmiş olan Osmanlılar’ın Batı’dan alınan yeniliklerin, seçme ayıklama kriteri göz ardı edilerek alınması neticesinde Hristiyan itikadı ve Batı adab-ı muaşeretini çerçevesinde düşünüp hareket edecekleri açıktır.

Madam Terniye de Abdülcebbar Bey’in evlatlarını bir Fransız’da ayırt edilmeyecek şekilde yetiştirmiştir. Çocuklar artık alaturca olan her şeyi ötekileştirerek, aşağılamaktadır. Anne ve babaları çocuklar tarafından artık “Kaba Türk, Ham Türk” olarak anılmaktadır (bkz. Ulu, 2014: 603).

Ahmed Midhat Efendi, çocukların eğitimi yanında kadınların eğitimine de değinmiştir. O’na göre kadınlar erkeklerin mürebbisidir. Kız çocuklarının eski ve yeni usulde eğitim, şehir ve köy kızlarının eğitimi gibi konuları karşılaştırmalı bir şekilde ele almıştır. Bu konuda Sultan II. Abdülhamit’i de öven Ahmed Midhat Efendi, onun açtırdığı okulların faydalarını her fırsatta anlatarak diğer dönemlerle kıyaslamaktadır.

“Bundan evvel mekâtib-i askeriye’nin bile programları birçok cihetlerden muhtâc-ı islâh ve ikmal olup mekâtib-i rüşdiye ise hemen her muallimin kendi dirayetine havale olunmuş gibi bir hâlde ve hele etfal-i inas için bir talim ve terbiye programı bilküllüye mefkud bir surette olduğundan kız babaları kızları nasıl terbiye ve talim edeceklerini bilemeyerek her biri bir yola gitmekteydiler” (Ahmed Midhat, [1885] 2000: 42).

Ahmed Midhat Efendi bu satırları yazdığı dönemde, 1883 yılında, imparatorluk başkentindeki 112 kız sıbyan okulunda toplamda 5566 kız öğrenci eğitim görmektedir. Bu rakamlar 1886 senesinde 70 kız sıbyan okulunda 5132 olarak değişmiştir (Kodaman, 1991: 75-76). Yine yukardan devamla Ahmed Midhat, eski usulde eğitim verilen kız çocuklarının eğitiminin içeriğini de detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

“Meselâ bazıları eski usulce mahalle mekteplerinde çocuklarına birkaç hatim ettirtir ve şu tahsili biraz daha ileriye götürmek arzusunda bulunursa çocuğa bir de inşa okuturdu ki namaz kılmak için Kur’an okumaya olan ihtiyaç anlaşılabilirdiği halde yazı yazmayan ve hiç de yazmayacak olan bir kız çocuğa inşa okutmanın lüzumu bir veçhile anlaşılamazdı. Bazıları ise kızlarının tedrisini kendileri deruhte ederek bir yandan mahalle mekteplerinde hafız olmaya kadar cebr eyledikleri kızcağızları diğer taraftan dahi kendileri emsileden başlatarak bina maksud merak avamil izhar kafiye diye âdeta bir medrese talebesi gibi ulûm-ı âliye-i Ârabiye tahsile ve ta’lim-i Farisîden Nasîhatü’l-Hukema’dan bed’ ile Tuhfe-i Vehbî, Pend-i Attâr, Gülistân’ı Hâfız gibi kitaplardan Farisî okutmağa mecbur eyleyerek Fıtnatlar Leylâlar gibi Edibeler yetiştirmeye gayret eylerdi” (Ahmed Midhat, [1885] 2000: 42).

Görüldüğü üzere eski usulde eğitimin kapsamı dini ilimler ile Arapça ve Farsça’yı kapsamaktadır. Yeni usulde eğitim ise:

“Tahsilin böyle Osmanlılığa mahsus olan suretini beğenemeyerek alafranga heveskârı olanlarsa kızlarına mutlaka Fransızca öğretmek arzusunda bulunarak bunun için dahi bazı kudreti olanlar daha çok küçükken hanelerine Frenk muallimler alırlar veyahut çocuğu biraz büyür büyümez rahibeler idaresi altında bulunan Frenk mektebine verirlerdi ki bu kızlar dahi Avrupalı bir kızın öğrendiği şeyleri tahsil eyledikleri halde kendi hanelerine kendi maîşet-i Osmâniyeleri dairesi dâhilinde bu tahsillerinin imkân-ı tatbîkîni bulamamak ve kendi baba ocağını yabancıya addolunmak gibi bir müthiş istikbale müheyya edilmiş olurlardı” (Ahmed Midhat [1885] 2000: 43).

içeriğe sahip olan bir eğitimidir. Ancak Ahmed Midhat Efendi, bu iki eğitim sistemi arasındaki büyük farkı görür. Zira bu fark büyük bir zihni farklılık barındırmakla birlikte, ek olarak ya yeterli değil ya da kendi kültür havzasına yabancılaşan kadın prototipi doğmasına sebebiyet vermektedir. O dönem artık bu sıkıntıları beteraf edecek bir eğitim sistemin bulunduğunu ve bu sistemin Osmanlı kadını olacak bir kıza; okuma, yazma, din bilgisi, milletin tarihi, ev ekonomisi gibi lazım olacak bilgileri verdiğini sitayişle belirtir. Böyle kızların bedenlen ve ruhen sağlıklı olacaklarını da buna ekler (Ahmed Midhat, [1892] 2014: 46).

Kızların eğitimi konusunda Avrupa ülkelerinde kızların eğitimi konusunda uygulanan eğitim sistemini Osmanlı ile karşılaştıran Ahmed Midhat Efendi, bu eğitim sistemlerinin temel felsefelerini anlatarak orta bir yol önerir. İşe önce temel bir ilkeyi belirterek başlar:

“Taht-ı terbiyenizde bir genç kız var mı? Gözüne bir siyah perde çekerek, cihânı göstermemek suretiyle terbiyesini tecviz etmeyiniz. Zira o perdeyi birazcık delmeye muktedir olur ise cihanın şa’şa’a-i sevdâsı gözlerini kör etmek derecesinde kamaştırır. Onu gıda-yı ruhânî olan husûsat-ı sevdavîyeden mahrum bırakmayınız. Şu suretle gürisne-dil yaşayan bir kız hân-ı sevdâya fırsat-yâb-ı vusul olunca birdenbire ol kadar tehâlik gösterir ki hazmedemeyerek patlar”(Ahmed Midhat, [1877] 2000: 71).

diyerek kız çocuklarını bir kafes hayatı içerisinde yetiştirmenin sakıncalarını dile getirir. Bunu da Fransa’yı örnek vererek açıklar:

“Gözümüzün önünde iki büyük millet vardır. İkisinin de tecâribi terakkiyât-ı medeniyyenin mukaddemâtında bulunan milletler için itibar ve intibaha şayandır. Birisi Fransızlardır ki pek meraklı olan familyalar, kızlarına dünyayı göstermemek için manastırlarda büyütürler. Hele alelumum kızlara aşk ve sevdaya dair kitap okutmamak derecesindeki dikkatleri derece-i ifrattadır. Şair Alfred de Musset’in dediği gibi ekseriya karyolaların altında bir canlı cism-i beşeri saklı bulundurmaya müncer olur” (Ahmed Midhat, [1877] 2000: 71).

devamında ise İngilizler’i anlatır: “İkincisi İngilizlerdir ki, kızları erkekler kadar serbest büyütürler. Kızlar istedikleri gibi gezerler, yürürler. Okurlar, yazarlar. Lâkin nikâh zimâmı başlarına geçtiği gibi kocalarının esiri olurlar, kalırlar” (Ahmed Midhat, [1877] 2000: 71).

Ahmed Midhat bu iki eğitim usulünü de tasvip etmez. İkisini de ifrat ve tefrit noktasında bulur. O’nun zihninde aşırılığa yer yoktur. Bundan dolayı orta yolu tercih eder: “Ama siz bu iki hâlin ikisini de beğenmeyecekmişsiniz. Şu hâlde deseniz ne diyebilirsiniz? Birisine ifrat diğerine tefrit öyle değil mi? O hâlde âkil olan için açılacak yol evsât-ı emrdir” (Ahmed Midhat, [1877] 2000: 71).

Ahmed Midhat, eğitimin içeriği konusunda da ifrat ve tefrit noktasına gidilmemesi için bir orta yol önerir:

“Sabahleyin Süleymaniye’ye medreseye gidip saat dörtte oradan çıktıktan sonra kaleme, badehu kaleme aldığı Fransızca dersini takviye ile beraber bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata’da bir hekime giderek akşam saat birde

hanesine gel[ir]...Beyoğlu'na çıkıp yine hariciye kaleminde refiki bulunan bir Ermeni'ye Türkçe okumak ve bu hizmete mukabil onun bir ok Fransızca kitaplarını karıştırmakla vakit geçir[ir].

Hatta cumalar bile Rakım, salifü'z-zıkr Ermeni refikinın kütüphanesinden çıkmazdı... Arabî'den sarf ve nahiv filandan maada Risale-i Erbâ-yı şerhleriyle beraber layıkıyla gördü. Hele mantık cihetinin Tasdikât hitamına kadar pek kuvvetli tahsil eyledi. İlm-i hadis ve tefsirde oldukça behre kazandı. Fıkhı dahi gözden geçirdi. Farisî'den Gülistan ve Baharistan ve Bostan ve Pend-i Attâr ve Hafız ve Saib'i tekmiil etmekten kat-ı nâzar en müntehâp parçalarını ezber dahi eyledi. Fransızca'ya gelince: bir kere lisanda rûsuh peyda eyledi. Bâdehû Galata'daki dostundan hikmeti-i tabiye, kimya, teşrih-i menafîü'l azâyi oldukça tahsil edip Beyoğlu'ndaki Ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya, tarih, hukuk ve muadilat-ı düveliyeye dair lüzum derecesinin fevkinde dahi malûmat topladı" (Ahmed Midhat, [1875] 2014: 26-28).

Görüldüğü üzere Rakım, klasik usulde eğitim aldığı gibi, aynı zamanda fizik, kimya, biyoloji gibi fen dersleri ile coğrafya, tarih, hukuk ve devletlerarası anlaşmalar konusunda da çalışmaktadır. Zamanın ihtiyacı, gereği ne ise Rakım, bu konularda kendini yetiştirmektedir. Burada sayılan alanlarda eğitim alması ya da kendini yetiştirmesi gayet normal karşılanabilir. Ancak milletlerarası anlaşmalar konusunda çalışması oldukça dikkat çekicidir. Bunda Ahmed Midhat Efendi'nin, Osmanlı'nın masa başında Avrupalı diplomatlar ve uzmanlar tarafından kandırılmasını eleştirmesinin yansımalarının etkisi olduğu açıktır.

Bunun yanında Ahmed Midhat Efendi, Avrupa'ya eğitim için giden kişileri de romanlarında konu edinir. Bilindiği üzere Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce, Avrupa'ya ilk öğrenci gönderen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dır. Bu dönemde Sultan II. Mahmut da, yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından 1827 yılında Avrupa'ya 150 kadar öğrenci göndermiştir (Şişman, 1999: 245). Paris, Londra, Viyana, Berlin, Liège şehirleri başlıca öğrenci gönderilen şehirlerdendir. Bu şehirler o dönem itibarıyla bilim merkezi olduğu gibi başkent olmaları sebebiyle de siyasi merkezlerdir. Gönderilen öğrenciler burada Avrupa'daki ilim ve tekniği takip ettikleri gibi, Avrupa'yı etkileyen siyasi olayları da takip etme olanağı bulmaktadır. İlk başlarda sadece askeri eğitim amaçlı olarak öğrenci gönderilmesine rağmen daha sonraları eğitim dalları çeşitlenerek tıp, kimya, litoğrafya, gemi yapımı, mekanik, mimarlık, madencilik, ziraat, hukuk gibi alanlarla da öğrenci gönderilmiştir (Erdoğan, 2010: 130-133). Ahmed Midhat Efendi, 1879 yılında kaleme aldığı Ekonomi Politik adlı eserinde diplomasi, ziraat vb alanlarda öğrencilerin gönderildiğini belirterek, bunların yetersiz olduğunu, asıl Avrupa sanayisi

öğrenmek için öğrenci gönderilmesi gerektiğini belirtir (Ahmed Midhat, [1879] 2005: 160). Bu açıdan bakıldığında Ahmed Midhat Efendi'nin "Paris'te Bir Türk", "Bahtiyarlık", "Mesâil-i Muğlâka" vb eserlerinde ana karakterler, Paris'e eğitim amaçlı gelen kişilerdir.

Paris'te Bir Türk'ün başkarakteri olan Nasuh'un amacı Paris'te bulunan Kitaphâne-i İmparatorî'de çalışmaktır. Nasuh'un tetkik ettiği üzerine çalıştığı kitaplar "Encyclopédie Méthodique"e benzer kitaplardır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus var. Nasuh Efendi'nin tetkik ettiği kitaplar ansiklopedi kitaplarıdır (Ahmed Midhat [1876] 2000: 136). Bu kitapların iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bunların ilki; ansiklopediler o zamana kadar değişik alanlarda yazılmış olan eserlerin hepsini kendisinde sistematik olarak toplayan bir nevi literatür hakkında bilgi veren kitaplarıdır. İkinci özelliği ise; ansiklopediler birçok bilim dalına ait bilgileri toplamaktadır. Osmanlı Devleti'nin o gün için ihtiyaç duyduğu bilgiler işte bu ansiklopediler aracılığı ile elde edilmiş, ilim ve teknik alanında ne gibi çalışmalar yapıldığının bilinmesi sayesinde ona göre yenilikler yapılmıştır.¹⁵

Nasuh'un incelediği ansiklopedi, aynı zamanda Osmanlı entelektüel tarihi açısından da bize, o dönemin entelektüellerinin tavrını göstermektedir. Avrupa ile Osmanlılar'ın arasındaki ilişkilerin geldiği nokta, Osmanlılar'ın madden ve manen/zihni üstünlüğünün kaybedildiği bir noktadadır. Özellikle zihni üstünlüğün kaybedildiği, yani entelektüellerin kendi değer, kültür ve medeniyet havzalarına karşı bir şüphenin oluştuğu noktada, entelektüellerin benimsediği üç tavır bize Ahmed Midhat Efendi'nin zihni duruşunu da anlama ve açıklamamızda yardımcı olacaktır. Osmanlı entelektüellerinin bir kısmı gelenekçi, bir kısmı geleneği reddederek yenilikçi, diğer bir kısmı ise kendi değer, kültür ve medeniyet havzasında kalarak ve seçme-ayıklama kriterini de göz önünde bulundurarak geleneğin üzerine yeni olanı inşa etme tavrını almışlardır. Nasuh'un şahsında Ahmed Midhat Efendi'nin aldığı tavır da, yukarıda

---

¹⁵ Burada bir sorunun sorulması kanımızca anlamlı olacaktır: "Avrupa'ya neden öğrenci gönderme ihtiyacı duyuldu". Bu soruya Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı takip edemediği için yanıtını vermek çok basit ve yüzeysel bir cevap olacaktır. Zira Avrupa ülkeleri ile her dönemde siyasi, iktisadi alanda ilişki içerisinde olan Osmanlı Devleti, ayrıca gerek savaş meydanlarında gerekse diplomasi alanında elçiler vasıtası ile Avrupa ülkeleri ile sürekli iletişim halindedir. Tam bu noktada tartışılması gereken mesele Avrupalıların sahip oldukları ilim ve teknik alanındaki bilgileri "öteki" ve "düşman" olarak addettikleri bir medeniyet ve kültür havzasının temsilcisi olan Osmanlı Devleti ile paylaşmadıkları da düşünülmesi gereken kuvvetli bir durumdur.

zikredilen tavır alışların sonucusudur. Nasuh tüm roman boyunca kendi medeniyet ve kültür havzasını Avrupalılara karşı koruyucu bir duruş sergilemiş, buna ek olarak Avrupa'nın ilim ve tekniğine talip olmuştur.

Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında yurtdışına okumaya giden öğrencilerin tahsil gördükleri dallar da oldukça dikkat çekicidir. “Mesâil-i Muğlâka” adlı romanda, Abdullah Nahifi Paris'e hukuk tahsili için gelmiştir. Romanda Abdullah Nahifi İstanbul'dan Paris'e eğitim için gönderilen tek öğrenci değildir: “Zaten elyevm Osmanlılarımız meyanında da yüzlerce gençler vardır ki Paris'te ikmâl-i tahsîl etmiş olduklarından...” (Ahmed Midhat [1898] 2003: 36). “Yeryüzünde Bir Melek'te”ki Şefik tıp tahsili (Ahmed Midhat [1879] 2000: 37), “Bahtiyarlık” romanındaki Senai ise hukuk tahsili (Ahmed Midhat [1885] 2000: 33) için Paris'e gelmiştir. Görüldüğü üzere modern, pozitivist eğitimin ağırlıklı olarak verildiği tıp ile bireyin hürriyetini genişletme amacı güden hukuk dalları öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Ahmed Midhat Efendi'nin eğitim konusunda oldukça titiz olduğu görülmektedir. Konuyu ele alırken öncelikle eğitimin ne olduğu ve toplumda nasıl anlaşıldığını ele alan Ahmed Midhat, yeni ve eski usullerde eğitimin birbirine zıt ve çatışan bir şekilde değil, dönemin gerektiği şekilde, ihtiyaçlara binaen verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Eğitim sistemindeki eksiklere de vurgu yapan Ahmed Midhat, yeterli bilgi içeren kitapların basılması gerektiğini, öğretmenlerin eğitim sırasında pedagojiye dikkat etmelerinin zaruri olduğunu özellikle belirtir. Kız çocuklarının iyi ve “Osmanlılık şanına layık” bir şekilde yetiştirilmeleri gerektiğini sık sık vurgular. Zira bu kızlar eş ve anne olarak toplumu inşa etmede mühim vazifeler alacaklardır. Bu vazifeyi de iyi eğitilmiş çocuklar yetiştirerek yapacaklardır. Dikkat edilirse kadınlar bir eş ve anne olarak geleneksel vazifelerini ifa etmeye devam edecekler, ancak daha iyi eğitim almaları daha iyi çocuk yetiştirmeleri için gereklidir. Zamanın gerekleri, yeterli bilgi, pedagojik eğitim Ahmed Midhat Efendi'nin eğitim konusunda benimsediği ve topluma öğütlediği üç ilkedir.

3.2. Değişen İktisadi Zihniyet ve Osmanlılar

Çalışmayı, gayreti ve kendi ürettiği ile geçinmeyi hayatında ilke olarak benimseyen Ahmed Midhat Efendi, “bahtiyarlığın” ve “saadetin” çalışmak ve üretmekten geçtiğini

hemen hemen tüm eserlerinde dile getirir. Hatta bu konu üzerine 1879 senesinde “Sevda-yı Say ü Amel” adlı bir de eser kaleme alır. Bu eserde Osmanlılar’a çalışmayı ve üretmeyi öğütler (Ahmed Midhat Efendi, 1879). Ahmed Midhat, damadı Muallim Naci’ye gönderdiği bir mektupta, çalışma hakkındaki görüşünü çok açık bir şekilde ifade eder:

“Bir dakikamın boş geçtiğini istemem. Çalışırım. Çalışmayı ve onun mükâfatı olan kazancı pek severim. Bazı kere beş on kuruşluk iş için ne kadar uğraştığımı görenler bana âdetâ acırlar. Lâkin bu uğraşış benim zevkimdir. Yazıp, çizip, basıp, ciltleyip meydana koyduktan sonra hâsılâtının iktitâf ve sarfı işi gelir. İşte o zaman benim vazifem bitmiş olur” (Aktaran Ülgen, 1994: 1).

Ahmed Midhat Efendi, yukardaki satırları doğrulayacak nitelikte gerçekten azim ve gayret sahibi bir insandır. Bir gün oğlu ile birlikte Sirkeci’deki, Sırmakeş suyunu sattığı dükkâna uğrar. İçeri bir ihtiyar girer, bir metelik uzatarak içmek için su ister. Ahmed Midhat hiç yüksünmeden meteliği alır ve ihtiyara suyu verir. İhtiyar suyu içtikten sonra dualar ederek dükkândan ayrılır. Oğlu bu durum karşısında babasına, suculuktan daha karlı bir ticaretin olup olmadığını sorar. Ahmed Midhat’ın verdiği cevap onun iktisat tasavvurunun özeti gibidir: “Oğlum, ben bu ticaret sayesinde belki diğer tücarlardan daha az para, fakat onlardan çok fazla sevap ve dua kazanıyorum. Bunun bir hakikat olduğunu kendi gözlerinle gördün. Ve ihtiyarın ettiği candan duayı kulaklarınla duydun. Hangi ticaretin karı, insana, o yüreği yanmış ihtiyarın içinden kopan duayı işitmenin keyfini duyurabilir?” (Yazgıç, 1940: 58). Görüldüğü üzere salt kar amaçlı bir çalışmayı değil, insanların iyiliği için çalışmayı önemsemektedir. Beykoz’dan bin bir zahmetle Sirkeci’deki dükkâna getirdiği Sırmakeş suyunu, çok az bir ücret karşılığında toplumun faydasını düşünerek satmaktadır.

“Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş” adlı eserindeki karakterlerden Ermeni Cangöz, yukarıda ifade edildiği gibi elinin emeği ile geçinen çalışkan bir kadındır: “Lâkin bu karı ne çok oya yapardı? Çünkü her gün oya satmaya çıkar akşama kadar on beş yirmi konağa girer. Üç konakta bir oya satsa günde beş oya satması lâzım gelip hâlbuki bunun sattığı oyaların her biri beş günde ancak yapılabilirdi. Kahpe karı fabrika mı idi?” (Ahmed Midhat, [1874] 2000: 68).

“Karnaval” romanında ise Ahmed Midhat Efendi, el emeğini, üretmeyi öne çıkarmakla birlikte, iktisatlı yaşamayı da vurgulamaktadır:

“Hemşirem! Ömrümde mahsul-i sâ’yimi ilk defa olmak üzere ele alıyorum. Demek oluyor ki bundan sonra...kimsenin ne inayetine ne merhametine muhtaç olmaksızın yaşayabileceğiz. İki günde on iki meci diye kazanmak bizim için çoktur. Günde yalnız bir meci diye bize kâfidir. Ona göre az çalışıp çok rahat ederek mesut oluruz. Sen de benim efkârımda mısın?” (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 266-267).

“Bahtiyarlık” romanının başkarakterlerinden olan Şinasi’nin babası Semih Efendi, çalışmak ve bahtiyarlık arasında şöyle bir ilişki kurmaktadır:

“Ben şimdi kendi kendime düşünüyorum ki ben Şinasi’nin nasıl babasıysam benim de öyle bir babam bulunmuş olsaydı ben bahtiyar olabilirdim. Cenabıhak bir kimseyi bahtiyar etmek için ne verebilirse bana vermiştir. Vücudum sakat değil tam! Aklım nakıs değil kâmil! Tab’ımda tembellik yok çalışkanlık var! Mütâlâa-i hükmiyyem miskinliğe rızadan ibaret değil bahtiyarlık arzusundan ibaret! İşte Cenabıhak bunları her kime verirse o adam bahtiyar olabilir. Fakat aldığı terbiye ve peyda eylediği meslek benim terbiyem ve benim mesleğim olmamalıdır. Benim Şinasi’ye verdiğim terbiye ve ona gösterdiğim meslek olmalıdır” (Ahmed Midhat [1885] 2000: 10).

Semih Efendi, oğlunun kendi yolundan gidip aynı usul, adap çerçevesinde kalmasını istememektedir. Aksine Semih Efendi, oğlunun kendi gösterdiği yoldan gitmesini arzu etmektedir. Bu yol da “çalışanlık ve çalışmak” yoludur. “Müşahadat” romanında ise memuriyet hayatına alışmış Osmanlı (müslim) halkının, bunun yerine ticarete atılması gerektiğini belirtir. Özel teşebbüse vurgu yapar. Tüm bunu Mısır’ı örnek vererek yapar. Mısır’da, Mehmet Ali Paşa dönemi ile ondan evvelki durumu kıyaslar. Mehmet Ali Paşa, Mısır’da ticareti geliştirmiş ve zayıf, fakir bir halde olan fellahlar, ticaret kâhyaları güçlü bir hale gelmiştir. Bunu Seyyit Mehmet Numan karakterinin ağzından anlatan Ahmed Midhat, Numan’ı ticaret sahasındaki bu boşluğu dolduracak kişi olarak takdim eder. Zira Müslüman ahali hep devlet memuriyeti peşinde koşarken, ticaret sahası boş kalmıştır (Ahmed Midhat, [1891] 2000: 151; Şeker, 2014: 298-299).

Yine “Felâtun Bey ile Râkım Efendi” adlı eserindeki başkarakter olan Râkım Efendi, çalışkanlığı ve gayretkeşliği ile öne çıkmıştır. Râkım Efendi, yaptığı tercümelerden, evrak düzenlemelerinden, kitap tetkiklerinden para kazanır. Yine bir gün bir iş teklif edilir:

“Meğer ders denilen şey İngilizlerin iki nefer kızına haftada birer gün Türkçe dersi vermekmiş. Hiç Râkım için iş bulunur da kabul edilmemek mümkün olur mu?”

Herif iş makinesi! Bunu da maa'l-memnuniye kabul eyledi. Kendisi aylık haftalık filanlil için şakk-ı şefe etmemiş olduğu halde dostu her defası için birer İngiliz lirası ayak teri takdim olunacağı arzla, kabulü için İngiliz tarafından rica eyleyedi” (Ahmed Midhat,[1875] 2014: 35).

Ahmed Midhat, tüm hayatı boyunca insanlara öğütlediği çalışma ve gayreti, etrafındaki insanlara örnek olacak şekilde bizzat kendisi de göstermiştir. Beykoz'da Akbaba köyündeki çiftliğinde o dönem için ilk sayılacak birçok yeni tarım ve hayvancılık usulünü tatbik etmiştir. Bu çiftlik bir numune çiftliği halini almıştır. Osmanlı'da ilk suni kuluçka makinesini ve ilk fenni arı kovanını Avrupa'dan getiren ve ilk tecrübe eden kişidir. Buna e olarak Avrupa'dan meyve aşuları, çiçek tohumları, fidanları getirtmiştir. Cins tavuk yetiştirmek amacı ile Lögorn cinsinden tavuk yumurtaları getirerek bunları suni kuluçka makinesine koymuştur (Yazgıç, 1940: 63). Bu açıdan bakıldığında “Bahtiyarlık” adlı romanındaki Şinasi karakteri, Ahmed Midhat Efendi'nin kendisidir. Köy hayatını ve çalışıp üretmeyi bahtiyarlık addeden Şinasi, kuluçka makinesini, ithal edilen yeni tohumları ve yeni zirai usulleri köylülerle elbirliği ederek uygular. Bunları halka da öğretir. Bu konuda yardımcısı Köse Muhtar'dır. çalışmaktan şikayet eden köylülere Köse Muhtar:

“Nankör herifler! İstanbullu size güzel güzel akıllar öğrettiği için fena mı oldu? A be herifler! Bu çocuğun ne olduğunu henüz anlayamadınız mı? Herif kuluçkasız piliç çıkartıyor be! Dört tahtadan bir sandık yaptı içine rakı mı ne ile yanan bir kandil koydu. Bastı yumurtayı! Bastı yumurtayı! İki yüz pilici birden çıkarttı! Evvelki sene kuraktan tarlalarımızda ot bile yokken onun pamukları adam boyu yükselip kozalakları kafamız kadar oldu! Hâlbuki herif tarlasını sulamak için hark açarken “Buraya patlıcan mı ekecek? Hiç pamuk tarlası sulanır mıymış?” diye gülüyorduk. Sonra şu araziye on beş günlük ameliyatla su altına alabileceğini söyledi. Hepimiz kandık. İşte başladık! Başlayalı beş gün olduğu hâlde bakınız ne kadar iş gördük? Herif öyle kör kazma ağaç kürek küfe sepetle iş görmüyor! Bir kere şu elinizdeki kazmaya bakınız! Toprağa gösterir göstermez gömülüp gidiyor. Şu demir kürekleri rüyanızda gördüğünüz var mıydı? Bir daldırıpta otuz okka toprak kaldırıyorlar. Ya şu el arabalarına ne dersiniz? Yüz yirmi okka toprağı bir adam kaldırıp iki dakikada yüz yirmi adım yere götürüyor. Çocuğun dediğini yapacak olursak bütün beş yüz dönüm yeri su altına alıp pamuk ekeceğiz Allah dahi inayet ederse ilk senesinin mahsulüyle bütün zahmetimizi çıkartabiliriz” (Ahmed Midhat [1885] 2000: 20-21).

der. Yukarıda bahsedilen usul ve tekniklerle işler kolaylaşmakta ve bir nevi seri ve hızlı üretim de gerçekleşmektedir. Dikkatle bakıldığında tüm işler elbirliği yapılmaktadır. Ahmed Midhat Efendi 1879 yılında yazdığı Ekonomi-Politik adlı eserinde bu konuya değinmektedir. O'na göre mesut adam elinde hem hammadde hem bunları işleyecek alet

edevat hem de bunları kullanacak bilgi ve kabiliyet bulunan kimsedir. Ancak bunların hepsi bir adamda nadir bulunur. Bunlardan herhangi biri elinde bulunan kişiler bir araya gelip elbirliği etmelidir. Aksi takdirde ekmek yiyemeyeceklerdir (Ahmed Midhat, [1879] 2005, 29).

Yeni usulleri halka benimsetme konusunda bir öğretmen titizliği taşıyan Ahmed Midhat Efendi, bunu romanlarına da yansıtır: “Bunu şöyle sürmeli! diye diğerlerinden ziyade doldurduğu bir arabanın kollarından yakalayıp beli hizasına kadar kaldırıncaya ileriye doğru seyreden sıklet arabayı hemen kendi kendisine ileriye doğru sürmeye başladı” (Ahmed Midhat [1885] 2000: 22). Sanayi devrimi ile tartışılmaya başlanan ve üzerine birçok fabrikada deney de yapılan hareket etüdünü, yukardaki satırlarda görmekteyiz. Hareket etüdü, daha az bir enerji ile daha çok iş yapmayı mümkün kılmakla birlikte işlerin yapımını basitleştirerek daha az bir zamanda, daha az bir enerji ile daha çok iş yapılmasını amaçlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Şinasi bir nevi hareket etüdünü uygulamalı bir şekilde anlatarak, köylülere kolaylık sağlamaktadır. Bu konu hakkında daha sonra 1911 yılında Frederick W. Taylor, “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” adlı eserinde bunu detaylı bir şekilde ele almıştır (Taylor, 2005: 8).

Tüm bunlara ek olarak Ahmed Midhat Efendi, bir tehlikeye de dikkat çeker. Hemen hemen bütün romanlarında elindekinin kıymetini bilmeyen malını mülkünü israf eden, müsrif insanları işler. Bunların, bu kötü huylarından dolayı içine düştükleri durumu anlatır ve bir ibret olarak insanlara sunar. “Felatun Bey ile Rakım Efendi” romanındaki Felatun Bey, “Bahtiyarlık” romanındaki Senai Bey, “Paris’te Bir Türk” romanındaki Zekâ Bey vb. karakterler, yukarda bahsedilen olumsuzlanan müsrif tiplerdendir. Bu insanların karşısına çalışkan ve tutumlu tipleri koyar.

Devletlerin iktisadi durumuna da değinen Ahmed Midhat Efendi, “Arnavutlar Solyotlar” adlı romanında devletlerin gereksiz harcamalar yüzünden insanları ne hale sürüklediğini eleştirel bir dille anlatır. Siyasi ve askeri anlaşmazlıklar ülkeleri harp teknik ve teknolojiye büyük para harcamalarına sebebiyet vererek ülkelerin mali dengesini bozmaktadır. Tahhammül edilemez olarak vurguladığı bu mali yük, halkı aç, perişan ve ümitsiz bir hale getirmektedir. Bu durumda ortaya Rusya’da nihilistler,

Almanya’da sosyalistler ve Fransa’da anarşistlerin çıkmasına sebep olarak, daha büyük tehlikeleri doğurmaktadır (Ahmed Midhat, [1888] 2002: 25)

En nihayetinde Ahmed Midhat Efendi, insanların çalışıp, gayret etmesini, elinin emeği ile geçinmesini ve tutumlu olmasını öğütler. Eserlerinde çalışmayı “bahtiyarlık” olarak nitelendiren Ahmed Midhat Efendi, bu bahtiyarlığı üretken ve çalışkan olmakla tanımlar. Girişimciliği över, bunu kendi yaşantısında da gösterir. Hayata sıfırdan başlayarak, maddi açıdan iyi bir seviyeye gelineceğini yaşantısı ile ispat ettiği gibi romanlarında da bunu işler (bkz. Georgeon, 2006: 144; Ahmed Midhat, 1879). 1879 senesinde kaleme aldığı Teşrik-i Mesai,-Taksim-i Mesai adlı eserde girişimciliği öne çıkarır.

O’nun ticaretten anladığı da büyük karlar elde etmek değildir. Gündelik geçimini rahat bir şekilde temin edecek kadar çalışıp, rahat bir şekilde ömür sürmenin gerekliliğini öne sürer. O insanın yaptığı her işte insanların iyiliğine çalışması gerektiğini düşünür ve buna gayret eder. Bu bakımdan geleneksel bir tutum sergilemektedir. Buna ek olarak, insanların üretim için gerektiğinde elbirliği etmelerini önerir. Adam Smith’in etkisini burada görmek mümkündür. Zira Ahmed Midhat’ın elbirliğinden kastı, Adam Smith’in Milletlerin Zenginliği adlı eserinde dile getirdiği “iş bölümü”dür (bkz. Ahmed Midhat, [1879] 2005: 120). İktisadi hayatın her alanında yeni usulleri ve teknikleri denemeyi, bu şekilde verimi artırmayı amaç edinir. Bunun için yeni usulleri denemekten, uygulamaktan kaçınmaz. Bu açıdan yenilikçi bir tutuma sahiptir.

3.3. Teknolojinin Günlük Hayata Girmesi, Kullanımı ve Etkileri

On dokuzuncu yüzyılla birlikte teknik ve teknoloji de hızlı ve büyük değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler insanların özellikle sosyal ve iktisadi alandaki faaliyetlerine büyük kolaylıklar getirmiştir. Elektrik ile makineye dayalı üretim artmış, telefon ve telgraf hatları ile kıtalar birbirine bağlanmıştır. Elbette ki yaşanan bu gelişmeler edebi eserlere de yansımıştır. Avrupa’da Fransız yazar Jules Verne bu konuda başı çekmiş, romanlarında teknik, teknolojik gelişmeleri ele almıştır. Ahmed Midhat Efendi de romanlarında kimi zaman teknolojik aletlerin yanlış kullanımından doğan ironik vakaları kimi zaman da bu aletlerin ne kadar hayatı kolaylaştırıp iyi ve güzel işlere vesile olacağını işlemektedir.

“Avrupa’da Bir Cevelan” adlı seyahatnamesinde Avrupa’nın ilim ve tekniği hakkındaki fikrini açıklamakla birlikte, bu onun aynı zamanda ilim ve teknik konularına ne kadar meraklı olduğunu da göstermektedir: “Avrupaca beni gerçekten meftun ve mütehayyir eyleyen şey terakkiyât-ı maddiyyeden ibaret olup bunun asıl hayran olmaya şâyân olan ciheti makinelerden ibarettir” (Ahmed Midhat, [1307] 1890: 657).

“Vah” adlı romanında Ahmed Midhat Efendi, tiyatro salonlarında elinde dürbünlerle kafesleri gözleyenleri şöyle anlatır: “... Çalgıcılar hizasında birer koltuk sandalye almışlar. Elllerinde birer dürbün. Mil üzerinde imişler gibi fırıl fırıl dönerek kadınların kafesli localarına dürbün doğrultarak bakışlar!” (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 54). Dürbün burada kullanım amacına ters düşecek bir şekilde insanların mahremini gözlemek için kullanılmıştır.

Yine “Vah” romanında bu sefer fotoğraf ve fotomontaj ile ilgili bir sahneye rastlamaktayız. Bilindiği üzere 1842 gibi çok erken bir tarihte ülkemize gelen fotoğraf makinesi ile birlikte birçok kişi fotoğrafçılık işi ile meşgul olmuştur. Bu dönemin en meşhurlarından Abdullah Biraderler de bu işle uğraşmışlar ve bir çok ünlü kişinin de resmini çekmişlerdir (Ekinci, 2013; Ekinci, 2013). “Vah” romanında da bir komplo mağduru olan Ferdane, kendisinden habersiz olarak resimleri, Abdullah Biraderler’in dükkanında fotomontaj ile değiştirilerek bir balet elbisesi ile poz verir hale getirilmiştir. Ferdane’nin bu durum karşısındaki şaşkınlığa düşmeyip zaten fotomontaj vb gibi şeylere olan vukufunu Ahmed Midhat şöyle ifade etmektedir:

“Ferdane bir fotoğrafya resmi makine önüne tekrar konularak yeniden cama alınıp birçok nüshaları çıkarılacağını bildiği gibi bu cam “karanlık sandık” denilen alet vasıtasıyla hutût-ı ziyânın tekatu’undan müteşekkil zaviyelerin gittikçe büyümelerine ittibaen sandığın gerisindeki fotoğrafya eczalı kağıt üzerine resmi büyük kıt’ada olarak aks ettirebileceğine dahi vakıftı. Ferdane kadar ehl-i mütalââ ve tetbbu bir kadın için fotoğrafya sanatı gibi hakikaten muharrik-i merak olan bir sanat hakkında şu kadarcık bir fikir peydası istibat olunacak bir şey midir” (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 158).

“Paris’te Bir Türk” adlı romanında da yine fotoğraf makinesinden bahseden Ahmed Midhat Efendi, yeni insanın yeni olanı (teknik alet ve edevat vb) tecrübe etmesi hakkında Nasuh Efendi’nin ağzından şöyle bir fikir vermektedir: “Seyyar fotoğrafçıların fotoğrafya takımından bir küçük takım alıp da, şu gördüğüm peyzajların (ağaçlık ve manzarası lâtif yerlerin) birer resmini almak suretini düşünüyorum” (Ahmed Midhat,

[1876] 2000: 310). Fotoğraf makinesinden “Ahmed Metin ve Şirzat” romanında da bahseden Ahmed Midhat Efendi, seyahat ederken oldukça kullanışlı bir icat olduğunu vurgulamaktadır (Ahmed Midhat, [1892] 2013: 90).

“Dürdane Hanım” romanında ise henüz Osmanlı ülkesinde yaygın olarak kullanılmayan bir iletişim aracı olan telefon konu edilmektedir:

“Birgün Ulviye’nin baba dostu İngiliz tabip gelerek hanım ile sohbet ederken söz “telefon” yani nakil-i sadâ denilen ihtirâ-ı garîbe intikal eyledi. O zaman bu âlet henüz pek yeni ihtirâ edilmiş olduğundan Avrupa’nın fennî gazetelerinin bunlara dair verdikleri malûmatı erbab-ı iktidar tecârib-i fiiliyyeye tatbik ile eğlenirdi” (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 64).

Görüldüğü üzere, Avrupa’nın fenni gazetelerini yakından takip eden ve bu gazetelerdeki bilgileri tecrübe etmeye çalışan bir kesim bulunmaktadır. Aslında romandaki bu bilgi bize Ahmed Midhat Efendi’nin bir attar çırağı olarak çalıştığı yıllarda okuma yazma bilmesi sayesinde çeşitli kitaplardan öğrendiği yeni macunları denemesini hatırlatması açısından önemlidir (Yazgıç, 1940: 6). Devamında:

“Buna adeta mucize demeli. Böyle bir şey nasıl tasavvura sığar? Burada oturduğunuz yerdeyken dünyanın ta öte ucunda söylenen sözleri birer birer işitiniz.

Ulviye’nin zihnine derhal bir şey gelerek bunu hal için sordu ki:

Bu alet çok pahalı bir şey midir?

Hayır! Zaten asıl ehemmiyet verilecek bir ciheti de bu değil mi ya? Elektrikli çingiraklardan pek de farkı yok. On lira kadar bir pahayla mübayaa olunabilir” (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 64-65).

Telefonun kolayca temin edilmesinin yanı sıra, ucuz olması da dikkat çekmektedir. Zaten Ulviye Hanım, telefonu hemen tedarik edecek ve kapı komşusu Dürdane Hanım’ın evine gizlice yerleştirerek, komşusunun evini dinleyecektir.

Telgrafın yaygınlaşmasını da konu edinen Ahmed Midhat, “Eski Mektuplar” adlı romanında Kenân’ın memleketinden ayrıldıktan sonra akrabaları ile iletişim kurduğu bir araç olarak telgrafın haber almayı kolaylaştırdığını işlemektedir. Telgraf sayesinde daha hızlı bir bilgi akışı ve haber alma mümkündür (Ahmed Midhat, [1898] 2003: 37, 99; Davison, 2003: 347).

“Ahmet Metin ve Şirzat adlı romanında ise Ahmed Midhat Efendi, deniz seyahatine çıkmak için kendine bir gemi yapan Ahmet Metin’i şahsında detaylı teknik bilgiler verir. Osmanlı tersanelerinin görmediği bir usulde ve biçimde yapılan bu geminin çizimlerini romanda resimler yoluyla gösteren Ahmed Mithat, III. Selim döneminde başlayan bu terakkinin daha da ileriye götürülmesi gerektiğini belirtir. Bu durumu İngiltere ve Amerika gibi denizci milletlerle kıyas ederek açıklar. Yerli gemi yapım ve kullanımını teşvik eder. Ancak bunu söylerken bir çelişkisi de ortaya çıkar. Ahmet Metin’in gemisi yerli yapımdır ancak yapım malzemeleri Avrupa’dan getirtilir (Ahmed Midhat, [1892] 2013: 12, 90). Bununla birlikte “milli sanayi”den bahsedilmektedir (Ahmed Midhat, [1892] 2013: 40).

Yine “Paris’te Bir Türk” adlı eserinde Ahmed Midhat Efendi, o dönem büyük bir yankı uyandıran ve Prusyalıların galibiyeti ile sonuçlanan bir savaşa, Sadova Muharebesine de değinmektedir. 1866 yılında Avusturya ile Prusya arasında meydana gelen savaşta, teknolojinin ne kadar büyük bir güce sahip olduğu kendini göstermektedir. Prusyalılar arkadan dolmalı iğneli tüfekler geliştirerek savaşta bunları kullanırlar. Ancak Avusturyalıların elinde ağızdan dolma klasik tüfekler bulunmaktadır. İğneli tüfekleri doldurmak için ayağa kalkmak gerekmezken, ağızdan dolmalı tüfekler için ayağa kalkmak gerekmektedir. Bu da kendini düşmana açık etmek olacağından Prusyalılar bunu affetmez ve Avusturya ordusuna büyük zayıat verirler (Ahmed Midhat, [1875] 2000: 7). O bu konuda nasıl bir yol tutulması gerektiğini, Namık Kemal’i eleştirdiği mektubunda dile getirir. Zira Namık Kemal, Tuna ve Balkan coğrafyasındaki savunma silahlarının sınırlardaki güvenliği sağlayacağını düşünmektedir. Ahmed Midhat:

“Top yapımını Venedikliler bize öğrettikleri halde sonra biz onlara ve onlarla beraber bütün Avrupa’ya top yapmayı öğrettik ve top yapıp sattık. Macaristan savaşlarında şehit olan bir topçu ustasının yükleri içinde buluna gayet muntazam top modellerinden birkaçı hâlâ Avrupa müzelerinde korunmaktadır. Bugün savaşçılığın birinci şartı olan havan topunu bir Osmanlı padişahı icat etmiştir. Biz ne zaman “Hanri Martin” i mi satın alalım, “Chassepot” yü mü? Tartışması yerine “Şu binbaşının icadı olan örneği mi imal edelim, yoksa bu kolağasınınkini mi?” tartışmasına girersek o zaman geleceğimizin güvenliğinden emin olabiliriz. Silah kendimizin silahı olsun ki güvenelim. Güneşe denk geldiği zaman her ışını düşmanın gözüne, beynine saplanan palaları, yatağanları biz yapar ve üzerine dahi “inna fetahna” veyahut “vecahidu” yazardık (Ahmed Midhat, [1876] 2014: 203).

diyerek, bu tavrı ile teknik bilgi bakımından kendimizi geliştirmemizi ve ihtiyaç duyulan her şeyi Avrupa’dan alınmak yerine ülke içinde üretilmesinin

gerçekleştirilmesini önermekte ve savunmaktadır. Bir nevi yerli üretim olan teknolojik araçların kullanımını teşvik etmektedir. Ancak burada, o Osmanlı Devleti için hayati öneme haiz bir olaya da atıfta bulunmaktadır. Bu olay Osmanlı bürokrasinin, yurtdışında görevlerini yerine getirirken, özellikle teknoloji alanında nasıl bir gözlem gücüne ve öngörüye sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Namık Kemal'in bahsettiği savunma silahları mevzusunu açıklamak, Osmanlı modernleşmesinin seyri açısından da kanımızca önem arz etmektedir. Bahsedilen silahlar Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın, Amerika Birleşik Devletleri'nde büyükelçi olduğu sırada Amerika'dan gönderdiği bir rapor üzerine alınmıştır. Aynı zamanda iyi bir matematikçi de olan Tevfik Paşa gönderdiği raporda, Amerikalıların Kızılderililerin baskın ve tacizlerinden korunmak için kalelerde savunma silahları kullandıklarını ve bu silahları sürekli olarak geliştirdiklerini belirtir. Osmanlı Devleti'nin, Balkan coğrafyasında gerek Rusya gerekse Avusturya-Macaristan İmparatorlukları karşısındaki nazik durumunu öngören paşa, bu silahlarla acilen Balkanlardaki Osmanlı kalelerinin donatılmasını teklif eder (bkz. Çeçen, 1991: 5; Akdeniz, 1998; Akdeniz, 2006; Tezer, 2010). Bu on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde gerçekleştirilir. Zira 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Plevne'de kendinden askeri ve teknolojik bakımdan çok üstün olan düşman ittifakına karşı Gazi Osman Paşa, bu silahlar sayesinde savaşı uzun bir müddet kendi lehine devam ettirir.

Sonuç olarak; Ahmed Midhat Efendi, romanlarında teknolojik aletlerin kahramanlar tarafından kullanılmasını ele alarak iki durumu gözler önüne koymaktadır. Bunlardan ilki teknolojik aletlerin günlük hayatımızı kolaylaştırmak için kullanılması gerektiğidir. Ki bu durum ironik olaylarla birlikte işlenmiştir. Bu sayede okuyucusuna, romanlarında ele aldığı alet, edevatın hem ne işe yaradığını, nasıl kullanılması gerektiğini anlatmakta hem de teknik bilgilerini arttırmaktadır. Ek olarak yukarıda verilen örneklerde birçok coğrafyada kullanılan teknolojik ürünlerin kullanımını yaygınlaştıkça farklı kültürlerde işlev değişikliğine uğradığı görülmektedir. İkinci olarak, teknolojinin Prusya-Avusturya Savaşı'nda olduğu gibi nelere sebebiyet vereceğini belirterek, yerli üretim teknolojik eşya, silah vb sahip olmamız gerektiğini öne sürmekte ve savunmaktadır.

3.4. Medeniyet Kurucu Bir Unsur Olarak Kent

On dokuzuncu yüzyılla birlikte Osmanlı kentleri bir değişim ve dönüşüm içerisine girmiştir. Özellikle liman kentlerinde artan ticaret ve buna bağlı olarak artan nüfus, iç pazarlara Avrupalıların girmesi, yaşanan savaşlar sonucunda İstanbul başta olmak üzere birçok kente akan göç dalgaları vb nedenler bahsedilen değişim ve dönüşümün başlıca sebepleri arasındadır (bkz. Tekeli: 1985).

Ahmed Midhat Efendi, on dokuzuncu yüzyılda değişen ve dönüşen şehir düzeni hakkında, gerek yazdığı seyahatnamede gerekse romanlarında detaylı bilgiler vermektedir. Bu bilgileri verirken genellikle de Osmanlı'daki -daha özelden İstanbul'da- şehir düzeni ile Avrupa ve Amerika'daki şehirleri mukayese eder. Bu mukayese Osmanlı açısından birçok olumsuzlukları dile getirmektedir.

Ahmed Midhat Efendi, "Hayret" adlı romanında zihnindeki şehir tasavvurunun tanımını yapmaktadır. Görevi gereği İstanbul'da geceleme mecburiyetinde kalan Adalar Kaymakamı'nın başına gelenler üzerinden bir şehrin nasıl bir muhtevaya sahip olması gerektiğini belirtir:

"Hakikaten, payitahtımızın İstanbul cihetini bir şehir addetmektense azim ve cesim bir köy addetmek daha ziyade münasip olur. Zira şehir denilen şey, insanların yaşamak için muhtaç oldukları her şeyi cami olmak lâzım geldiği hâlde İstanbul'da levâzım-ı mezkûreden birçoğunun noksanı bedihidir. İşte ezcümle nefisini bilen bir adamın temiz otel bulup da geceyi geçirebilmesi kabil değildir. Böyle bir yabancı, kendisini kabul ettirecek bir dost arar ki aynıyla bir köye gidenler dahi geceyi böyle misafirlik suretiyle geçirmeğe muhtaç olurlar. Belki de İstanbul'da insan hiç bilmediği bir yere kendisini misafir kabul ettiremeyeceği derkâr bulunduğu hâlde bir köye gidecek olsa Tanrı misafiri olmak üzere kendisini her hâneye kabul ettirebilir" (Ahmed Midhat, [1885] 2000: 56; bkz. Karabulut, 2010: 108).

Görüldüğü üzere Ahmed Midhat bir yerin şehir olabilmesinin, insanların yaşamak için muhtaç bulunduğu şeyleri kendisinde toplaması olarak dile getirmiştir. Adalar Kaymakamı da ihtiyaç duyduğu bir anda ulaşım vasıtası bulamamıştır. Buradan kentin her yerinin eşit ölçüde olanaklara sahip olmadığını görmekteyiz.

Ahmed Midhat Efendi, "Paris'te Bir Türk" adlı eserinde ulaşım bahsine değinerek, İstanbul'un bu konuda sıkıntılı olan tarafını dile getirmiştir.

"Paris bir şehri-i âzimdir ki insan-ı kâmil nazârında her tarafının itibarı birdir. Zira hangi tarafında bulunursanız arzu eylediğiniz etrafa sizi derhal isâl için faytonlar

gibi, omnibüsler gibi, şimendiferler gibi, nehir vapurları gibi binlerce vesait-i nakliye emrinize, yani beş on paranıza muntazırdılar. Herhangi tarafta olsanız geceyi geçirebilirsiniz. Öyle İstanbul'da olduğu gibi maâzallahü tealâ geceyi Fatih'te geçirmeye mecburiyet elverip de bir ahbap hanesi dahi bulunmaz ise, bakkal dükkânında zeytin, ekmek yiyerek kahvehane peykesinde (O da kahveci razı olursa. Çünkü sizi kabule hiç mecburiyeti yoktur) beytutete muhtaç kalmazsınız" (Ahmed Midhat [1876] 2000: 115).

Hatta o dönem İstanbul'daki yolları Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı eserinde Ahmed Midhat, oldukça kinayeli bir şekilde ele almaktadır. Bir ilaç sebebiyle derin uykuya dalmış olan Mr Bovlay'ın taşınması ve yolların ahvalini:

"Zira Jefferson daire-i belediyesi o şehrin yollarını bir baştan bir başa yumurta tekerlenmiş olsa kırılmayacak derecelerde mükemmel şose olarak yaptırmış bulunduğundan hiçbir yerde arabanın Bovlay'ı uyandıracak kadar sarsıntı peyda etmeyeceği muhakkaktır. Böyle bir sarsıntıyı bizim İstanbul'da aramak lazım gelir ki en âdisi Bovlay'ı uyandırmaya değil bir kadının rahmindeki cenîni iskata kâfidir" (Ahmed Midhat, [1888] 2002: 87).

şeklinde ifade eder. Yine "Hayret" adlı romanında Osmanlı'da şehirlerarası ulaşımın vehametini dile getirir:

"Petersburg gibi en uzak bir yerden şimendiferlerle üç gün zarfında İtalya'ya inilebilir. Paris'ten, Berlin'den İtalya iki günlük yoldur. Bu iki üç günlük yolu katetmekteki külfetse İstanbul'dan Kütahya'ya gitmekteki külfete dahi nispet edilemez. Ne mümkün, İstanbul'dan Bursa'ya gitmekbizce ehven-i seyahat olup ondan öteye Kütahya'ya kadar gidilebilmek Avrupa'nın hiçbir yerindeki seyahatlar kıyas olunamayacak kadar müşkülâtı daidir" (Ahmed Midhat, [1885] 2000: 84).

"Acâyib-i Âlem" adlı romanında yine bir mukayeseye başvurarak Avrupa ülkelerine kıyasla, Osmanlı'da seyahatin meşakkatli oluşunu anlatır:

"... bu vapurla pek uzun seferlerin pek büyük meşâkkına o kadar tahammül için yapılmışlardır ki bunlar Londra'yı, Odessa'yı âdeta Balıkesir'in İstanbul'a kurbundan ziyade takarrüp eylemişlerdir. Meselâ Balıkesir'de yüz kantar taşınız bulursa onu İstanbul'a nakil için Londra'daki yüz kantarlık yükünüzden ziyade zahmet çeker ve binnisbe daha ziyade masraf ve daha ziyade zaman sarfeyleyirsiniz" (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 47; bkz. Tüzer, 2014: 86).

"Karnaval" adlı eserinde ulaşımın ticaret açısından ne adar büyük öneme sahip olduğunu vurgular:

Rumeli şimendiferlerinden bahsediyorduk. Eğer şimendiferler biter de Avrupa hatlarıyla iltisak eylerse İstanbul'un ticareti, serveti ne kadar artacağını konuşuyorduk. Resmî efendi diyor ki "O zaman İstanbul'da çilek ve çavuş üzümü vesâir mahsulat vagon

dolularınca Avrupa'ya gidecek ve bunlara mukabil Avrupa'dan İstanbul'a altın yağacaktır. Burası Avrupa'nın turfanda bahçesi olacak” (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 99).

“Paris'te Bir Türk” adlı romanında ise, o dönem Avrupa'nın birçok şehrinin kent planına sahip olmasına değinerek, İstanbul'un başkent olmasına rağmen böyle bir plandan mahrum oluşu anlatılır.

“... bu memleketlerin vesair mevaki-i müteayyinenin plânları hep bir zamanda ve bir defada yapılmamıştır. Evvelâ birisini yapmışlar. Ona gösterilen rağbet, erbabını sair yerlerin plânlarını yapmağa da teşvik etmiş. Binaenaleyh şimdi İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da, Avusturya'da âdeta mahsus plânı yapılamamış yer yok gibidir. İspanya ve İtalya ve Rusya'ya gelince orada halk böyle şeylerin kadrini bilmediklerinden maada, kendilerine irae edilse bile ehemmiyet vermediklerinden, en büyük memleketlerinin de plânları yoktur. Âlemin gözü oralarının görmez ve oraları kendilerini âlemin gözüne arzetmezler. Hele Memâlik-i Osmaniyeyi hiç sormayınız. Henüz payitahtın bile mükemmel bir plânı yoktur. (Ahmed Midhat [1876] 2000: 299-300).

“Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları” adlı eserinde Ahmed Midhat, Amerika'nın cadde, mahalle ve sokaklarının belli bir düzün ve intizam dahilinde kurulduğunu ve bu sayede posta teşkilatının da muntazam bir şekilde işlediğini anlatmaktadır:

“Efendim! Amerika'da filanca cadde veya sokak diye mahallât ve esvâkın isimleri yoktur... Binaenaleyh mahalleler ve sokaklar ve haneler hep numara ile tesmiye olundukları gibi orada sekiz on ve hatta bazıları on beş katlı olarak yüzlerce daireleri binlerce odaları hâvi haneler dahi bulunduğundan herkesin sakin olduğu daireler de numara ile tayin olunur. Bu usulün bir faydası dahi mektup ve bahusus telgraflarda zarf üzerine yazmakta görülür. Mesela Doktor Gribling'in adresi '75-63-128' diye yazılır ki birincisi caddesinin, ikincisi hanesinin, üçüncüsü dahi dairesinin numaraları olduğundan, yalnız şu kadar bir yazı ile yazılı olan bir mektubu posta müvezzii doğruca doktorun dairesine getirip teslim eder” (Ahmed Midhat, [1888] 2002: 28).

Nihai olarak Ahmed Midhat, şehrin tanımını insanların ihtiyacını karşılama noktasından hareketle yapmaktadır. Barınma, ulaşım vb insanların yaşamak için ihtiyacı olan ne varsa hepsinin şehirde bulunmasının zorunluluğundan bahsetmektedir. Gerek Avrupa gerekse Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şehirlerle Osmanlı şehirlerini farklı açılardan kıyaslamaktadır. Gece, gündüz şehir içi ulaşımın kolaylıkla sağlanması, şehirlerarası ulaşımın rahatlığı, kolaylığı ve ucuzluğu, yolların konforlu ve rahat bir seyahati mümkün kılması, şehirlerin planlarının yapılması vb konulara değinmektedir.

Şehirlerin düzenli bir planlama dâhilinde büyümesi Osmanlı Devleti'nin gündemini o dönem meşgul etmiştir. Zira savaşlar yüzünden büyük şehirlere gelen büyük göç akını, şehirleri alt üst etmiştir. Sokaklar ve caddeler savaşlardan açan göçmenlerle dolmuştur. Ayrıca beledi hizmetler de düzenli ve sistemli bir şekilde işlememektedir. Şehirler bir kent planı dâhilinde büyürse, beledi hizmetler de düzenli olarak verilirse birçok ek hizmetin şehir haline sunulması da mümkün olacaktır. Şehirlerarası ulaşımındaki sıkıntıları da dile getiren Ahmed Midhat Efendi, bunun sadece seyahate değil aynı zamanda ticarete de engel olduğunun bilincindedir. O'nun zihninde hem ülke içinde hem de ülkeler arasında iyi bir ulaşım ağının kurulması gerektiği fikri bulunmaktadır.

3.5. Batılı Zihnin Osmanlı Tasavvuruna Alaturka Reddiye

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleri karşısında aldığı maddi yenilgiler, zamanla zihni, entelektüel alana da sıçramış ve gerek düşünürler gerekse bürokratlar arasında bir aşağılık kompleksine dönüşmüş, artık Batılıların Osmanlı Devleti, toplumu ve kültür havzası hakkındaki algısı, Osmanlı bürokrat ve entelektüellerinin kendi medeniyet havzaları hakkındaki algıları haline gelmiştir. Batılı algı bir nevi üst algı haline gelerek, Osmanlı entelektüellerinin ve bürokratlarının kendi kültür ve medeniyet havzalarına bakışını şekillendirmiştir. Bu değişen zihni algı, on yedinci yüzyılda kendi öz değerlerimizi koruyalım ve devlet sistemimize yeniden düzen verelim şeklinde iken, daha sonraki dönemde bu düşünce entelektüellerin zihninde önce askeri alanda başlayıp daha sonra birçok alana yayılan Batılı usulde eğitim verme ve onların seviyesine ulaşma şekline dönüşmüştür. Bu merhalede seçme ayıklama kriteri göz ardı edilerek Batı'dan alınarak uygulanan reformlar ve ıslahatlar özellikle Tanzimat sonrası toplumsal yapıda ciddi kırılmalara sebebiyet vermiştir.

Ahmed Midhat Efendi, yukarda bahsi geçen Osmanlı entelektüellerinin yaşadığı zihni kırılmanın sebebine dair “Ahmed Metin ve Şirzat” adlı romanında değinmektedir:

“Milletler ve devletler arasındaki galibiyet ve mağlubiyet-i maddiyenin hiçbir hükmü yoktur. Bugün mağlup olan bir devlet ya da bir milletin yarın tekrar galip gelmesi imkânını kimse reddedemez. Asıl ehemmiyet verilecek şey galibiyet ve mağlubiyet-i maneviyedir. Bir millet manen mağlup olduğu hâlde maddeten galip bile olsa hükmü yoktur” (Ahmed Midhat, [1892] 2013: 520).

Görüldüğü üzere Ahmed Midhat, asıl yenilginin manevi yenilgi olduğunu belirtmekle birlikte, kendisini konumlandırırken nasıl bir tavır takındığı sorusuna da cevap niteliği taşımaktadır. “Avrupa’da Bir Cevalan” adlı seyahatnamesinde Doğu ve Batı’yı mukayese ederek Batı karşısında aldığı konumu açıklar:

“Şu terakkiyât-ı maddiye ve tedenniyât-ı maneviye muvâzenesinde benim için en ziyâde tesliyeti mucib olan bir şey vardır ki o da bizim şarklılar gibi henüz müteahhir bulunan milletler tedenniyât-ı maneviyeden maâsuniyetle bu yüzden bittabi müteahsil olan bahtiyarlıklarını muhafaza edebilecekleri halde Avrupalıların o bahtiyarlığa nâil olamayacakları kaziyesidir. Biz kudretimiz yettiği kadar çalışarak terakkiyât-ı maddiye peyderpey nâil olabiliriz. Hele asıl bahtiyarlık hususunda Avrupaca gıptamızı, hasedimizi mucip olabilecek bir hal bulunmadığına kanaat dahi bizim için bir büyük bahtiyarlıktır” (Ahmed Midhat [1307] 1890: 771).

Bu dönemde Avrupalıların, Osmanlı hakkındaki algısı pek de müspet değildir. Ahmed Midhat Efendi’nin oğlu Kamil Yazgıç, dönemin Avrupası’nın Osmanlı ülkesini ve toplumunu, eli bıçaklı, beli kuşaklı, şalvarlı, âbani sarıklı ve çarıklı tanıdığını belirtmektedir. Avrupalıların bu algısı sebebiyle Ahmed Midhat, Stockholm’deki Müsteşrikler Kongresi’ne oldukça hazırlıklı gider. Osmanlıların yukarıda bahsedilen kılık ve hüviyette olmadıklarını ispata yarayacak birçok delili beraberinde götürmüştür. Buna ek olarak Fransızca propaganda broşürleri bastırarak, birçok konferans da verir. Bu konferanslarda Osmanlı hakkında yanlış ve haksız algıları yıkmaya ve doğruları anlatmaya ve açıklamaya çalışır. Sadece bununla da kalmaz, İstanbul’daki evinde, Osmanlı ülkesine gelen seyyah ve yazarları ağırlayarak onların algısını değiştirerek Osmanlı hakkında doğru bilgi edinmelerini sağlamaya çalışır (Yazgıç, 1940: 81-82).

Romanlarında da çeşitli vesilelerle Avrupalıların Osmanlı ülkesi ve İslam dini hakkındaki yanlış anlamalarını düzeltmeye çalışan Ahmed Midhat Efendi, buna ek olarak ait olduğu kültür ve medeniyet havzasına yapılan saldırıları ağır bir şekilde eleştirmekten kaçınmaz. Bunu kimi zaman bunun için hususi kitaplar yazarak kimi zaman da roman kahramanlarının ağzından yapar. Romanlarında çok eşlilik yani taaddüd-i zevcât, İslam’ın heykel ve resme bakışı gibi konulara değinirken, Avrupalı seyyahların Osmanlı hakkında yanlış bulduğu söylem ve tavırlarını eleştirmektedir.

“Paris’te Bir Türk” adlı eserinde çok eşle evlilik meselesini ele alan Ahmed Midhat Efendi, meseleyi salt dini açıdan ele almaz. O diğer meselelerde takındığı tavır, bir meseleyi etraflıca teşhis edip, ondan sonra tedaviye girişen tavır, bu meselede de takınır

ve meseleyi etraflıca tartışır. Çok eşlilik meselesi üç açıdan ele alan Ahmed Midhat Efendi, siyasi, tabii ve feylosofi olarak meseleyi ele alır:

“... bir karı koca farz ediniz ki kocası on yedi karısı on dört yaşındayken tezevvc eylemişlerdir... Bunlar otuz sene beraber yaşamışlar. Karısı kırk dördüne ve kocası kırk yedi yaşına gelmiş. şarktta kırk dört yaşına gelen bir kadın burada altmış yaşına gelenler derecesinde ihtiyar olur. Kırk yedi yaşına gelen erkek ise hâlâ genç kalır. Zira doksan yaşında birkaç adamı ismiyle, şanıyla, resmiyle, şöhretiyle haber verebilirim ki hâlâ ocuk tevlid etmektedirler...”(Ahmed Midhat [1876] 2000: 148).

Ahmed Midhat, Avrupa'nın metres edinme detini eleştirerek, metres ile hem madden hem de manen zarara uğrayacak ailenin korunmasını temel almaktadır.

“şimdi karılıktan çıkmış olan bu zevce hâlâ kocalığında sebat eden zevcine mukbil, ne menzelette kalır. Bu halde o kocanın Avrupa usulünce kendisine bir metres tedarik etmesi ve varidatının bir kısm-ı kllyesini mezbure ile olan maişet-i fuhiynesi uğrunda sarf etmesi ve binaenaleyh hanesine nazar-ı bikydi ile bakması ve şayet bir çocuğu dünyaya gelir ise onu kendisine evlat kabul edemeyip bu misll evlad-ı na-meşruaya mahsus olan mevlara terk etmesi mi muvafık-ı akl-u hikmettir? Yoksa... havayici tabiiyyesini istifa edeceği kadını meşrun kendi hanesine alması ve ...şayet evladı olur ise onları dhi evlad-ı siresi gibi bağrına basması mı evldir?” (Ahmed Midhat [1876] 2000: 148-149).

Meselenin tabii boyutunu da ele alan Ahmed Midhat, bireysel farklılıkları ve ihtiyaçları örnek vererek çok eşlilik konusundaki tavrını temellendirmeye çalışmaktadır:

“Bu arz ettiğim mütalaa ki felsefenin bir nokta-i nazarından bakmakla serd edilir, şöylece bir tarafta kalsın. Bir de işin cihet-i tabiiyyesine bakalım... Bir ekmekle karnı doyan adam c ekmekle a kalan adama ‘ ‘ Bu ne rezalet! Sen de benim gibi niçin bir ekmekle ikfita etmiyorsun?’ ’ demekle hak kazanabilir mi?’ (Ahmed Midhat [1876] 2000: 149).

Son olarak meselenin “siyaset” boyutunu ele alan Ahmed Midhat Efendi'ye göre, din buna cevaz vermekte, lkin mecburi tutmamaktadır:

“Siyaset cihetine gelince: Bu taaddüd-ı zevcta bir din cevz veriyor... Ama dikkat isterim, emretmiyor, cevaz veriyor. Zira Avrupa'yı yanılta işte asıl bu noktadır. Buna bir din cevaz veriyor ki gayrın ırzına taarruz eden erkeği de ve ırzını muhafaza edemeyen karıyı eşna-ı mevt ile idam ediyor. Eğer namus bu kadar kıymetli olduğu teslim edilmeyecek ve bu ceza ağır görülecek ise onu da başkaca bahs edelim” (Ahmed Midhat [1876] 2000: 150).

Çok eşlilik meselesine “Ahmet Metin ve şirzat” adlı romanında da değinen Ahmed Midhat Efendi, İşlam Hukuku'nda çok eşliliğin, boşanmanın ve karı-koca hukukunu,

Hristiyanlık ile mukayese eder. Hristiyanlık'ın kadınların hukukunu gerektiği gibi korumadığını roman kahramanı Ahmet Metin'in ağzından Neofari'ye anlattırır (Ahmed Midhat, [1892] 2013: 712).

“Taaffüf” adlı eserinde Sâniha Hanım, kocasına odasında bulunan heykel ve resimlerden yola çıkarak İslam Dininin bu konuya bakışını sorar. Ancak Ahmed Midhat, bu konuşmada yine İslam Dinini müdafaa konumunda bulunarak Sâniha Hanım'ın kocası Rasih'in ağzından meselenin kendi bakış açısında doğrusu ne ise onu anlatmaktadır:

“...İnde'l İslam resim memnu mudur, değil midir?

Menudur, memnu görülmüş... Resimler mekruhtur. Yani bir tarafta muallak olan resme karşı namaz kılmak mekruhtur. Ama bu kerahat namazı bozacak derece değildir... Haniya demek isterim ki namazda bir düğmeyi ilikleme derecesinde memnu değildir... Musattah olsun mücessem olsun zî-ruh resimlerini istikrah edenler dahi mevcut olup, fakat bunlar resimler ıstılahında “natürmort” tabir olunan cansız resimleri külliyyen mübahdır diye hüküm vermişler...

Resim bulunan yere melek giremez, şeytan girermiş de!

...Hakikat-ı hâle gelince asıl hikmet ehl-i İslamı asnama fikir ve istidad-ı kadiminden men eylemekten ibarettir” (Ahmed Midhat, [1895] 2000: 91).

Görüldüğü üzere, Ahmed Midhat Efendi anlaşılmayan ve Batılılar tarafından da istismar edilen meselelerde, işin özünü anlatma ve kendince doğrusunu açıklama tavrını benimsemiştir. Ancak burada, modern bir tavır gizlidir. Bilindiği üzere Osmanlı evlerinin gerek iç gerekse dış tezyinatında hat sanatı büyük bir önem taşımaktadır. Evlerin dış tezyinatında “Ya Hafız” lafzı yazılmaktadır. Günümüze ulaşan birçok örneği de mevcuttur. Bu lafız, Allah'ın isimlerindedir. Yazılma amacı ise hem yazıya baktıkça ibret almak ve hem de felaketlerden korunmaktır. Zira özellikle yangın ve zelzele sebebiyle birçok felaket Osmanlı coğrafyasında yaşanmış ve halk büyük sıkıntılar çekmiştir. Kendisine sığınanı koruyan manasını taşıyan “Ya Hafız” lafzı, Osmanlı toplumu için büyük önem taşımaktadır. Hatta bu konu ile ilgili anlatıla gelen, halk arasında da oldukça meşhur bir hikâyesi de bulunmaktadır. Rivayet o dur ki, İngiliz sefiri, Keçecizade Fuad Paşa'ya evlerin dışında gördüğü yazının manasını sorar. Fuad Paşa sefire nükteli bir cevap verir: “Osmanlı sigorta şirketi poliçeleridir” der. Sefir ise: “Cirosu yüksek bir şirket olsa gerek. Çünkü bütün evlerde görüyorum” der. İç tezyinatta da hat sanatı ile yazılmış ve üzerinde hikmetli sözler, dualar bulunan levhalar

asılmaktadır (Ekinci, 2014). Ancak yukarıda görüldüğü üzere artık bahsedilen hat eserleri yerine resimler asılmaktadır.

Ahmed Midhat Efendi, Batıların haksız hücumları karşısında bir set gibi dikilmiştir. Yine “Paris’te Bir Türk” adlı eserinde Osmanlı ülkesinde birkaç gün kalıp, Osmanlı ülkesi hakkında Avrupalılara yanlış malumat veren seyyahları ağır bir biçimde eleştirir. Zira O’na göre birkaç gün İstanbul’da bir otel odasında kalmakla Osmanlı ülkesi ve toplumu hakkında doğru ve gerçek bilgiler elde etmek mümkün değildir. “Acâyib-i Âlem” adlı eserinde de Prenses buna benzer bir meseleyi gündeme getirir. O da bazı kitaplarda haremın bir dünya cenneti olduğu ve buralarda her türlü zevk ve safa sürüldüğüdür. Suphi buna şöyle cevap verir: “Türkler kendileri bile yekdiğerinin haremlerine giremedikleri halde acaba o kitapları yazan muharrirler haremle nasıl girmişler de bu halleri öğrenmişler? İş ü işret bizce şer’an memnu olduğu halde haremle bu halde bulunmalarına imkân kalır mı?” (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 90).

Nihayetinde Ahmed Midhat Efendi, Avrupalıların, Osmanlı toplumu, Türkler ve İslam hakkındaki önyargılarını kırmaya çalışmaktadır. Bunun için de roman kahramanlarının ağzından meselelere açıklık getirmeye çalışmaktadır. Dini açıdan sorulan soruları, sadece İslam dininin hükümleri ile değil, farklı bilim dallarının bilgisi ile cevaplandırmaya çalışmasının altında ciddi bir refleks bulunduğu açıktır. Zira meseleler Ahmed Midhat Efendi tarafından, akla uygunluk açısından açıklanmaya çalışılmakta, tabiri caizse din akla uydurulmaya çalışılmaktadır. Ancak tüm bu meselelere bakıldığında günümüzde dahi hala konuşulması ve sadece bununla da kalmayıp dini meselelerin akla ve bilime uygunluk çerçevesinden açıklanmaya çalışılması takdire şayandır. Yani bahsedilen zihni tutum bir süreklilik içerisinde bir asrı aşkın bir süredir devam etmektedir.

3.6. Kimlik: Alaranga Zihnın Buhranı

Osmanlı Devleti’nin Tanzimat Fermanı ile birlikte yönünü Batı’ya dönmesi, toplumun hemen hemen tüm kesimlerinde kırılmalara sebebiyet vermiştir. Toplumda, Batılılaşmayı Batı’nın kılı, kıyafet, adab-ı muaşeretini almak, Fransızca bilmek olarak algılayan bir kesimin oluşması, huzursuzluklara sebebiyet verdiği gibi, gülünç hallere de sebebiyet vermiştir. Kendi olarak kalamayan ama Avrupalı da olamayan Alafranga

tipler tabiri caizse iki arada bir derede kalarak kimlik buhranı yaşamışlardır. Buna gerek aldıkları eğitim gerekse çevreleri etkili olmuştur.

Ahmed Midhat'ın “Bahtiyarlık” romanındaki karakterlerden olan Senai, tam olarak yukarda bahsedilen bir insan tipi olarak toplumda yer almaktadır. Senai, hayattaki tüm kriterini Frenk olup olmama üzerine bina etmiştir. Herhangi bir şey Frenkse ya da Frenk usulü ise o Senai için makbul kabul edilmektedir:

“Binaenaleyh bir şey iyi ve şân-ı medeniyete lâyük olmak için mutlaka Freng mensup olmak lâzım gelip alaturka olduktan sonra hiçbir şey Senai'nin nazarında Memduh olamazdı. Senai Osmanlıların yemekçe içmekçe yatıp kalkmakça usullerinden hiçbirisini beğenmeyip hatta devâir- i hükûmetin usûl-i idaresini dahi beğenmediğinden böyle barbarcasına bir usule tebaiyetten kendi alafranga hevesâtına tebaiyeti tercih eylemiş ve yalnız Hariciye nezaretine mensubiyeti ileride sefirliğe kadar yol açacağı münasebetiyle mümkün mertebe alafrangaya karîb görerek gönlü o daireye epeyce meyletmekte bulunmuştu” (Ahmed Midhat, [1885] 2000: 15).

Hatta daha da ileriye giderek Avrupa'da doğmayı arzu eder. Kendisine prens diye hitap eden Fransız şarkıcı Riset ile aralarında geçen konuşma dikkat çekicidir:

-... Siz avrupada olsaydınız kendinize emlâkinizden en meşhur olanın ismiyle tesmiye ettirerek meselâ “Senai de Söğüt” dedirtirdiniz. Senai, Söğüt'ü o kadar şık bulmadı. Kendi arazileri içinde bir mevkiin ismi “Berrakpınar” olduğundan bunu manasıyla beraber Riset'e ihtar edince şu parlak ismi o dahi beğenerek ve yalnız prens ünvanını biraz ifratlıca görerek “Senyör de Berrakpınar” tesmiyesine kimsenin diyecek bulamayacağını şataretli kahkahalar ile karar verildi.

Senai... zekâsı yolunda olduğu hâlde mücerret alafrangalığı ve mahza azamet-füruşluğu için böyle bin unvan kabul edilmiştir. Ondan sonra senai Fransızca yazdığı mektupları “S. De berrakpınar” diye imzaya başladı. Yalnız Türkçe olan mektuplarına bu imzayı koymazdı. İşte insan Türkçede bir isim bir unvan sahibi olmaya bile muktedir olamıyor” (Ahmed Midhat, [1885] 2000: 16-17).

Yukarda görüldüğü üzere kendi kültür ve medeniyet havzasına yabancılaşmış olan Senai, kendi toplumunu edindiği Avrupa adetlerini anlamamakla suçlanmaktadır. Yaşadığı kimlik buhranının derecesi, haydutlar tarafından soyulup, İstanbul'a gitmek için bindiği gemide de kendini göstermektedir. Senai kendisini bir fakir Fransız köylüsü olarak tanıtır.

Karnaval romanında kızını Zekâi ile evlendirecek olan Bahtiyar Paşa, meselenin alafrangaca hallinden pek memnun bir tavır göstererek, Zekâi'nin babasına:

“...onlar kendi işlerini kendileri kararlaştırmışlar. Efendim, bu alafranga denilen şey başka bir şeydir. Liberte!: hürriyet! Serbestî öyle ya! Bir erkeğe bir kadın lazım bir kadına da bir erkek. Artık anaların, babaların bu hürriyet-i tabiiyyeyi tahtit etmeleri neden iktiza etsin” (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 130-131).

Bahtiyar Paşa, alafranga adab-ı muaşerete oldukça dikkat eder, hatta tüm işlerini buna uygun olarak yerine getirmektedir:

“Beni dinleyiniz! Size zor ile kızımı verecek değilim ya! Fakat siz de zadedgândan ve alafranga bir beysiniz! Alafrangada böyle şeyleri düello paklar. Hangi silah ile nereye gidilecek ise yarın şahitlerimiz kararlaştırırlar. Ya siz benim canımı alırsınız ya ben sizin” (Ahmed Midhat, [1882] 2000: 136).

Görüldüğü üzere, yukarıdaki sözleri bir Avrupalı değil aksine Bahtiyar Paşa söylemektedir.

“Paris’te Bir Türk” romanında da Zekâ Bey, Nasuh Efendi’nin başındaki fesi çıkarmamasını taassub olarak niteleyerek, Batılılaşma’yı şekilden ibaret olarak algılamaktadır. Nasuh Efendi’yi, ne kadar bilgisi, irfanı da olsa başında hala fesle dolaşmakta diyerek, aslında Osmanlı-Türk modernleşmesinin serencamını da ortaya koymaktadır (Ahmed Midhat, [1876] 2000: 349). Ahmed Midhat’ın resmettiği bu sahne, Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahatini hatırlatmaktadır. Fransız gazeteleri ve Paris halkı, sarık ve kaftanlar içerisinde bir padişahı beklemektedir. Ancak trenden inen sultanın modern kıyafetler içerisinde olduğunu görünce hayal kırıklığına uğramışlardır (Zapçioğlu, 2012: 29). Mesele yukarda bahsedilen her iki olayda da aslında bir otantisite meselesi olmakla birlikte Zekâ Bey ve Sultan Abdülaziz örneğinde Batı karşısında içinde bulunulan zihni durumu, Batılıların ne görmek istediklerini yansıtmaları açısından önemlidir.

“Jöntürk” adlı romanında ise Ahmed Midhat, Batı’da yaygınlık kazanan feminizm hareketinin, Osmanlı toplum yapısında nasıl bir tahribata yol açacağını anlatır. Ceylan karakteri üzerinden anlattığı olaylarda, Ceylan’ın Avrupai kadın erkek ilişkileri ve serbest evlilik gibi Osmanlı toplumuna oldukça yabancı olan tavırları benimsediği görülür. Bu durum onun zihnen tükenişinin de sebebi olacaktır (Ahmed Midhat, [1910] 2003).

Sonuç olarak yukarıdaki örneklerden hareketle, modernleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan Alafranga tiplerin, Avrupa adetlerini, kimliğini ve kültürünü hayatlarının yegâne temeli olarak algıladığı görülmektedir. Eğer bir şey Avrupa'ya aitse, kesinlikle üstün ve iyidir. Her hal ve tavrını “Avrupalı gibi yapmak” olarak belirleyen, “Acaba bu konuda Avrupalılar ne diyor” (Fazlıoğlu, 2007: 83) diyen bu tipler kendini kültür ve medeniyet havzasından daha doğrusu kendi kimliğinden, “ben idrakinden” şüphe etmekte, kendi kültür ve medeniyet havzasını dikkate almamaktadır. Günlük hayatta Alafranga adab ve adetler uygulanıyorsa daha makbul olarak algılanmaktadır. Bu tipler tercihini yapmış ve kendi değer, kültür ve medeniyet havzalarını hor ve hakir görme, utanma pozisyonunu almış, kesin bir Batı üstünlüğünü benimsemişlerdir. Avrupa'nın ilim, teknik ve kültürünü şekli olarak algılamışlardır.

SONUÇ

Edebiyat ile toplum arasındaki sıkı bağ antik dönemlerden günümüze varlığını hala devam ettirmektedir. Antik dönemlerde bu daha çok sözlü geleneğin hâkimiyetinde şiir ile gerçekleşirken günümüze yaklaştıkça şiir ile birlikte yeni edebi türler de bu işlevi görmeye başlamaktadır. On dokuzuncu yüzyılda yeni orta sınıfların yükselişi ile birlikte yükselmeye başlayan roman türü de bu edebi türler arasındadır. Roman bu dönemde bir nevi toplumda meydana gelen sosyal kırılmaları dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda topluma yön verici bir etkiye de sahip olmuştur. Artık bu dönemle birlikte ortaya çıkışı yeni olmasa bazı kavramlar toplumların gündemine girmiştir.

Modern, modernite, modernizm, modernleşme gibi kavramlar tarihsel-etimolojik olarak kökenleri oldukça eskiye gitse de, günümüzde gündelik hayatta dahi oldukça sık kullanılan kavramlardır. Bunda özellikle son iki asrı aşkın bir zaman diliminde özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışında kalan ülkelerde yaşayan toplumların yaşadıkları kırılmalar ciddi manada etkili olmuştur. Bu kırılmalarla birlikte yukarıda bahsedilen kavramlar artık etimolojik olarak ifade ettiklerinden daha fazla anlamı bünyelerinde barındırmaktadırlar. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın on sekizinci ve yirminci yüzyıllarda geçirdiği değişim ve dönüşümler modernite olarak ele alınırken, bu tecrübenin diğer dünya ülkelerinde de bir şekilde uygulanması ise modernleşme olarak isimlendirilmektedir.

Avrupa kıtası dışında, Avrupa'nın özellikle askeri/teknik alandaki ezici üstünlüğü ile yüz yüze kalan toplumlarda, kendi değer, kültür ve medeniyet birikimlerine karşı şüphe meydana gelmiştir. Karşılaştıkları durum karşısında ya sahip oldukları birikimi terk edecekler ya bu birikimi devam ettirecekler ya da bu birikimden hareketle geleceklerini inşa etmeye çalışacaklardır. Bu üç tutum “Batı'nın ilim ve tekniğini mi, kültürünü mü yoksa hem ilim ve tekniğini hem de kültürünü mü alalım” sorusunu gündeme getirmiştir. Farklı coğrafyalarda farklı şekillerde karşılaşılan durumlar bu sorunun cevabını değiştirmiştir. Zira en temelde dışarıdan bir etki ile modernleşme sürecinin başlamasına rağmen, bu kimi toplumlarda gönüllü olarak kimi toplumlarda ise büyük kısımlarla ve zorla gerçekleşmiştir.

“Ben idraki”ni Batı’nın üstünlüğüne karşı korumak için Batılılara benzeyip benzememekte tereddüt yaşayan Batı dışı toplumlar, Batı’nın sahip olduğu bu gücün kendi toplumsal zeminin üzerine inşa ettiğini gözden kaçırmışlardır. Bu durumu gözden kaçırmalarından dolayı yukarıda bahsedilen soru gündeme gelmiştir. Zira Batı’nın sahip olduğu maddi gücün ve zihni yapının kendi toplumsallıklarının üzerine inşa ettiklerini, yani bir parçalanmışlıkla değil bir bütün olarak toplumsal yapılarının sosyal ve kültürel idealleri doğrultusunda hareket ettikleri hakikatini görmüş olsalardı, karşılaştıkları sorunlarla daha farklı baş etme yolları geliştirecekleri muhakkaktır. Ancak Batı dışı toplumların maruz kaldıkları bu sürece girmelerini bir nevi zorunlu hale getirmiştir. Eleştirirken bunun farkında olunması gerekmektedir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti de önce savaş meydanlarında hemen akabinde zihni/entelektüel alanda Batı’nın üstünlüğü ile karşılaşan toplumlar arasındaki yerini almıştır. Devlet adamları devlet sisteminin bekası için birçok ıslahata girişmişler, bu kifayet etmeyince yönü tamamen Batıya çevirmişlerdir. Bunlarla birlikte Batı karşısında nasıl bir konum alınacağı sorusu da zihinler meşgul etmektedir. İşte tam bu noktada Ahmed Midhat Efendi, Batı’nın ilim ve teknik alanında ürettiklerini Osmanlıların günlük hayatını kolaylaştırmak için almamız gerektiğini öne sürer. Ancak O’nun tavrı, kendi değer, kültür ve medeniyet havzamızı terk etmemek üzerine kuruludur. Önce kendimizi teşhis etmeli, hangi alanlarda ne gibi sorunlar var, ihtiyaçlar neler bunlar belirlenmelidir. Ardından Batı’nın her şeyini değil, ihtiyaç duyulan ve sorun olan alanlarla sınırlı kalmak koşulu ile Batı’dan ilim ve teknik alanında alınacak şeyler alınmalıdır. Bu itidalli tavrı onu döneminin birçok münevverinin arasından sıyrılmasına sebebiyet vermektedir. Ancak Avrupa’nın maddi gelişmişliğini ve Osmanlı ülkesine karşı galebe etmesini Osmanlıların galibiyetlerden rehavete kapılmasına ve Avrupalıların bir iki asırlık çalışma ve gayretine bağlaması meseleyi oldukça yüzeysel olarak algıladığı görülmektedir.

Toplumda, yaşanan değişim ve dönüşüm sebebiyle yaşanan kırılmalara eserlerinde yer vererek toplumu uyarır. Eğitim ve aşırı Batılılaşma gündemini işgal etmektedir. Islahatçı ve eğitimci bir tavrı kendine düstur edinmiştir.

Ancak Ahmed Midhat Efendi’nin hayatı, kişiliği ve yazdığı eserler göz önüne alındığında bazı çelişkilerin olduğu görülmektedir. Bir yandan İslam dinini savunan

kitaplar yazarken diğer yandan damatları ile rakı sofrasını adet haline getirmesi bu duruma verilebilecek örneklerdendir. Buna ek olarak oğluna insanların parasından daha çok duasının önemli olduğunu, dua almak için çalışmak gerektiğini öğütlerken ona Fransız bir hayat kadını tutarak, hem Fransızcayı hem de hayatı öğrenmesine yardımcı olmaktadır. Yaşadığı dönemde İstanbul'da birkaç tane tiyatro olmasına rağmen, kendi evinde bir tiyatro sahnesi kurar ve yazdığı tiyatroları kendi eşleri ve çocuklarına oynattırır, tabi bu oyunları ahbablarınıı eve davet ederek birlikte seyreder. Geleneksel tavır ile modern tavır birlikte ve beraber, Osmanlı'nın son döneminde yaşayan bir münevverin hayatında tezahür etmektedir.

Görüldüğü üzere modernleşme sürecine ve Avrupa'ya karşı itidalli ve kendi içinde tutarlı bir tutum içerisinde olan Ahmed Midhat Efendi, ait olduğu kültür ve medeniyet havzasında kalarak bunu yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin “en uzun yüzyıl”ında yaşayan Ahmed Midhat Efendi verdiği eserler ve ufuk açıcı çalışmaları ile mütebahhir bir münevverdir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdüsselâm El-Amasî (2012), *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ [1439]*, A.Mevhibe Coşar(Haz.), Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Cevdet (1991), *Tezâkir 1-12*, Cavid Baysun(Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (1278), *Hace-i Evvel [1861]*, Mahsus Matbaa, İstanbul.
- Ahmed Midhat (2000), *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş1874]*, Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2000), *Hüseyin Fellâh [1874]*, M. Fatih Andı(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2000), *Hayret [1885]*, Nuri Sağlam(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2000), *Bahtiyarlık [1885]*, Nuri Sağlam(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2000), *Müşahedat [1891]*, Necat Birinci(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2013), *Menfa [1876]*, Handan İnci(Haz.), Kapı Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Midhat ve Fatma Aliye (2013), *Hayal ve Hakikat [1892]*, Semih Doğan(Haz.), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Midhat (2000), *Çengi [1877]*, Erol Ülgen ve Fatih Andı(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2014), *Felatun Bey ile Rakım Efendi [1875]*, Ahmet Aydemir(Haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Midhat (2000), *Karnaval [1881]*, Kâzım Yetiş(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2000), *Vah [1882]*, Kâzım Yetiş(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2002), *Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları [1888]*, M. Fatih Andı(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (1296), *Sevda-yı Say ü Amel [1879]*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul.

- Ahmed Midhat (2003), *Eski Mektuplar [1898]*, Ali Şükrü Çoruk(Haz.),Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2003), *Mesâil-i Muğlâka [1898]*, Kâzım Yetiş(Haz.),Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2003), *Jön Türk [1910]*, Kâzım Yetiş(Haz.),Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2013), *Yeryüzünde Bir Melek [1879]*,Nuri Sağlam(Haz.),Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2000), *Ahmet Metin ve Şirzat [1892]*,Fazıl Gökçek ve Özlem Nemutlu(Haz.),Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2005), *Ekonomi Politik[1879]*, Erdoğan Erbay ve Ali Utku(Haz.), Çizgi Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Midhat (2000), *Acâyib-i Âlem [1881]*, Kâzım Yetiş(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2000), *Dürdane Hanım [1882]*, Fatih Andı(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2002), *Arnavutlar Solyotlar [1888]*, Nuri Sağlam(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (2000), *Taaffüf [1895]*, Ali Şükrü Çoruk(Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmed Midhat (1879), *Teşrik-i Mesâi-Taksim-i Mesâi [1296]*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul.
- Ahmed Midhat (1890), *Avrupa'da Bir Cevelan [1307]*, Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, İstanbul.
- Ahmed Midhat (2002), *Tavzih-i Kelâm ve Tasrih-i Meram [1296]*, İsmail Kara(Haz.), *Hilafet Risaleleri* içinde, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Altun, Fahrettin (2011), *Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Giriş*, İkinci Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Alver, Köksal (2012), *Edebiyatın Sosyolojik İmkânı*, Köksal Alver(Ed.), *Edebiyat Sosyolojisi* içinde, 3. Baskı, Ankara: Hece Yayınları, 11-20.
- Aydın, Mustafa (2009), *Moderniteye Dışardan Bakmak*, Açılım Kitap, İstanbul.
- Belge, Murat (2007), *Batılılaşma: Türkiye ve Rusya*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil(Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Modernleşme ve Batıcılık* içinde, 3. Cilt, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 43-55.

- Beriş, Hamit Emrah (2008), *Moderniteden Postmoderniteye*, Mümtez'er Türköne(Ed.), *Siyaset içinde*, 9. Baskı, Ankara: Lotus Yayınevi, 483-521.
- Berman, Marshall (1994), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Black, C.E. (1989), *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Fatih Gümüş (Çev.), İkinci Baskı, V Yayınları, Ankara.
- BOA, YEE, 1887/71/31.
- Carter, V. Findley (2012), *Modern Türkiye Tarihi*, Güneş Ayas(Çev.), 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Coşkun Çakır (2012), *Osmanlı Medeniyeti*, Coşkun Çakır (Haz), 3. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Halis (2007), *Modernleşme Krizi İdeoloji ile Ütopya Arasında Türkiye*, Orion Yayınları, Ankara.
- Çetinsaya, Gökhan (2009), *Kalemiyeden Mülkiyeye Tanzimat Zihniyeti*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil(Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi içinde*, 1. Cilt, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 54-71.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1969), *Nesayih'ul-Vüzera Ve'l Ümera veya Kıtáb-ı Güldeste [1714]*, Hüseyin Ragıp Ural(Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar (2005), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 6. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- Der Loo, Hans Van ve Willem Van Reijen (2006), *Modernleşmenin Paradoksları*, İkinci Baskı, Kadir Canatan(Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Zapçioğlu, Dilek (2012), *"Yeterince Otantik Değilsiniz Padişahım" Modernlik, Dindarlık ve Özgürlük*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eisenstadt, Samuel Noah (2014), *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, Ufuk Coşkun(Çev), 2. Basım, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Erkal, Mustafa (1999), *Sosyoloji*, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- Erkilet, Alev (2004), *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, 4. Baskı, Hece Yayınları, Ankara.
- Erkin, Hüseyin Can (2004), *Geçmişten Günümüze Japonya'dan Türkiye'ye Bakış*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Eryılmaz, Bilal (2006), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul.

- Esen, Nükhet (2014), *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Escarpit, Robert (1968), *Edebiyat Sosyolojisi*, Ali Türkay Yazıcı(Çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Escarpit, Robert (2012), *Edebiyat Sosyolojisi*, *Edebiyat Sosyolojisi*, Köksal Alver(Ed.), Hece Yayınevi, Ankara.
- Georgeon, François (2006), *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Ali Berktaş(Çev.)Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Giddens, Anthony ve Christopher Pierson (2001), *Anthony Giddens'la Söyleşiler Modernliği Anlamlandırmak*, Serhat Uyrkulak ve Murat Sağlam(Çev.), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Giddens, Anthony (2012), *Modernliğin Sonuçları*, *Beşinci Basım*, Ersin Kuşdil(Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Güven, Sami (1999), *Toplumbilim*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Gökkaya, A. Kürşat ve Cemil Cahit Yeşilbursa (2008), *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Göze, Ayferi (2007), *Siyasi Düşünceler ve Yönetimler*, 11. Bası, Beta Yayınları, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf (1991), *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Harvey, David (2012), *Postmodernliğin Durumu*, Sungur Savran (Çev.), Altıncı Basım, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hung-Ming, Ku (1915, 2013), *Çin Halkının Zihniyeti*, Hanife Güven (Çev.), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- İbn-i Fîrûz (2012), *Gurretü'l-Beyzâ [1439]*, Mücahit Kaçar(Haz.), Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- İçli, Gönül (2009), *Sosyolojiye Giriş*, 4. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Jameson, Fredric (2002), *A Singular Modernity*, Verso, London.
- Karpat, Kemal (2011), *Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Onur Güneş Ayas(Çev.), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, Kemal (2012), *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kâtip Çelebi (1982), *Düsturu'l-amel li-ıslahi'l-halel [1652]*, Ali Can(Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Kınalızâde Ali Çelebi (2007), *Ahlâk-ı Alâ'i [1564]*, Mustafa Koç(Haz.), 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Koçak Turhanoglu, Ayşın (2011), *Modernite ve Kapitalizm*, Hatice Yeşildal (Ed.), *Toplumsal Değişme Kuramları* içinde, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2-27.
- Koçak, Cemil (2009), *Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil(Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi* içinde, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 72-82
- Koçi Bey (2008), *Koçi Bey Risaleleri [1631]*, Seda Çakmaccıoğlu(Haz.), Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Kodaman, Bayram (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kongar, Emre (2002), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2008), *Türk Modernleşmesi*, 18. Baskı, Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder(Der.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2013), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 20. Baskı, Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder(Der.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marshall, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Öz, Mehmet (1997), *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Emin (1980), *Türk ve Dünya Edebiyatı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Özkiraz, Ahmet (2003), *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Pamuk, Şevket (1997), *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Dördüncü Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Parker, Geoffrey (2002), *The Military Revolution: Military Innovation and The Rise of West 1500-1800*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pîr Mehmed Za'ifi (2013), *Gülşen-i Mülûk*, Vedat Ali Tok(Haz.), Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Sander, Oral (2007), *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, 16. Bası, İmge Kitabevi, Ankara.

- Sevil, Muharrem (1999), *Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Slattery, Martin (2011), *Sosyolojide Temel Fikirler*, 4. Baskı, Özlem Balkız, Gülhan Demiriz vd. (Çev.), Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- Şeker, Şemsettin (2014), *Tanzimat Fikri ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Şeyhoğlu Mustafa (2013), *Kenz’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulemâ [1401]*, Kemal Yavuz(Haz.), Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Şişman, Adnan (2004), *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Taylor, Frederick W. (2005), *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, Adres Yayınları, Ankara.
- Tezcan, Mahmut (1984), *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü (2011),”Modernite”, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü (2011),”Modernizm”, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü (2011),”Modernleşme”, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türkçe Sözlük (2005), “Değişme”, Ankara, Türk Dil Kurumu.
- Türkdoğan, Orhan (1988), *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Tüzer, İbrahim (2014), *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ülgen, Erol (1994), *Ahmed Midhat Efendi’de Çalışma Fikri*, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (2005), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Sekizinci Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Waters, Malcolm (2008), *Modern Sosyoloji Kuramları*, Zafer Cirhinlioğlu, Sevda Mutlu vd. (Çev.), Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Hilmi (2012), *Avrupa’nın Zihin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Yazgıç, Kamil (1940), *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, Tan Matbaası, İstanbul.

Yılmaz, Aytekin (1996), *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Vadi Yayınları, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

- Abdurrahman Şeref (1912), “Ahmed Midhat Efendi” [1331], Tarih-i Osmani Encümeni Memuası, Cüz 18, İstanbul.
- Akdağ, Mustafa (1964), “Celâli İsyânlarında Büyük Kaçgunluk”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss. 1-49.
- Akdeniz, Fikri (1998), “Büyük Türk Matematikçisi: Hüseyin Tevfik Paşa (1832-1901)”, Matematik Dünyası Dergisi, Sayı IV, ss. 10-11.
- Börekçi, Günhan (2006), "A Contribution to The Military Revolution Debate: The Janissariess Use of Volley Fire During The Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and The Problem of Origins", Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Volume 59, No 4, ss. 407-438.
- Bulgur, Durmuş (2004), “Ticaretten Sömürgeciliğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hâkimiyeti”, Dîvân İlmî Araştırmalar, Cilt 2, Sayı 17, ss. 63-102.
- Buluş, Abdülkadir (2002), “Japon Kapitalizminin Kökenleri ve Osmanlı Devleti İle Bir Karşılaştırma”, Dîvân İlmî Araştırmalar, Cilt 2, Sayı 13, ss. 135-195.
- Coşkun, Sezai (2002), “Bir Hâce-i Evvel’e İhtiyaç Vardı, Ahmet Midhat Bu Rolü Üstlendi”, Orhan Okay ile Röportaj Türk Edebiyatı Dergisi, Sayı 470, ss. 4-9
- Cuma, Ahmet (2009), “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi- Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi-”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, ss. 81-94.
- Çeçen, Kâzım (1991), “Hüseyin Tevfik Paşa”, Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı 285, ss. 46-47.
- Güneş, Ali (2007), “Edebiyatın Siyasetle İmtihani”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı 13-14, ss. 95-108.
- Davison, Roderic H. (2003), “Osmanlı İmparatorluğu’na Elektrikli Telgrafın Girişi”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Durdu Mehmet Burak(Çev.), Sayı 14, ss. 347-386.
- Davutoğlu, Ahmet (1997), “Medeniyetlerin Ben İdraki”, Divan İlmî Araştırmalar, Cilt 1, Sayı 3, ss. 1-53.
- Erdoğan, Aynur (2010), “Tanzimat Döenminde Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Moderleşmesine Etkileri”, Sosyoloji Dergisi, Sayı 50, ss. 121-151.
- Fazlıoğlu, İhsan(2007), “Türk’ün Manevî ve Fikrî Soykırımla İmtihani”, Anlayış Dergisi, Sayı 36, ss. 78-79.

- Fazlıoğlu, İhsan(2007), “Şeker Türkler”, Anlayış Dergisi, Sayı 49, ss. 82-83.
- Fazlıoğlu, İhsan(2009), “Türklüğe Dair”, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı 99, ss. 35-40.
- Gülsoy, Ufuk (1994), “1856 Halep ve Nablus Olayları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı IX, ss. 279-288.
- Güneş, Ali (2007), “Edebiyat ve Toplum”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı 13-14, ss. 69-94.
- Kale, Nesrin (2002), “Modernizm & Postmodernizm”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı, 19,ss. 29-49.
- Karabulut, Mustafa (2010), “Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında İstanbul ve Paris’e Bakış”, Erdem Dergisi, Sayı 56, ss. 103-113.
- Kaya, Mahmut (2012), “Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları”, Birey ve Toplum, Cilt 2, Sayı 2, ss. 111-132.
- Özel, Mustafa (2002), “Avrupa ve Japonya’da Kapitalizm”, Dîvân İlmî Araştırmalar, Cilt 2, Sayı 13, ss. 1-105.
- Öztürk, İbrahim (2002), “ Türk ve Japon Ekonomisi: Farklı İki Ülkenin Benzer Kriz Dinamikleri Üzerine Gözlemler”, Dîvân İlmî Araştırmalar, Cilt 2, Sayı 13, ss. 197-259.
- Şişman, Adnan (1999), “XIX. Yüzyıl Başlarında Fransa’da İlk Osmanlı Öğrencileri”, Osmanlı, Cilt 5, Güler Erkan(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Ulu, İbrahim (2014), “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Mürebbiyelik Müessesesi”, Turkish Studies, Cilt 9, Sayı 1, ss. 595-610.

Diğer Yayınlar

- Agoston, Gabor (2009), Savaş, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akdeniz, Fikri (2006), Osmanlı Dönemi Bilim Tarihinden Bir Kesit: Büyük Türk Matematikçisi Hüseyin Tevfik Paşa (1832-1901) Kimdir?”, www.turkoloji.cu.edu.tr (05.05.2015).
- Akkuç, İbrahim (2014), Ottoman Modernization And Occidentalism in Ahmet Mithat Efendi's Novels, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Fatih Üniversitesi SBE.
- Alkan, Ahmet Turan (2010), Didem Batıya Nâzır; Nâzır Batıya Didem, www.zaman.com.tr (04.11.2013).
- Balcı, Sezai (2006), Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Baransel, Atilla (TY), “Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme”, <http://www.arastirmax.com/system/files/dergiler/2057/makaleler/3/2/arastirmax-toplumsal-kulturel-degisme-olarak-modernlesme.pdf>, ss. 75-90.
- Bulut, Kemal (1992), Ahmet Midhat Efendi'nin Siyasi Görüşleri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi: SBE.
- De Rosay, Ceylan Pınar (2006), Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Batılılaşma, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi SBE.
- Dündar, Merthan (2011), Japonya'nın Orta Asya Politikaları, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2013), Fotoğraf Vardı Da Çektirmedik Mi?, <http://www.ekrembugraekinci.com/> (20.05.2015).
- Ekinci, Ekrem Buğra (2013), Ressam-ı Hazret-i Padişahî Abdullah Biraderler, <http://www.ekrembugraekinci.com/> (20.05.2015).
- Ekinci, Ekrem Buğra (2014), Eski Evlerin Manevi Sigortaları, <http://www.ekrembugraekinci.com/> (20.05.2015).
- Erdem, Gazi (2005), Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Okay, M. Orhan (1989), Ahmed Midhat Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Tekeli, İlhan (1985), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezer, Cem (2010), Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa, <http://www.sertozy.bilkent.edu.tr/> (19.05.2015).
- Türkgil, Mustafa Kemal (2005), Avrupa Güç Dengesi Bağlamında Rus Modernleşmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Atılım Üniversitesi SBE.
- Yeniçeri, Özcan (2002), "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, Cilt 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yeniterzi, Emine (2000), Divan Şiirinde Osmanlı Devleti'ndeki Sosyal, Ahlâki ve İktisadî Çözülmenin Akisleri, Konya: Selçuk Üniversitesi, 361-377.

ÖZGEÇMİŞ

Abdullah ÖZÇELİK ilköğrenimini Malatya Sümer İlköğretim Okulunda, orta öğrenimini ise Malatya Sümer Lisesi'nde 2007 yılında tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. Lisans eğitimini "Hukuk Devleti ve Meşruiyet" adlı bitirme tezi ile 2011 senesinde bitirdi. 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. Abdullah ÖZÇELİK, halihazırda yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.